

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 9

1972

3

iz vsebine

- ADOLF BIBIČ: Horizontalna kritika
- MILAN OSREDKAR: Razmišljanje o raziskovalnem delu pri nas
- VINKO HAFNER: Zveza komunistov in delavski razred
- SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Družbene funkcije sindikatov v samoupravni družbi
- DUŠAN VELJKOVIČ: Vidiki regionalnega gospodarskega razvoja
- RUDI LEŠNIK: Navzkrižne misli o vzgoji
- GUNNAR MYRDAL: Objektivnost v družboslovnih raziskavah
- JOSEF HINDELS: Kaj je danes levo?
- DRAGO KOŠMRLJ: KPI za demokratični preobrat v Italiji

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNISKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič, Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar, Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvenimir Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevc, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNISTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

1972

3

NAROČNINA:

Letna naročnina za posameznike 30 din, polletna 15 din, posamezen izvod 3 din, za organizacije letna naročnina 40 din, posamezen izvod 4 din. Cena dvojne številke za nenaročnike je 6 din. Celoletna naročnina za tujino 80 din, za posamezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 501-620-7-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovin-kov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova ce-
sta 35, marec 1972

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9,
št. 3, str. 353—528, Ljubljana,
marec 1972

vsebina

ADOLF BIBIČ: Horizontalna kritika 355

ČLANKI, RAZPRAVE:

MILAN OSREDKAR: Razmišljanje o raziskovalnem delu pri nas 362

VINKO HAFNER: Zveza komunistov in delavski razred 371

SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Družbene funkcije sindikatov v samoupravnih družbi 383

DUŠAN VELJKOVIČ: Vidiki regionalnega gospodarskega razvoja 393

POGLEDI, KOMENTARIJ:

RUDI LESNIK: Navzkrižne misli o vzgoji 405

LUDVIK GOLOB: Razvitost demokratičnih odnosov v ZK 414

DRUŽBA IN KULTURA:

IVO MARENK-JOŽE ŠTER: Podiplomski študij na ljubljanski univerzi 422

ZNANOST IN DRUŽBA:

ANDREJ KIRN: Značilnosti sodobne znanstvenotehnične revolucije 434

GUNNAR MYRDAL: Objektivnost v družboslovnih raziskavah 448

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

JOSEF HINDELS: Kaj je danes levo? 460

BRANKO DJUKIČ: Lenin o samoupravljanju 468

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

DRAGO KOSMRLJ: KPI za demokratski preobrat v Italiji 482

JAVNO MNENJE:

BORISAV DŽUVEROVIČ: Mladinsko javno mnenje in mladinsko-študentski tisk 487

BREZ OVINKOV:

Z. ROTER: Razmišljanje o poslanca 499

V. OSLAK: V odgovor tovarišu Kejžarju 501

M. D. MURKO: Ne samo besede, tudi dejanja 505

T. MARTELANC: Čemu novi zvezni zakon o tisku? 506

M. MURKO: Občani na robu zakona 509

PRIKAZI, RECENZIJ:

BOSTJAN MARKIČ: Mednarodno združenje za politične vede 511

EVGEN PUSIČ: Problemi upravljanja (B. Kavčič) 516

LOUIS ALTHUSSER: Za Marxa (M. Kerševan) 519

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 522

Iz domačih revij 525

Avtorski sinopsisi 527

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9, št. 3, str. 353-528, Ljubljana, marec 1972

CONTENTS

ADOLF BIBIČ: Horizontal Criticism 355

ARTICLES, STUDIES:

MILAN OSREDKAR: Considerations on Research with Us 362

VINKO HAFNER: The League of Communists and the Working Class 371

SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Social Functions of Tradeunions in Self-Management Society 383

DUSAN VELJKOVIĆ: Aspects of the Regional Economic Development 393

VIEWS, COMMENTS:

RUDI LESNIK: Crossing Ideas on Education 405

LUDVIK GOLOB: The State of the Development of Democratic Relations in the League of Communists 414

CULTURE AND SOCIETY:

IVO MARENK-JOZE ŠTER: Postgraduate Study at the University of Ljubljana 422

SCIENCE AND SOCIETY:

ANDREJ KIRN: The Characteristics of the Contemporary Scientific and Technical Revolution 434

GUNNAR MYRDAL: Objectivity in Social Research 448

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

JOSEF HINDELS: What is the Left Today? 460

BRANKO DJUKIĆ: Lenin on Self-management 468

INTERNATIONAL LABOUR MOVEMENT:

DRAGO KOŠMRLJ: The Communist Party of Italy for a Democratic Change in Italy 482

PUBLIC OPINION:

BORISAV DZUVEROVIĆ: The Public Opinion of Youth and the Press for Youth and Students 487

STRAIGHT AWAY:

Z. RÖTER: Considerations on a Delegate 499

V. OŠLAK: To Answer Comrade Kejžar 501

M. D. MURKO: Not only Words, Also Acts 505

T. MARTELANČ: Why the New Federal Law on Press? 506

M. MURKO: Citizens on the Brink of the Law 509

REVIEWS, NOTES:

BOŠTJAN MARKIČ: The International Association for Political Sciences 511

EVGEN PUŠIČ: The Problems of Management (B. Kavčič) 516

LOUIS ALTHUSSER: For Marx (M. Kerševan) 519

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

From Domestic Reviews 525

Authors' Synopses 527

СОДЕРЖАНИЕ

АДОЛЬФ БИБИЧ: Горизонтальная критика 355

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

МИЛАН ОСРЕДКАР: Размышления о исследовательской работе в нашей стране 362

ВИНКО ХАФНЕР: Союз Коммунистов и рабочий класс 371

СЛАВКО МИЛОСАВЛЕВСКИ: Общественная роль профсоюзов в общественном самоуправлении 383

ДУШАН ВЕЛКОВИЧ: Аспекты регионального экономического роста 393

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

РУДИ ЛЕШНИК: Перекрёстные мысли о воспитании 405

ЛЮДВИК ГОЛОБ: Развитие демократических отношений в СК 414

ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:

ИВО МАРЕНК-ЕЖЕ ШТЕР: Аспирантура на любянском университете 422

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

АНДРЕЙ КИРН: Характерные черты современной научно-технической революции 434

ГУННАР МИРДАЛ: Объективность в исследованиях из области обществоведения 448

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

ИОЗЕФ ГИНДЕЛЬС: Что ныне лево? 460

БРАНКО ДЖУКИЧ: Ленин о самоуправлении 468

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

ДРАГО КОШМРЛА: КПИ за демократический поворот в Италии 482

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ:

БОРИСАВ ДЖУВЕРОВИЧ: Общественное мнение молодёжи и молодёжно-студенческая печать 487

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

З. РОТЕР: Размышления о депутате 499

В. ОШЛАК: В ответ товарищу Кейжару 501

М. Д. МУРКО: Не одни слова, но и дела 505

Т. МАРТЕЛАНЦ: Для чего новый союзный закон о печати? 506

М. МУРКО: Граждане с бортов закона 509

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

БОШТЯН МАРКИЧ: Международное объединение политических наук 511

ЕВГЕН ПУСИЧ: Проблемы управления (Б. Кавчич) 516

ЛЮИС АЛЬТУССЕР: За Маркса (М. Кершеван) 519

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

По страницам наших журналов 525

Авторские синопсисы 527

Adolf Bibič

Horizontalna kritika

Ni dvoma, da je ena izmed kritičnih točk našega družboslovja (in intelektualnega življenja sploh), da v njem ni dovolj tistega, kar bi lahko imenovali »horizontalna kritika«. Gre predvsem za kritiko, ki bi znotraj družboslovja vrednotila metodološke in teoretične tokove v posameznih disciplinah in v družbenih vedah kot celoti.

Površen premislek bi utegnil pri komu zbuditi vtis, da je pomanjkanje takšnih soočenj posledica bistvene enotnosti v temeljnih izhodiščih in koncepcijah v družbenih vedah v Sloveniji. Ne da se sicer zanikati, da smo zlasti v nekaterih disciplinah dosegli dokajšnjo stopnjo take enotnosti, vendar pa hkrati lahko iz mnogih znamenj sklepamo na precejšnjo, včasih bistvena razhajanja. Že glede razmerja, npr., med marksizmom in sodobnim družboslovjem lahko ugotovimo izrecne, še bolj pa latentne razlike, na katere nas opozarjajo nekatera sekundarna znamenja. Posebno se te razlike kažejo v pojmovanju znanosti in njenega odnosa do ideologije. Nihče tudi ne more trditi, da lahko ugotovimo skladnost med pogledi tistih, ki v pluralističnih elementih socialistične družbe poudarjajo predvsem moralni relativizem in celo nihilizem, in med tistimi, ki vztrajajo pri perspektivi realnega humanizma. Čeprav lahko ugotovimo, da so naši družboslovci istih misli, naj bi sodobne probleme vsekakor raziskovali z empiričnimi metodami, pa so znatne razlike v pojmovanju ali prak-

ticiranju teh metod. Tudi ne bi mogli trditi, da se družboslovci strinjajo v interpretaciji kvantitativnih podatkov, s katerimi merijo posamezne pojave. Globalni vrednostni odnos do družbenih tokov v sodobnem svetu in pri nas bistveno determinira — kar je samo naravno — interpretacije posameznih podatkov, kar ponazarjajo različne razlage rezultatov glede razmerja med participacijo in samoupravljanjem. Isto lahko ugotovimo glede nacionalnega fenomena, ki ga nekateri interpretirajo tako, da bi lahko dobili vtis, kot da jim je žal, ker so pripadniki majhnega naroda.

Nič čudnega ni, če te razlike nastajajo, ker se v njih pač izražajo različne stvarne in idejne težnje in interesi sodobne socialne strukture naše in svetovne družbe. Nesprejemljivo pa je, če take težnje bolj ali manj pasivno koeksistirajo, če ni ali ni dovolj kritičnega dialoga med njimi, zlasti dialoga, v katerem bi izkoristili potencialne možnosti, ki jih skriva v sebi marksistična teorija in temeljna samoupravna usmeritev naše družbe. Lahko trdimo, da pomanjkanje načelnega soočenja z različnimi idejnimi težnjami, ki so po svoji naravi tuje samoupravni zamisli socializma, samo krepijo take težnje, ki dobivajo tudi institucionalno moč. Na drugi strani pa pozicija pozitivizma ustvarja dokaj ravnodušen odnos do odgovornosti znanosti za spreminjanje družbenih vrednot in odnosov v pomenu avtentične

družbene in politične kulture socialistične družbe.

Da je tako pomanjkanje horizontalne kritike tudi v vzročni zvezi s pomanjkanjem javnosti v naši politični praksi, o tem tukaj ne bi govoril. Tudi ne bi ob tej priložnosti razmišljal o tem, koliko na tako stanje v znanosti vplivata politični pragmatizem in tehnokratski elitizem. Da ti dejstvi nista brez vpliva na tokove v naši znanosti, da je ta tudi zrcalna slika takih praktičnih odnosov, o tem ne kaže zgubljati besed. Kot tudi ne o tem, da moramo vsekakor ugotoviti, da so za tako stanje soodgovorni vsi faktorji, ki jim je bila v preteklosti naložena skrb za razvoj našega družboslovja in idejno-teoretične misli sploh.

Tisto, po čemer bi se rad v tem zapisu vpraševal, so predvsem vzroki, ki so zavirali in znotraj družboslovja samega še zavirajo horizontalno kritiko. V tem zapisu ne zahtevam neke popolnosti pri naštevanju teh vzrokov; želim predvsem razmisliti, kateri med njimi so utegnili imeti posebno pomembno vlogo in jo še imajo. Razumljivo je, da pri naštevanju notranjih zaviralnih momentov ne bom mogel v celoti odmisлити zunanjih dejavnikov.

Morda je zasebniški etos, ki je prodril iz sloga našega življenja tudi v socialno psihologijo vsaj dela tistih, ki se ukvarjajo z znanostjo, eden od takšnih vzrokov. V naravi zasebniškega etosa je, da se zapira vase, da ne preskoči plota svojih neposrednih interesov, da pozablja

na zvezo med biografijo in zgodovino. Seveda ni nujno, da bi takšna izolacionistična težnja bila pri njem zavestno izdelana in razčlenjena. Lahko nastaja tudi kot bolj ali manj podzavestni samoobrambni mehanizem, ki bi naj zagotovil, da ostane posameznik skrit pred reflektorji kritične presoje kot povračilnega ukrepa. Včasih se srečujemo s posamezniki, za katere ne bi mogli trditi, da niso kritično angažirani za humane vrednote, ki pa se niso pripravljene spuščati v javne polemike, ker bolj ali manj zavestno želijo, da ostane v javnem mnenju o njih vtis, da so strogo »nepristranski«, »objektivni«. Razumljivo je tudi, da ni vsakdo pripravljen plačati ceno, ki je zvezana z javno vodoravno kritiko. Ta cena je dejansko lahko glede na našo polemično (ne)kulturo včasih precej visoka.

Eskapistično vedenje postane še razumljivejše, če pomislimo, da se zasebnost ne omejuje zgolj na posameznike, marveč ga v inačici posebnosti nosijo tudi različne skupine, ki temelje na sorodni miselni provenienci. Če bi bile vse te skupine enako organizirane, če bi bile sposobne, da pri vrednotenju svojih privrženecv uporabljajo objektivne kriterije, bi ne bilo v intelektualnem življenju vsaj na prvi pogled lahko ustvarjati lažnih vtisov o veličini tega ali onega posameznika ali novosti te ali one ideje. Vendar pa skušnje kažejo, da so zlasti nekatere skupine izredno povezane, v svoji dejavnosti na zno-

traj razčlenjene, prav diplomatsko zavzete za svoje dobro ime in ime vsakega svojega privrženca ali simpatizerja, medtem ko so potencialni nosilci tiste horizontalne kritike, ki bi s pozicije kritične marksistične misli obravnavala sodobne idejne tokove v znanosti in v družbenem življenju, dokaj neorganizirani. Zato se je neredko zgodilo, da je posameznik, ki je s takih pozicij skušal kritično obravnavati neki idejni pojav, ne samo tvegati, da ga bo skupina privatno razglašala za šarlatana in javno za dogmatika, marveč je ostal v trenutku, ko bi bil najbolj potreben solidarne podpore somišljenikov — sam. In ne samo to. Če se je pri tem nasprotna stran uspešna na nenačelni podlagi povezati s širšim intelektualnim zaledjem, takšno slogaštvo ni moglo biti spodbudno za ostrejšo intelektualno diferenciacijo.

Tudi dosedanje oblike odnosov med znanostjo in politiko niso bile zmeraj takšne, da bi spodbujale kritični horizontalni intelektualni dialog. Kakorkoli bi bilo površno ocenjevati kritiko zgolj formalistično glede na to, ali je »horizontalna« ali »vertikalna«, ne moremo mimo dejstva, da so bile intervencije političnih forumov ali posameznikov v njih v preteklosti včasih prehitre, premalo premišljene in preveč pavšalne. Na drugi strani pa so bile neredko tako splošne, da niso imele nobenega praktičnega učinka. V obeh primerih pa so ti vertikalni posegi zaviralno delovali

na horizontalno kritiko ali je vsaj niso pospeševali. Namesto da bi bila mobilizirala kritično misel na posameznih področjih, je vertikalna kritika s pavšalnimi ocenami prej povzročala njeno pasivizacijo. Abstraktno zavračanje »inteligence«, »profesorjev«, »filozofov« je zbudilo v intelektualnih krogih neredko obrambno negativno solidarnost; ljudje, ki so bili v svojih delih in v ožjih krogih zelo kritični do nehumanističnih nazorov, se niso mogli ali marali po takih pavšalnih ocenah javno distancirati od pogledov, ki so zanje nesprejemljivi. Kakorkoli lahko v takem vedenju odkrijemo odmeve zasebniške mentalitete, ne smemo podcenjevati pritiska nepolitične tradicije na posamezne privrženke inteligence. In na drugi strani: preveč splošne resolucije, ki jim ni sledila politična operacionalizacija, so bile pogosto prej »pisanje po vodi«, kot pa dokumenti, ki bi jim sledila odločna akcija. Kot je pavšalno »etiketiranje« povzročalo negativno solidarnost, tako je splošno »resolucioniziranje« zbuvalo tako občutek stalne aktivnosti kot malodušnost zaradi pogoste sterilnosti take aktivnosti. Ob takih resolucijah je življenje teklo svojo pot, horizontalna kritika pa v njih ni mogla najti tiste opore, ki bi jo pognala od nemočnih sporadičnih poskusov v enoten in koordiniran nastop prepričanih somišljenikov.

Podobno negativno vlogo glede horizontalne kritike lahko pripišemo tistemu, kar bi

kazalo imenovati institucionalno solidarnost. Zakonit pojav je, da institucije, ki so izpostavljene močni konkurenci sorodnih ustanov ali grobi, nediferencirani javni kritiki zaradi navidezne ali stvarne ogroženosti zlahka pozabijo na notranje razlike. Vsa njihova kritična pozornost se obrne navzven, proti »drugemu«, ki je edino zlo. Tako se zgodi, da so člani takih institucij strpni do nazorov, ki se pojavljajo znotraj institucije, ne glede na to, ali se sicer s takimi nazori strinjajo. Ker lahko prevlada vtis, da bi notranje soočenje oslabilo pozicijo institucije nasproti sorodnim ustanovam ali javnosti, se razmišljanje kaj rado osredini na taktiko, kako dokazati, da je celotno delovanje institucije racionalno. Poskus drugačne interpretacije situacije utegne kdo razlagati kot posledico pretirane popustljivosti do javne kritike ali celo kot nečisti politični račun. Jasno je, da taka pozicija ni pripravljena razmišljati na ravni horizontale in da zato tudi ne pospešuje načelnega idejnega spopadanja. Če razmerje sil za takšno spopadanje znotraj institucije ni ugodno, se zlasti pri manj ustvarjalnih ali manj pogumnih posameznikih okrepi satelitska miselnost, ki se obrača po vetru trenutnega razporeda sil. To pa še bolj zavre racionalno analizo obstoječega stanja, analizo, ki je pogoj in rezultat horizontalne kritične presoje. Preprečuje ali vsaj ovi-
ra pa tudi medinstitucionalno povezovanje in s tem ustvarja

vakuum za nastope agresivnejših in organizacijsko spretnejših podvigov. Če se še splošna družbena klima usmerja bolj po tehničnih in potrošniških kriterijih kot pa po jasnih vrednostnih merilih, je to dodatna in ne najnepomembnejša atomizacijska sila, ki drobi ali onemogoča pobude za razvoj intelektualnega dialoga.

Takšen dialog zavira tudi nizka splošna teoretična raven dela našega družboslovja. Dejstvo je, da del naših družboslovcev ni šel skoz trdo šolo izvirne teoretične, zlasti marksistične misli. To je tudi, med drugim, posledica zaostajanja tistega družboslovja, ki se je nominalno sklicevalo na marksistično teorijo. »Marksizem in druge roke«, kot bi lahko označili marksistično kulturo dela zlasti mlajših družboslovcev, ki so angažirani v nekaterih modernih znanstvenih disciplinah, pa ni mogel zmerom prenesti soočenja z metodološkimi in teoretičnimi tokovi, ki se oblikujejo v sodobnem nemarksističnem družboslovju. To je eden izmed vzrokov, ki nam pojasnjuje, zakaj posamezni družboslovci ne dovolj kritično recipirajo teoretične modele iz nemarksističnega družboslovja. Pomanjkljiva zasidranost v izvirni marksistični metodologiji je poleg pogoste splošne teoretične nerazgledanosti vzrok, da se preporedko srečujemo s sposobnostjo, ki bi znala v sodobnem svetovnem družboslovju dovolj izostreno razlikovati med tistim, kar pomeni dejanski bistveni prispevek k

sodobni znanosti, in med tistim, kar je iz različnih vzrokov trenutno prevladujoče v posameznih deželah ali območjih.

Zato je naravno, da se premalo razvija mednarodni horizontalni kritični pogovor. Včasih celo najbolj glasni zagovorniki »odprte družbe« goje precej zaprto miselno kulturo. Problem ni v tem, da bi se morala naša znanost enakomerno geografsko odpirati na vse strani. Glavno nalogo horizontalnega mednarodnega komuniciranja vidim v tem, kako se dovolj učinkovito povezovati z vsemi središči sodobnega sveta, ki goje znanstveno kritično misel, ne da bi zanemarili tiste, katerih znanstvena misel je angažirana v socialnoemancipacijskih naporih sodobnega človeka. Treba bi bilo natančno raziskati, ali je naša znanstvena politika dovolj preiščljena in organizirana za napor, iz katerega bi izšla takšna odprtost našega družboslovja, kar pa tudi domneva, da bi v njej moral biti izrazitejši navzoč interes za ljudska in osvobodilna gibanja v sodobnem svetu. Prispevek naše znanosti k svetovnemu družboslovju in njena navzočnost v njem bosta tem večja, čim bolj se bo naše družboslovje napajalo na raznolikih kvalitetnih znanstvenih skušnjah sodobnega sveta in čimbolj bo te skušnje znalo kritično prevrednotiti z vidika skušenj najnaprednejših prizadevanj sodobnega socializma. Socialistični procesi v sodobnem svetu, pa naj nastajajo kot zavesten program ali kot objek-

tivna težnja, bodo morali pri tem biti deležni večje pozornosti in večje podpore naše znanstvenoraziskovalne politike.

Da bi se horizontalna kritika v naši družbeni znanosti čim uspešneje razvijala, je treba, tako menim, preseči tu in tam navzočo vzvišenost nad rezultati tiste družbene misli, ki je rastla in raste iz prakse samoupravnega socializma v naši družbi. Samo provincialistični snobizem ali nenačelno politikanstvo lahko zanikata pomen, ki ga ima politična in družbena misel, ki je rastla in raste iz neposrednih in perspektivnih potreb družbene prakse, kot prispevek k sodobni teoriji socializma in kot spodbuda za znanstveno raziskovalno delo.

Treba je zavrniti vsak poskus, da bi družbeno misel, ki se oblikuje v družbeni praksi, diskvalificirali kot popolnoma neznanstveno »ideologijo«, kot je treba zavrniti vsako interpretacijo družbene misli politične prakse, ki bi to misel postavljala kot edini kriterij resnice. Vrednost znanstvenih dognanj ni odvisna od tega, kdo so njihovi formalni nosilci, marveč od njihove dejanske vsebine, preverjene v zgodovinski praksi. Kolikor družbena misel ni zgolj odmev na trenutne konstelacije političnih sil in tudi ne zgolj projekcija pobožnih želja, kolikor se v njej izražajo objektivne potrebe emancipacijskega procesa sodobne družbe, kolikor so v njej navzoča spoznanja, ki na podlagi objektivnih dejstev razkrivajo realno per-

spektivno razvoja in humanizacije družbe, toliko so ta spoznanja sestavni del sodobnih znanstvenih naporov. Zato je temeljito poznavanje sodobne jugoslovanske samoupravne misli, poznavanje, ki ga gotovo destimulirajo naivni pogledi na razmerje med znanostjo in »ideologijo«, ena od podmen za učinkovitejšo angažiranost družboslovcev v horizontalnem znanstvenem dialogu.

Razvita horizontalna kritika v naših družbenih vedah, ki so gotovo dosegle napredek že s tem, da so konstituirale nekatere najpomembnejše moderne discipline, je potrebna bolj kot kdajkoli. Takšna kritika sicer ne bi mogla biti sama po sebi nadomestilo za globalno politiko na področju znanosti, čeprav bi v večji meri kot doslej prispevala k njeni racionalnosti. Zavzeta horizontalna kritika bi tudi prispevala k temu, da bi odprte dileme družbenih odnosov na področju znanosti razreševali predvsem z intelektualnimi in idejnimi sredstvi, kar bi omejevalo ali sploh izključevalo možnost zunanjih intervencij. Angažiran intelektualni dialog z avtentičnih marksističnih pozicij bi tudi prispeval k večji integraciji naše družbe, kar je še posebno pomembno v času krize. In končno, čeprav ne nazadnje, bi takšna horizontalna kritika pospešila razvoj našega družboslovja, saj bi bolj kot doslej opozarjala na nezadostno pozornost, ki jo družbene vede posvečajo nekaterim osrednjim družbenim problemom; osvetlila bi pomanjkljivo metodo-

loško elaboracijo našega družboslovja; širila bi relativno zaprto miselno kulturo in jo odpirala vsem pomembnim virom svetovne družboslovne skušnje; bolj kot doslej bi vplivala na to, da bi se razvoj družbenih ved navezoval na osrednje potrebe družbenega in političnega razvoja naše družbe.

Za razvoj horizontalne znanstvene kritike so odgovorni v

prvi vrsti družboslovci sami. Toda ker sta kakovost pa tudi rezultat takšne kritike nujno odvisna od kvalitete celotnega družboslovja in njegovih posameznih disciplin, so za razvoj in temeljno usmeritev take kritike odgovorni tudi vsi tisti družbeni dejavniki znotraj znanosti in zunaj nje, ki je v njihovi posebni pristojnosti, da razmišljajo in odločajo o znanstveni politiki na Slovenskem.

Članek, razprava

Razmišljanje o raziskovalnem delu pri nas

(ob razpravah okrog osnutkov tez o idejno političnih vprašanjih znanosti)

Vprašanje, kako programirati in financirati raziskovalno delo, je posebno zadnja leta predmet številnih razprav v najrazličnejših krogih, ki imajo večkrat glede marsičesa (vsaj na videz) zelo različna izhodišča in stališča. Če želimo problem zajeti v celoti in se dokopati do realne in uspešne politike na tem področju, moramo vsa izhodišča in stališča vgraditi v celovito sliko tega kompleksnega problema. Naslednji odstavki naj k tej sliki prispevajo s tem, da zberejo nekaj ob raznih priložnostih izrečenih dejstev, misli in trditev. Ob tem je žal mogoče uporabiti le malo stvarnih, številčnih podatkov, ker jih preprosto ni oziroma niso obdelani — to bi zahtevalo temeljite raziskave. V takih okoliščinah so morda nekatere stvari opisane bolj črno-belo kot v resnici so, kar pa je včasih tudi koristno, saj nam pomaga spoznati bistvo problema.

Zelo pogosto v razpravah o raziskovalnem delu navajamo za zgled in za primerjavo podatke iz drugih držav (posebno priljubljene so ZDA, Velika Britanija, Holandija, Japonska, OECD itd.), ne glede na to, ali želimo argumentirati izdatke za čisto znanost in za razvoj ali razmerja med denarjem, ki naj ga dajeta država oziroma gospodarstvo. Kar pravilno je, da te podatke navajamo iztrgano iz celotne slike. Npr. podatek o eksplozivni uspešnosti uvoza sodobne tehnologije na Japonsko po zadnji vojni ostane le (zavajajoča) polresnica, če hkrati ne vemo, kako močna je bila japonska znanost in tehnologija že davno pred tem.

Naše razmere težko primerjamo z drugimi, okoliščine so drugačne. Zato drugih držav in njihove znanstvene politike ne moremo jemati za vzor, pač pa kot primere, na katerih se lahko učimo, če jih proučimo. Kje so glavne točke, ki jih ni mogoče primerjati: gospodarski in politični sistem, razvitost, gospodarska moč, struktura gospodarstva, akumulativnost, velikost podjetij, tradicija in mentaliteta, mednarodna povezanost, razvitost znanosti itd. Ni treba posebej navajati naših glavnih težav pri vprašanjih raziskovalnega dela: stanje podjetij in gospodarstva, razbitost proizvodnje, pomanjkanje gospo-

darskih konceptov, pomanjkanje kadrov, nepovezanost znanosti z gospodarstvom itd.

Če si s tujimi zgledi ne moremo dovolj pomagati, nam ne ostane nič drugega, kot da poiščemo primere doma, da zberemo podatke in jih analiziramo. Če ne moremo zbrati vseh podatkov (to bi trajalo dolgo, kot vemo iz poskusov nekdanjega zveznega sveta,) vzemimo le nekaj slabših in nekaj boljših primerov: imamo podjetja, ki so kljub našim težavnim razmeram uspešna v uporabi znanosti in raziskovalnega dela — zakaj? Analizirajmo (makro) projekte, ki so (kljub družbeni pomembnosti) propadli; proučimo raziskovalne skupine in organizacije, ki so uspešne po jugoslovanskih in mednarodnih merilih, in take, ki so neuspešne. Ti podatki ne bodo povedali vsega, gotovo pa (čeprav nepopolni) več kot marsikateri podatki iz drugih držav. Čeprav se je vprašanje proučevanja uspešnih in neuspešnih primerov večkrat jasno postavilo, se tega še nihče ni lotil.

Predvsem bi morali posvetiti več pozornosti procesom, ki pri nas vodijo k napredovanju družbe v celoti in posebej industrije, ter vprašanju, kako mehanizmi in odnosi v našem gospodarstvu vplivajo na družbeni in gospodarski tehnološki napredek. Zdi se, da pri vprašanjih politike v raziskovalnem delu in tehnologiji prav zaradi nepopolnega razumevanja teh medsebojnih vplivov ne pridemo naprej: razni dokumenti o raziskovalnem delu in stanje v zadnjih desetih letih kažejo, da se v vrsti bistvenih vprašanj napake ponavljajo.

Nadvse zanimivo bi bilo, če bi proučili, na kakšen način pri nas tehnologija (v najširšem pomenu) v družbi in posebej v gospodarstvu napreduje: dejavniki, ki vplivajo na napredek, so bolj ali manj znani, veliko manj pa vemo o tem, kakšna je pomembnost posameznih dejavnikov za napredek raznih delov družbe oziroma raznih dejavnosti.

Napredek tehnologije je na splošno rezultat zapletenega procesa, v katerem medsebojno deluje veliko dejavnikov. Za današnjo dobo je značilno, da imata temeljno znanje oziroma izraba temeljnih spoznanj odločilen vpliv na proizvodnjo, kar velja posebno za tako imenovana »science based«¹ področja oziroma industrije. Zato danes velikokrat govorimo o »verigi od invencije do inovacije«, kar pa zbuja napačne predstave o premočrtnosti zaporedja dejavnikov, čeprav gre praviloma za močno prepleteno omrežje.

Za posamezne družbene skupine (ali npr. industrijska podjetja), ki sprejemajo napredek v svoji tehnologiji (npr. proizvodnji), če jih tako ali drugače v to napeljejo ali prisilijo, je neposredno zanimiv element mreže, ki ga imenujemo »nova proizvodnja«. Do nje skušajo priti tako, kakor je za njih najugodnejše in dosegljivo. Pri tem igrajo seveda svojo vlogo tudi drugi dejavniki napredka, npr. tisti, ki izražajo materialne razmere in ekonomičnost, človeške oziroma kadrovske sposobnosti, politične okoliščine, koncepte razvoja in podobno. Ti dejavniki povzročajo to, da nobena skupnost, država ali

industrija, ne troši sredstev npr. za raziskave tam, kjer lahko pride do »nove proizvodnje« brez njih. To je seveda odvisno od tega, npr., ali je novost (»nova proizvodnja«) res nova (na svetu), ali le relativno nova (pri nas). Najbolje bo, da kar konkretno pogledamo nekatere primere in jih poskušamo, čeprav so različni, opisati z istim jezikom.

Med najzanimivejšimi je gotovo inovacija »samoupravni sistem« in njegovo uvajanje. Na podlagi marksistične družbene znanosti je zrastle teoretični koncept, ki smo ga morali razviti za konkretne razmere in vpeljati v življenje. V jeziku tehnikov: rezultatom temeljnih raziskav dajejo razvijalci in družbeni inženirji tako obliko, dodajajo tisto, kar je potrebno, da uporaba postane mogoča. Vse stopnje procesa te inovacije z vsemi tipičnimi zapleti moramo opravljati sami, od drugod lahko dobimo le nekatere (tehnične) elemente, ki jih moramo prilagoditi in vgraditi v »proizvodnjo«, v življenje samoupravne družbe.

Lahko bi našli še druge primere (tako na družbenih kot gospodarskih področjih), katerih uvedba je bila na vseh stopnjah odvisna od nas samih, vendar so maloštevilni in se po pomembnosti ne morejo primerjati z gornjim. Veliko številnejši so primeri, pri katerih je bil potreben le razvoj in prilagoditev zamisli (produkta) za naše surovine, opremo in zahteve, npr. v metalurgiji, kemijski industriji, šolstvu in drugje. Številni so tudi primeri, ko razvoj in prilagoditev našim razmeram opravi kar tisti, ki nakupuje opremo in postopek. Ob primerih izredno uspešnega lastnega razvoja (npr. Litostroj, Anhovo, TAM), ki gre v proizvodnjo na uvoženi opremi, imamo neredke primere nakupa opreme za proizvodnjo, ne da bi bilo pripravljeno vse drugo in ljudje, kar seveda pripelje do neuspehov (npr. steklarna Novo mesto) oziroma do velikih in dragih zamud pri uvedbi proizvodnje.

V zadnjem času smo priča vedno novim povezavam naših podjetij s tujimi, ki prinesejo s seboj denar in opremo, vso tehnologijo in še tržišče. (IT Novine od 3. 3. 1972 navajajo podatek, da je bilo v zadnjih letih kupljenih 500 licenc za patente in tehnologijo, sklenjenih 250 pogodb o dolgoročnem sodelovanju in 40 pogodb o skupnih vlaganjih. Navajajo tudi, da je 50 % opreme, vgrajene v naše gospodarstvo, uvožene.) Primeri pogodb o sodelovanju so kvalitativno različni od tistih, kjer je bila oprema ali licenca kupljena po lastni in samostojni presoji samih naših podjetij. Ta so bila neredko prelahke plen prodajalcev in zastopnikov, katerih cilj je bil in ostal predvsem prodaja.

Zanimiv je primer uvajanja računalništva v Jugoslavijo. Za njegov nagli vzpon se moramo zahvaliti predvsem enemu samemu uvoznemu podjetju, ki je dobavilo veliko večino (posebno v Sloveniji) vseh računalnikov in izšolalo veliko večino kadra zanje. Ta inovacija je prišla k nam torej vsa iz uvoza. V tej zvezi je nedvomno zanimivo vprašanje, kako daleč in kako dolgo se interesi prodajalca

in naše družbe ujemajo. ZR Nemčija npr. je že pred precej leti spoznala, da je področje računalništva preveč pomembno, da bi lahko prepustili odločilen vpliv pri uvajanju te novosti, tj. pri izbiri opreme in šolanju kadrov, še tako dobremu monopolistu in njegovim trgovskim zastopnikom.

Žal niso dosegljivi podatki, iz katerih bi bilo mogoče videti ali zanesljivo preceniti, koliko inovacij je pri nas pripisati rezultatom naših temeljnih in aplikativnih raziskav, koliko našemu razvoju brez temeljnih in aplikativnih raziskav, koliko preprostemu uvozu opreme in tehnologije. Dokler nimamo podatkov in analiz, so možne le orientacijske ocene. IT Novine navajajo poleg prej omenjenih 500 primerov uvoza licenc, 250 primerov sodelovanja in 40 primerov skupnih vlaganj (kar daje red velikosti nad 800 primerov uvoza tehnologije) še 80 primerov prodaje licenc za naše patente. To razmerje deset proti ena je seveda le groba indikacija, ki o vrednosti in gospodarski pomembnosti veliko ne pove, pričakujemo pa lahko, da je gospodarska pomembnost izvoza naših licenc manjša od uvoza v obliki industrijske kooperacije ali skupnih vlaganj (ki so pri nas tudi ena izmed oblik industrijske kooperacije). Obseg domačega razvoja lahko ocenimo tudi glede na podatek, koliko dajemo za raziskovalno delo. V Sloveniji je to 1 % narodnega dohodka, od česar gre tri četrtine iz gospodarstva, torej večidel za razvoj. To bi morali primerjati s sredstvi, ki bi jih morali vložiti sami, da bi s svojimi silami (če bi jih imeli) dosegli napredek, ki nam ga prinaša npr. uvedba računalništva in kupljene licence npr. za elektronsko, farmacevtsko in kemijsko industrijo. Ta področja potrebujejo za svoj napredek sorazmerno veliko in sredstva bi morala biti neprimerno večja od 1 % narodnega dohodka, tako velikanska, da jih tudi večji narodi in gospodarske grupacije ne zmorejo.

Ta razmišljanja in ocene kažejo, da velika večina našega (industrijskega) napredka izhaja in bo vedno izhajala iz uvoza, zelo malo pa neposredno iz razvojnih in temeljnih raziskav. Gre torej za uvoz znanja, kar je po svetu zelo običajno. Sklep iz tega seveda *ne more biti, da zato ne potrebujemo razvojnih raziskav*. Narobe: ves uvoz tehnologije in industrijska kooperacija z inozemstvom se reducira na uporabo in eksploatacijo naših rok, če ne uporabljamo razvoja, to je naših možganov. Čeprav je razvojnih raziskav izredno malo, se moramo vprašati zanje, posebno pa za uvoz znanja, (ki prevladuje in določa naš napredek): kaj je tisto, od česar je odvisno? Predvsem od tega, ali znamo uvoziti za nas pravo znanje, to je tehnologijo in opremo, ne zastarelo, ne preplačano, našim pogojem ustrezno; od tega je odvisno, na kakšni ravni bo naša proizvodnja. Pa ne le industrijska proizvodnja, tudi cela vrsta družbenih služb (zdravstvo, šolstvo in dr.). Najbrž je nesporno, da *kvaliteta uvoza znanja odvisi od ravni našega znanja*, od ravni naših strokovnjakov, to je od šole, univerze. Tudi to, koliko bomo k uvoženemu znanju in opremi sami dodajali (razvojne raziskave, aplikativne raziskave, projektiranje itd.)

je odvisno od tega. Zato govorijo vsi dokumenti in knjige, ki se ukvarjajo po svetu s problemi znanosti, vedno znova o pomenu temeljnih raziskav. Zato pravi Brooksovo poročilo: »Sekundarna ali uvožena tehnologija zahteva visoko raven izobraženosti in precejšen napor pri lastnem raziskovanju«. Ali ne kažejo na to tudi naše številne negativne skušnje in celo desetletje na zgrešenih upih zgrajenih konceptov o vodenju znanosti. Brooksovo poročilo pravi: »Pokazalo se je, da je povezanost (med gospodarstvom in investicijami za raziskovalno — razvojno dejavnost) veliko bolj kompleksna in veliko manj linearna, kot so strokovnjaki prej domnevali; razen tega so skušnje držav članic OECD (ki so, mimogrede omenjeno gospodarsko mnogo bolj razvite od nas) v šestdesetih letih pokazale, da je bilo upravljanje z znanstvenimi in tehnološkimi sredstvi posameznih držav veliko bolj kočljivo, kot so mislili, in da je bilo veliko lažje načelno zagovarjati usklajevanje gospodarske politike in politike znanosti, kot pa to tudi v resnici izpeljati.«

Znanstveno delo in temeljne raziskave (tudi v tehničnih vedah!), seveda če so na mednarodni ravni, so torej tiste, ki *določajo raven uvoza in razvoja in s tem v pretežni meri raven napredka* naše tehnologije, naše strokovne standarde; ne le v industriji, v družbi nasploh. Skrb za temeljne raziskave zato utemeljuje potreba po družbenem napredku, ki naj bo na čim višji strokovni ravni, ki naj vodi med drugim tudi k zmanjšanju eksploatacije naše delovne sile in k povečanju udeležbe naše intelektualne sile v mednarodni delitvi dela.

S tem, da poudarjamo, kako izrednega pomena so temeljne raziskave, smo seveda pri ključni točki razprav, v katerih je včasih mogoče začutiti enostransko informiranost ter pomanjkanje razumevanja in omejenost v skušnjah. Le tako si je namreč mogoče razlagati (šaljivo) govorjenje o »gigantskih inštitutih«, ki jih v Sloveniji v temeljnih vedah (pa tudi v drugih) v resnici ni. Le ob slabem informiranju je mogoče v razpravah govoriti o »pritiskih full-time raziskovalcev« — že površna analiza pokaže, kako malo jih imamo, pa še od teh se večina preživlja s (sicer specializirano) proizvodnjo (npr. v ZZA), namesto da bi jih (lastni ustanovitelji) zaposlili z razvojem za svojo industrijsko proizvodnjo. V temeljnih raziskavah v krogu univerze in institutov okoli nje delajo pa v veliki večini le univerzitetni učitelji in podiplomci. Seveda ti potrebujejo sredstva za delo, kar pa je predvsem stvar *strokovne* (in navadno *ne fizične*) eksistence. Edina in tudi zelo hitro izvedljiva (a zelo sporna) alternativa je, da učitelji ne raziskujejo, ampak le predavajo, drugi pa odidejo v inozemstvo, saj industrija še svojih raziskovalcev velikokrat ne uporablja.

O še hujšem pomanjkanju vpogleda (če ne celo naivnosti) govorijo stališča tistih (glej nekatere odstavke iz »osnutkov tez o idejno političnih vprašanjih znanosti), ki menijo, da moramo »iz svetovne zakladnice znanja« *le črpati, ne pa* (z za nas prevelikimi stroški za temeljne raziskave) *tudi vlagati*. Neštetokrat smo že zapisali (ne le

tisti, ki se sami ukvarjamo s temeljnimi raziskavami), da namen temeljnih raziskav ni vlaganje v svetovno zakladnico, narobe, *namen je doseči sposobnost* (»pismenost« — pravi Hadži), *da bomo znali črpati*. Vsakdo ve, kako težko je za nekoga, ki o stvari malo ve, dobiti relevantne informacije od nekoga, ki o stvari veliko ve; za dobro vprašanje je potrebno znanje. Ni naključje, da družbe kot Bell Telephone, Dupont, Ford, General Motors, ki res z vso vehemenco črpajo in eksploatirajo znanje vsega sveta, (za kar imajo vso potrebno moč), vzdržujejo v krogu svojih laboratorijev skupine znanstvenikov, ki delajo z vso svobodo, kar se *njim* (ne podjetju) zdi zanimivo. Prav tako ni naključje, da je pojav »Road 128« nastal prav v Bostonu, ob MIT in Harwardu.

Obstaja *samo en* način, tradicionalen, kako raziskovalec *dokaže* svojo *sposobnost za črpanje* iz svetovne zakladnice; to stori, če prispeva v zakladnico. (Z redkimi izjemami) raziskovalec le tako javnosti (in tistim, ki ga financirajo) dokazuje svojo sposobnost in ustvarjalnost. Vsi poskusi, da bi črpanje iz svetovne zakladnice dosegli kako drugače, so se končali z neuspehom, z zgubo. Analiza takih primerov pri nas bi bila izredno poučna, zato že dolgo ponavljamo, kako potrebna bi bila.

Dokaz sposobnosti raziskovalcev je *posebno pomemben za razvojne raziskave*. Te stanejo neprimerno (v poprečju vsaj desetkrat) več kot temeljne, poleg tega so največkrat dolgotrajne in niso javne. Na podlagi česa bo financer zaupal velika sredstva, potrebna za razvoj, če ne bo imel nobenega vzroka za upanje, da bo rezultat vreden vlaganja? Zanese se lahko edino na dokaz o kvaliteti raziskovalcev, dokaz o znanju, ustvarjalnosti, originalnosti, realizatorski sposobnosti. To dokaže (praviloma) le človek, ki je šel skozi znanstveno šolo; žal nima vsak, ki je šel skozi znanstveno šolo, vseh teh lastnosti — en pomemben razlog več, da mora *več ljudi* skozi znanstveno raziskovalno šolo *na ravni in v krogu svetovne znanosti*. Ne le kadre, tudi standarde določa znanstvena šola, kar lahko prav lepo vidimo tudi pri nas.

Le naše lastno znanje in naša sposobnost nam torej *zagotavljata uporabo tujega znanja*, torej transfer znanja in tehnologije na zaželeni, za nas najustreznejši, najsodobnejši ravni.

Transfer pa je nedvomno mogoč tudi brez našega znanja — to opazujemo žal zelo pogosto. Tudi neuki ljudje, ljudje brez zadostnega lastnega znanja lahko dobijo vse odgovore, vse nasvete, vendar le od tistih, ki jim poklic *ni ustvarjati znanje, ampak prodajati*. Ti se vedno *v največji meri potrudijo*, da še tako nevednemu razložijo vse in kolikor je potrebno, *da mu prodajo*; seveda, njihova naloga je *prodajati, ne pa informirati*.

Še dva primera: do nekompetentnega uvoza bi lahko prišlo pri nas glede najbolj kritičnega in življenjskega pomembnega vprašanja — političnega sistema. Z vseh strani bi nam ga z veseljem uvozili, takega kot ga imajo, preskušenege. Če nam ga niso, če razvijamo

in uresničujemo svojega, je to izključno zaradi našega znanja in naših standardov. V nasprotju s tem primerom gre pri razpravi, ali je pri nas preveč temeljnih raziskav, za tipičen nekompetenten uvoz — ta *dilema je uvožena* — iz dežel (predvsem ZDA), kjer so za temeljne raziskave (akceleratorji visoke energije, astrofizika, vesoljstvo, molekularna biologija itd.) dali velikanska sredstva — *poleg* tistih za znanstveno šolo (vzgojo). Teh razmer pa z našimi popolnoma ni moč primerjati.

Nobena — naj bo še tako dobra znanstvena šola v prirodoslovnih in tehničnih vedah pa seveda ne more ustvariti ali nadomestiti temeljnih novih pogojev in motivov za napredovanje gospodarstva; zato so nam potrebni jasnejši koncepti o razvoju našega gospodarstva in mehanizmi, ki bodo zagotovili (z našimi političnimi cilji vsklajeno) motivacijo za napredek tehnologije tako, kakor to ustreza našim (tudi intelektualnim) sposobnostim in nas ne spreminja v provinco ali celo v kolonijo.

Temu, kakšna so najboljša sorazmerja, ali dajemo dovolj ali premalo za raziskovalno delo, ali moramo pri sredstvih dati prednost znanosti ali razvoju, pripisujemo prevelik pomen. Možna so zelo različna sorazmerja, odvisno od tega, kaj pravzaprav hočemo. Družba je namreč biološki pojav oziroma ekološki sistem, ki lahko obstaja in živi na nešteto načinov, s precej poljubnimi sorazmerji med posameznimi organi sistema. Tako kot se na primer preživlja bodisi ročni delavec (ki uporablja in ima razvite predvsem roke), ali pismo-noša (ki uporablja predvsem noge), ali zdravnik (ki uporablja predvsem umsko znanje). Seveda gre pa za nekaj drugega: ali so pri vsakem človeku izrabljene njegove zmogljivosti. Pismonoša bi bil morda nedosegljiv kirurg, pa ni imel možnosti študirati itd. Gre torej za *mesto v človeški družbi*, pa naj gre za posameznika ali za nacijo; gre za to, kakšna dela opravljamo v mednarodni delitvi dela. Če gledamo tako, nam nobeno znanje, *nobena resnična in angažirana znanost ne more biti odveč, nam lahko vedno le koristi z vsem, kar potegne za seboj*. Res pa je korist v nekaterih razmerah lahko znatno večja kot sicer. K temu prispevajo poleg dejavnikov, ki smo jih že večkrat omenili, še drugi, o katerih pri nas premalo govorimo: analiza dobrih in slabih skušenj na področju raziskovalnega dela; klima in realni status raziskovalnega dela in posebej znanosti v družbi; stabilen pozitiven odnos do raziskovalnega dela; realna ocena brez iluzij o vlogi raziskovalnega dela v gospodarstvu; upoštevanje vloge posameznika v raziskovalnem delu in znanosti; vloga organiziranega dela v znanosti in raziskovalnem delu; stimulacija aktivnega odnosa znanosti do potreb družbe in seveda stabilnosti ekonomskega sistema. Šele če upoštevamo vse te dejavnike, lahko zgradimo zrel odnos do raziskovalnega dela in ga s polno veljavo sezidamo v družbo. Ni treba ponavljati dejstva, da je tudi za raziskovalno delo temeljni prvi pogoj zdravo gospodarsko ozračje in jasni gospodarski in družbeni razvojni koncepti. Tega najbrž prav hitro ne bo mogoče doseči; zato

se moramo vprašati, kakšni ukrepi so nam prav zdaj potrebni, da bo šel razvoj v zaželeni smeri, za družbo najuspešnejši. Nekaj jih je iz sedanjega stanja prav očitnih:

— sredstva za raziskovalno delo se morajo v celoti povečati;
— dobršen del povečanja moramo zagotoviti iz virov, ki so namenjeni neposredno za gospodarski napredek in investicije;

— zagotoviti SAZU ter univerzi in z njo povezanim inštitutom več sredstev za raziskovalno delo v zmernem obsegu brez posebnega utemeljevanja na področjih, ki so:

a) potrebna in zanimiva s stališča pouka,

b) potrebna in zanimiva s stališča gospodarstva in družbe;

— dodatno stimulirati in financirati na SAZU, univerzi in z njo povezanih inštitutih tiste programe na gornjih področjih, ki so vključeni v proces konkretnih inovacij;

— posebej obravnavati in selektivno financirati raziskovalne skupine in organizacije, ki so izjeme:

zaradi izredne ravni in kvalitete dela, zaradi izredne družbene aktualnosti programa, zaradi izredne koncentracije kadra in opreme, zaradi izrednih dosežkov v korist gospodarstvu, zaradi katerihkoli odlik, ki so izredno nad poprečjem;

— zagotoviti, da bo verjetnost smotrne uporabe splošnih družbenih sredstev za znanstveno delo čim večja s tem, da se sredstva zaupajo verificirano kvalitetnim in kompetentnim raziskovalcem;

— zagotoviti, da bo verjetnost smotrne uporabe sredstev za konkretno razvojno delo čim večja in da jo bo zagotavljala finančna oziroma materialna angažiranost gospodarskih oziroma družbenih organizacij;

— podpreti vse oblike formiranja dobrega raziskovalnega kadra;

— ustvariti čim več kanalov in mehanizmov za izmenjavo znanja med gospodarstvom in raziskovalnimi organizacijami oziroma univerzo, npr. s pretokom in izmenjavo kadra, s podporo in stimuliranjem konsultantskih dejavnosti, s posvetovanji, z vključevanjem raziskovalcev v konkretne priprave za prenos ali uvoz licenc in tehnologije, ipd;

— zasnovati in uvesti takšno organizacijo samoupravljanja in financiranja na področju raziskovalnega dela, da se bodo lahko raziskovalci v čim večji meri posvečali svoji stroki in s tem prispevali k družbenemu napredku.

Literatura:

C. Freeman and A. Young, *The Research and Development Effort in Western Europe, North America and the Soviet Union*, 1965.

P. Auger, *Savremene tendencije naučnog istraživanja*, november 1966.

M. Osredkar, *Tudi vrhunska znanost koristi praksi*, *Komunist*, 14. 2. 1969.

M. Osredkar, E. Pirkmajer, *Raziskovalno delo in kadri*, *Simpozij o raziskovalni in razvojni dejavnosti v gospodarskih organizacijah*, Bled, april 1969.

M. Osredkar, Gospodarski razvoj — vprašanje nivoja znanja, Nova proizvodnja, avgust 1969.

R. U. Ayres, Technological Forecasting and Long-range Planning, McGraw Hill, 1969.

Industry, Science, and Universities, Conference of British Industry, London 1970.

M. Osredkar, Razmišljanje o raziskovalnem delu pri nas, Komunist, 29. 5. 1970.

Conference of Ministers of the European Member States Responsible for Science Policy, June 1970.

Brooksovo poročilo za OECD, 1971.

S. G., Razvoj pomoću uvezenog znanja, IT Novine, 3. 3. 1972.

D. Hadži, Pomen in smotnost temeljnega raziskovanja, Naši razgledi, 10. 3. 1972.

Teze o idejno političnih vprašanjih znanosti za ZK, 1972.

Zveza komunistov in delavski razred

I

Na temo »Zveza komunistov in delavski razred« je bila objavljena v preteklem obdobju že vrsta obširnejših razprav in priložnostnih člankov uglednih družbenopolitičnih in znanstvenih delavcev. Razmerje Zveze komunistov do delavskega razreda je opredeljeno v najbolj načelni obliki že v programu in mnogih drugih pomembnih dokumentih Zveze komunistov, v zadnjem obdobju pa zlasti v akcijskem programu 2. seje konference ZKJ.

S svojo razpravo torej ne moremo prispevati kaj bistvenega k teoretični obravnavi te pomembne teme. Zato se je lotevamo z nekoliko ožjega in predvsem praktičnega vidika, torej z vidika deleža delavcev v socialni strukturi članstva Zveze komunistov. Saj si ne moremo zamisliti bolj prepričljivega dokaza za trdno povezanost med razredom in njegovo politično avantgardo, kot je dovolj številna udeležba delavcev in njihov odločilen vpliv v Zvezi komunistov. V tem vidimo tudi bistven pogoj za uspešno družbeno uveljavitev in politično učinkovitost Zveze komunistov, torej za to, da uspešno prebrodimo sedanje resne pomanjkljivosti v njenem delovanju.

V uvodnem delu akcijskega programa 2. seje konference ZKJ je rečeno:

»V Zvezi komunistov je prišlo do idejne krize, ki se je posebno kazala v oportunističnem, nedoslednem in odstopanju od stališč IX. kongresa, v idejni raznolikosti in samohotnih idejnih premikih, v pojemanju boja za samoupravljanje, v preusmerjanju komunistov na druge poti, sredstva in sile, ki želijo ohraniti dane odnose, ali celo k nazadovanju.«

Vsekakor zelo kritične ugotovitve, ki nam komunistom gotovo niso prijetne, saj jih razredni nasprotniki že uporabljajo kot znamenje našega definitivnega razkroja. Vendar se veselijo zaman, saj v resnici ni v teh ugotovitvah nič tragičnega. Navsezadnje ne poznamo v zgodovini nobenega revolucionarnega ljudskega gibanja, torej tudi komunističnega ne, ki bi bilo dolgo obdobje v neprestanem vzponu

in ne bi občasno doživljalo resnih kriz, zastojev ali celo globljih padcev. Kaj je torej osupljivega v tem, če se je Zveza komunistov po več desetletjih uspešnega revolucionarnega delovanja in preobrazanja tudi sama znašla v določeni idejni in moralni krizi. Pač pa bi bilo zares tragično tako za komuniste same kot tudi za delavski razred ter celotno slovensko in jugoslovansko družbo, če se ne bi zavedali resnosti sedanjega stanja ali če ne bi znali opredeliti pravih virov omenjenih težav in določiti tudi prave poti, da jih čim hitreje premostimo. Saj je od utrditve Zveze komunistov kot vodilne politične sile v precejšnji meri odvisna tudi zagotovitev nujno potrebne družbene stabilnosti in narobe.

Ni dvoma o tem, da so že 21. seja predsedstva ZKJ in z njo povezana dogajanja v Zvezi komunistov Hrvatske spodbudila jugoslovanske komuniste k živahnejši politični dejavnosti in ji dala nekaj revolucionarne svežine. Vendar se zaradi tega ne smemo vdajati iluziji, da je s tem krizno stanje v Zvezi komunistov že prebrodeno in da je po 2. seji konference ZKJ definitivno krenila k ponovnemu vzponu v svoji družbeni veljavi in politični učinkovitosti. Kajti globlji družbeni vzroki, ki so se kopičili daljše obdobje in povzročili sedanje zaskrbljujoče stanje, z nenadnim prebujenjem komunistov še niso odpravljeni. Le-ti delujejo naprej in grozijo, da utegne sedanja okrepljena politična dejavnost in osveščenost komunistov polagoma usahniti in da se zaradi tega lahko najdemo že kaj kmalu pred še težjimi preizkušnjami. Da bi se temu dokončno izognili, se moramo odločno lotiti odpravljanja globljih virov, ki spodkopujejo družbeno veljavo in politično učinkovitost Zveze komunistov.

II

V IV. poglavju akcijskega programa 2. seje konference ZKJ, ki obravnava aktualna vprašanja razvoja in delovanja ZKJ, je med drugim rečeno:

»Oslabela je socialno-razredna osnova Zveze komunistov. To se kaže v omejenem vplivu delavskega razreda in njegovih interesov za politiko in prakso Zveze komunistov ter omahovanjih v boju za razvoj socialističnega samoupravljanja.«

Drugače povedano: oslabela je povezanost Zveze komunistov s njeno socialno bazo, torej z delavskim razredom, posebno pa z osnovnimi sloji delavcev v proizvodnji. V tem je torej bistveni vzrok mnogih pomanjkljivosti v Zvezi komunistov, ki jih skupaj označujemo kot idejno in moralno krizo. Izhajati moramo namreč z edino realnega izhodišča, da je Zveza komunistov, tako kot vsako drugo politično gibanje, v svojem bistvu socialno gibanje, torej organizirana politična sila, ki se bori za konkretne socialne interese določenega razreda, sloja ali druge velike socialne skupine. To je za politično gibanje njegova socialna baza ter vir njegove moralne moči in politične učinkovitosti.

Potemtakem tudi Zveza komunistov ne more biti nekakšno nadrazredno, vseljudsko gibanje, ki ne bi imelo svoje konkretne socialne baze. Torej ne more biti nekakšna razsvetljena komunistična elita, ki se rekrutira iz najnaprednejših ljudi iz vseh delovnih slojev, se napaja iz komunistične ideologije kot takšne in uresničuje nekakšne nadrazredne, splošno ljudske interese, ki bi jih bilo mogoče skupno označiti kot zgodovinski interes delavskega razreda. Takšno gibanje v razredni družbi sploh ne more obstajati, ali pa vsaj ni takšno gibanje, za kakršno se samo razglaša.

Vsekakor obstajajo v različnih družbah tudi takšna napredna politična gibanja, ki niso niti delavska niti komunistična. Katerokoli komunistično gibanje pa v sodobnih družbenih razmerah ne more biti drugo kot delavsko gibanje. Torej je lahko tudi Zveza komunistov, ne glede na širino svoje politične platforme, le revolucionarno politično gibanje delavskega razreda oziroma delavcev.

Seveda se nam ob tem takoj vsiljuje vprašanje, kaj je delavski razred ali delavec v naših specifičnih družbenih razmerah ter na sedanjosti stopnji razvoja tehnologije in socializacije. Program Zveze komunistov, ustava in nekateri drugi politični dokumenti vsaj načelno istovetijo delavski razred z vsemi zaposlenimi. Potemtakem so delavci tudi vsi občani v delovnem razmerju oziroma v združenem delu.

Ko se odločamo za takšno najširšo opredelitev delavskega razreda, pa ne smemo spregledati, da to ni enovita, temveč zelo heterogena socialna skupnost. Saj sestoji iz številnih socialnih plasti ali slojev, ki se med seboj razlikujejo po svojem mestu v družbeni delitvi dela ter po svojem dejanskem materialnem in družbenem položaju tudi v pogojih samoupravljanja in družbene lastnine proizvodnih sredstev. Vsi ti sloji ali deli delavskega razreda imajo sicer nekatere skupne globalne interese. Vsak od njih pa ima seveda tudi svoje konkretne socialne interese, ki so pogosto v nasprotju z interesi drugih slojev. To ustvarja podlago socialnim nasprotjem znotraj delavskega razreda, vse do odkritih socialnih konfliktov. Potrditev za to imamo v naši družbeni praksi vsekakor dovolj.

Čeprav med posameznimi sloji ali deli delavskega razreda ni nobene očitnejše razmejitev, pa se v njem vendarle dovolj nazorno kažeta dve veliki socialni grupaciji, ki se med seboj precej razlikujeta po svojem mestu v družbeni delitvi dela in s tem tudi po svojem dejanskem socialnem položaju.

Prva in najštevilnejša je grupacija fizičnih delavcev, ki jih po kvalifikaciji statistično razvrščamo v nekvalificirane, polkvalificirane, kvalificirane in visoko kvalificirane delavce. To je socialna grupacija, ki jo navadno označujemo kot delavstvo. Čeprav je tudi ta grupacija po svoji socialni sestavi zelo heterogena, ima vendarle nekatere skupne lastnosti, ki omogočajo tudi oblikovanje nekaterih skupnih socialnih interesov in političnih teženj.

Delavcem te grupacije je skupno predvsem to, da so fizični delavci, ki s svojim delom navsezadnje reproducirajo celotno družbeno

delo. Dalje, skupno jim je to, da so zaradi narave svojega dela pretežno nagrajevani po delovnem učinku in da so po svojem dohodku pretežno razvrščeni v spodnji dve tretjini dohodkovne lestvice, torej nekje med najnižjim in poprečnim osebnim dohodkom zaposlenih. Končno jim je skupno tudi to, da so v primerjavi s svojo številčnostjo zelo skromno udeleženi v dejanskem upravljanju svojih delovnih organizacij in skupnih družbenih zadev, kar med drugim dokazuje njihov majhen delež v samoupavnih in predstavniških organih kot tudi v Zvezi komunistov sami. Kljub velikemu družbenemu vzponu delavskega razreda je večina teh delavcev še daleč od svoje dejanske socialne osvoboditve ter živi in razmišlja kot mezdni delavec.

Drugo veliko grupacijo delavcev sestavljajo umski delavci. To je zelo pestra sestava raznih uslužbenskih poklicev, oziroma izobraženec, od najpreprostejših administrativno-tehničnih do najzahtevnejših vodstveno-upravljaljskih, znanstvenih in pedagoških. Kljub temu ima ta grupacija, podobno kot grupacija fizičnih delavcev, nekatere skupne značilnosti, te pa so zlasti: da opravlja pretežno umsko, a le izjemoma tudi fizično delo, dalje, da je že po naravi svojega dela praviloma v nadrejenem položaju nasproti fizičnim delavcem, da se po svojem dohodku večinoma uvršča v gornjo tretjino dohodkovne lestvice, in končno, da je glede na svojo številčnost nesorazmerno močnejše udeležena v stvarnem razpolaganju s pogoji in rezultati svojega dela, kot pa je udeležena grupacija fizičnih delavcev.

Čeprav so tudi med umskimi delavci občutne razlike v njihovem dejanskem socioekonomskem položaju, saj se tudi med njimi mnogi počutijo kot mezdni delavci, pa imajo zaradi omenjenih skupnih značilnosti vendarle nekatere skupne socialne interese in težnje, ki so večidel identični, včasih pa tudi nasprotni interesom delavstva. To se pokaže zlasti jasno pri konkretni delitvi dohodka delovnih organizacij in celotnega družbenega dohodka.

Res je, da med tema največjima socialnima grupacijama znotraj delavskega razreda, torej med fizičnimi in umskimi delavci, ni nikakršne jasne razmejitev. To še posebno velja za razne strokovno-tehnične poklice, kot so tehniki, inženirji in drugi, ki delajo v neposredni proizvodnji in ki bi jih po njihovem socialnem in produkcijskem položaju prav tako lahko uvrstili med delavce kot med izobražence. Tudi to je res, da se bodo razlike med umskim in fizičnim delom z napredkom tehnologije ter večjo splošno in strokovno izobraženostjo delavcev še naprej zmanjševale, da bo torej vse manj fizičnih, vse več pa umskih delavcev. V istem smislu bo vse bolj izginjala tudi razmejitev na proizvodno in neproizvodno delo oziroma na gospodarstvo in negospodarstvo.

Vse to pa nas vendarle ne sme ločevati od današnje stvarnosti in nas pripeljati do napačnih sklepov glede socialnih teženj posameznih delov delavskega razreda. Upoštevati moramo pač odločilno dejstvo, da se družbena zavest posameznika ali celega sloja oblikuje

predvsem v odvisnosti od njegovega dejanskega materialnega in družbenega položaja.

Oglejmo si zdaj statistične podatke o številu in kvalifikacijski strukturi zaposlenih po stanju v decembru 1969 (v letu 1971 je bilo v družbenem sektorju že 559.000 zaposlenih, vendar za to obdobje še nimamo podatkov o njihovi kvalifikacijski strukturi, ki pa se je lahko medtem le neznatno spremenila):

Kvalifikacijska kategorija	Št. zaposlenih	%
vseh zaposlenih	514.430	100
a) delavci (kvalifikacija)	374.624	73
— visoko kvalificirani	25.701	5
— kvalificirani	133.969	26
— polkvalificirani	80.941	16
— nekvalificirani	134.011	26
b) drugi zaposleni (izobrazba)	139.806	27
— visoka	16.670	4
— višja	13.746	3
— srednja	63.606	12
— nižja	43.784	8

Od skupnega števila zaposlenih je delavcev 73 %, in sicer jih je v gospodarstvu 81 %, v industriji pa celo 84 %. Tudi v letu 1985, ko bomo imeli po predvidevanjih v Sloveniji že okoli 3000 dolarjev družbenega proizvoda na prebivalca, bo še vedno več kot 60 % fizičnih delavcev. Le-ti bodo sicer na višji izobrazbeni ravni in bodo delali ob znatno razvitejši tehnologiji, vendar bodo še vedno fizični delavci. Torej se njihovo število in narava njihovega dela ne bosta spreminjala tako hitro, kot bi želeli.

III

Takšna notranja socialna slojevitost delavskega razreda mora mora nujno odsevati tudi v socialni strukturi ter politični strategiji in taktiki Zveze komunistov kot politični avantgardi delavskega razreda.

Poglejmo najprej socialno strukturo članstva. V letu 1970 je imela Zveza komunistov Slovenije 66.663 članov, od tega 27 % delavcev, 52 % drugih zaposlenih, 1 % kmetov, 5 % dijakov in študentov ter 15 % drugih (pretežno upokojencev). Od zaposlenih članov je bilo torej 34 % delavcev in 66 % drugih zaposlenih. V primerjavi s tem pa je v skupnem številu zaposlenih delež delavcev 73 %, drugih zaposlenih pa 27 %.

To očitno kaže, da udeležba delavcev v Zvezi komunistov ne ustreza njihovi stvarni družbeni in produkcijski vlogi, še manj pa

potrebam Zveze komunistov same. Zato mislimo, da je treba postopoma korenito spremeniti socialno strukturo članstva in v njej zagotoviti izrazito delavsko večino.

Ob takšni zahtevi se takoj pojavi vrsta tehtnih pomislekov kot tudi navadnih podtikanj in grobih nasprotovanj. Navedli bomo le nekaj najpogostejših.

Najpogostejši in obenem najresnejši ugovor je, da pomeni tolikšno poudarjanje pomena socialne strukture članstva in njene korenite spremembe v korist delavcev hudo poenostavljanje problema ter nerazumevanje dosedanje preobrazbe delavskega razreda in celotne družbe, posebno pa Zveze komunistov. Saj smo že dosegli takšno razvojno stopnjo, ko si ne moremo več pomagati s starimi razrednimi pojmovanji, ko so vse družbene strukture v bistveno drugačnem položaju kot nekoč in ko bi torej poudarjanje razlik med posameznimi delovnimi sloji peljalo v dezintegracijo, namesto k integraciji družbe. Poleg tega je potrebna komunistom vse večja strokovna in splošna izobrazba, da bi mogli razumeti vse bolj zapletena družbena dogajanja in uspešno uresničevati politiko Zveze komunistov v samoupravnih in drugih družbenih organih. Zato moramo dati tudi v Zvezi komunistov prednost izobraženim in družbeno že uveljavljenim ljudem pred manj izobraženimi ali celo neukimi delavci, ki velikokrat ne morejo pomagati ne sebi ne drugim. Za politično usmerjenost in revolucionarno doslednost komunistov torej ne more biti odločilen njihov dejanski socialni položaj oziroma socialno poreklo, temveč je odločilna komunistična zavest, ki odpravlja socialne pregrade in je sama po sebi odločilen dejavnik idejne enotnosti in moralne odgovornosti komunistov.

Ostrejša različica istega ugovora seže še naprej, ko trdi, da pomeni zahteva po večji udeležbi in vplivu delavcev v Zvezi komunistov le taktiko konservativnih birokratskih sil v vodstvih Zveze komunistov, ki si hočejo s slabitvijo vpliva izobražencev in drugih ustvarjalnih ljudi ter ob hkratnem povečanju vpliva delavcev zagotoviti svoj lastni monopol na odločanje v Zvezi komunistov in prek nje v celotni družbi. Najbolj grobi med temi ugovori, ki odsevajo že pravo razredno sovraštvo do delavcev, pa kratko malo trdijo, da hočemo zvrstiti izobražence in druge ustvarjalne ljudi v isto vrsto ali jih celo podrediti primitivnim rokodelcem, kopačem in drvarjem, ki se jih drži še kmečka prst in ki se v svoji omejenosti ne zanimajo za drugo kot za višino in redno izplačilo osebnih dohodkov oziroma za svoje osebne koristi.

Ko zavračamo takšna groba natolcevanja, poskusimo zdaj konkretnije obrazložiti, zakaj je nujno korenito spremeniti socialno strukturo Zveze komunistov v taki smeri, da se postopno zagotovi izrazita delavska večina in njen dominantni politični vpliv. To bomo obrazložili zlasti s treh pglavitnih vidikov: prvič, z vidika zagotavljanja idejne in akcijske enotnosti komunistov, drugič, z vidika raz-

merja med razredom in njegovo politično avantgardo nasploh, in tretjič, z vidika praktičnega uresničevanja socialne preobrazbe Zveze komunistov.

IV

Vrnimo se k izhodiščni ugotovitvi, da je tudi Zveza komunistov, tako kot vsako drugo politično gibanje, v svojem bistvu socialno gibanje, torej organizirana politična sila, ki se bori za današnje in zgodovinske interese delavskega razreda. Iz tega logično izhaja, da je podlaga idejne in akcijske enotnosti Zveze komunistov v enotnosti socialnih interesov članstva oziroma socialne baze, iz katere se članstvo rekrutira. Šele ko je ta pogoj v največji možni meri zagotovljen, lahko tudi komunistična zavest kot subjektivna sila odigra svojo pomembno kohezivno vlogo pri ustvarjanju idejne enotnosti in politični učinkovitosti gibanja.

Bistveni vzrok, da je idejna enotnost Zveze komunistov oslABLJENA, je v njeni notranji socialni razslojenosti, torej v zaostrenih nasprotjih med socialnimi interesi posameznih delov njenega članstva. Drugače povedano: poglobljanje socialne diferenciacije in zaostrovanje socialnih nasprotij v družbeni bazi se je v specifičnih oblikah, vendar z isto socialno logiko, preneslo tudi v Zvezo komunistov. Takšna raznolikost in protislovnost socialnih interesov je sicer nekaj objektivno nujnega, vendar zaradi tega politika Zveze komunistov ne more biti preprost seštevek ali nekakšno poprečje zelo protislovnih konkretnih interesov, ker to kratko malo ni možno. Saj so konkretni socialni interesi posameznih slojev celo znotraj delavskega razreda tolikanj protislovnosti, da jih nikakor ni mogoče spraviti na nekakšen enoten imenovalc, ne da bi s tem živo prizadeli eno ali drugo socialno skrajnost. Na eni strani imamo množico nekvalificiranih delavcev in njihovih družin, ki živijo na robu eksistenčnega minimuma in pogosto s svojim dohodkom ne krijejo niti realnih stroškov za reprodukcijo svoje delovne sile. Na drugi strani pa imamo že precej številni sloj premožnih ljudi z dohodkom, ki ne krije le njihovih normalnih življenjskih potreb, kakršne določata njihov poklic in socialno okolje, temveč jim marsikdaj omogoča za naše razmere zelo neracionalno ali celo čisto parazitsko potrošnjo. Res je, da so tolikšne skrajnosti največkrat posledica odklonov od delitve po delu, vendar bi bile socialne razlike zelo občutne tudi v primeru, če bi delitev po delu dosledno uresničevali.

V Zvezi komunistov obe omenjeni socialni skrajnosti nista tolikanj opazni, saj v njenem članstvu skoraj ni najrevnejših delavcev kot tudi ne resničnih bogatinov. Sicer pa moramo poudariti, da nekakšne popolne socialne in idejne enotnosti ni mogoče zagotoviti niti z najbolj homogeno socialno strukturo članstva, torej niti v primeru, če bi bili v Zvezi komunistov sami kvalificirani delavci ali sami izobraženci. Saj je tudi med pripadniki ožjih slojev vedno dovolj naspro-

tujočih si interesov in teženj, čeprav seveda manj kot v okviru večjih socialnih grupacij. Bistvo problema torej ni v razčlenjenosti in protislovnosti interesov, ki izhajata iz pestre socialne strukture razreda ali članstva Zveze komunistov. Bistvo problema je v tem, da ob sedanji socialni strukturi članstva v Zvezi komunistov manjka dovolj izrazita nosilna socialna skupina, torej tisto delavsko jedro, ki bi bilo sposobno s svojim dominantnim vplivom obdelati sicer nujna socialna in idejna nasprotja, jih podrediti današnjim in zgodovinskim interesom delavskega razreda ter s tem ustvariti realno podlago za idejno in akcijsko enotnost političnega gibanja.

Zveza komunistov sicer mora upoštevati očitno raznolikost in protislovnost interesov tako v celotni družbi kot tudi v vrstah svojega članstva. Vendar zaradi tega njena politika ne more biti preprosto seštevek ali poprečje množice protislovnih interesov in teženj. Zveza komunistov namreč ne more z isto intenzivnostjo uresničevati interesov vseh sodelujočih socialnih slojev, temveč mora zasnovati svojo politično strategijo na interesih najštevilnejše in družbeno najpomembnejše socialne grupacije proizvodnih delavcev. Le z doslednim uresničevanjem interesov delavstva bo lahko v ustreznem razmerju z njegovimi interesi zanesljivo uresničevala tudi interese drugih delovnih slojev, omilila bo na ta način ostrino socialnih konfliktov med prej omenjenima socialnima skrajnostma ter zagotovila nujno potrebno družbeno stabilnost. Z zagotovitvijo takšne socialne podlage za idejno enotnost v Zvezi komunistov bodo spodrezane tudi korenine frakcionaštva, oportunitizmu in drugim nevarnim pojavom, ki so zdaj pogojeni prav s pretirano socialno razslojenostjo in s tem tudi politično razdvojenostjo članstva.

Če torej ne uresničimo korenite spremembe v socialni strukturi članstva Zveze komunistov in ne utrdimo njene povezanosti z delavsko bazo, se bo Zveza komunistov še naprej spreminjala iz monolitnega političnega gibanja v nekaj podobnega, kar pomeni v meščanski politični praksi tako imenovana koalicija levih strank. To je rahla politična zveza, v kateri lahko vsaj začasno in na temelju neke najširše socialistične platforme sodelujejo zelo različne levičarske struje, od ultralevih radikalov in komunistov do socialdemokratov in liberalov. Primerjava med takšno koalicijo in Zvezo komunistov se bo morda zdela komu precej neumestna, saj deluje Zveza komunistov kot politična avantgarda delavskega razreda na bistveno ožji komunistični platformi in v popolnoma drugačnih družbenih razmerah. Če pa opazujemo že nekaj let nazaj njeno notranje socialno razslojevanje in vse večjo idejno razrahljanost, potem primerjava ni videti več tolikanj absurdna.

Sicer pa moramo poudariti, da poteka v Zvezi komunistov, obenem s procesom njenega socialnega razslojevanja in političnega rahljanja že dalj časa neki drug, na videz zelo absurden, vendar popolnoma logičen proces ustvarjanja nove socialne in idejno-politične enotnosti. Le-ta pa ne temelji na socialnih interesih delavstva ali de-

lavskega razreda kot celote, temveč na ožjih interesih njegovih gornjih plasti, torej nekakšnih srednjih slojev, ki imajo danes v Zvezi komunistov izrazito večino in največji dejanski vpliv.

Proces takšne razredno-politične »prekvalifikacije« Zveze komunistov, ki je dobil že resnično zaskrbljujoče razsežnosti, pa ne izhaja le iz njene notranje socialne razslojenosti, temveč ga podpira tudi vse večji zunanji politični pritisk privilegiranih družbenih slojev na Zvezo komunistov. Le-ta jim je seveda le toliko dobrodošla, kolikor lahko prek nje uresničujejo svoje trenutne socialne interese in krepijo svoj družbeni vpliv. V resnici pa jim je kot komunistično oziroma delavsko gibanje popolnoma tuja ali celo razredno sovražna. Če bi se vpliv teh slojev še naprej krepil in hkrati slabil vpliv delavcev na Zvezo komunistov, bi to pomenilo njeno nadaljnjo razredno razvodenitev in nazadnje tudi njeno definitivno likvidacijo. Menda ni treba posebej poudarjati, kaj bi to pomenilo za delavski razred in našo samostojno samoupravno pot v socializem. Res je, da delavski razred ne uresničuje svojih današnjih in zgodovinskih interesov le prek Zveze komunistov, temveč tudi prek mnogih drugih družbenopolitičnih in samoupravnih organizmov; vendar le-ti lahko uspešno delujejo v naših razmerah le ob učinkoviti aktivnosti dobro organizirane in notranje čvrste komunistične avantgarde.

V

Zdi se, da smo se komunisti po 21. seji Predsedstva in 2. seji konference ZKJ zavedeli nevarnosti takšnega izrojevanja Zveze komunistov in se mu začeli odločneje upirati. To dokazuje, da ima Zveza komunistov, tudi takšna, kot je, velike moralne in ustvarjalne moči, ki so se sposobne vsaj začasno razgibati v živahno politično dejavnost in preusmeriti tok družbenih dogajanj. Vendar se ne smemo slepiti z iluzijo, da je možno obdržati te moči v stalni revolucionarni aktivnosti, ne da bi korenito spremenili realen odnos socialnih sil znotraj Zveze komunistov. Bilo bi popolnoma nerealno pričakovati, da bi se mogla sedanja partijska struktura, v kateri prevladuje članstvo iz srednjih oziroma upravljavskih slojev, za trajno povzpeti nekako nad same sebe le s pomočjo zavesti in se brez omahovanja boriti za današnje in zgodovinske interese delavskega razreda, za samoupravljanje in uresničenje brezrazredne komunistične družbe.

Odnos tako strukturirane Zveze komunistov do delavskega razreda in njegovih interesov, kljub iskrenim namenom posameznih komunistov in forumov, objektivno ne more biti drugačen kot paternalističen, torej kot dobrohoten, vendar pokroviteljski odnos razmeroma dobro situiranih, izobraženih in družbeno uveljavljenih ljudi nasproti osnovnim množicam delavcev. Ob takšnem paternalističnem odnosu do delavskega razreda se lahko celo resnični napori komunistov, da bi se izboljšal socialni položaj delavcev in zmanjšale so-

cialne razlike, navsezadnje izkažejo kot kultivirana dobrohotnost premožnejših do revnejših pripadnikov razreda, obenem pa kot zavestno prizadevanje za ublažitev socialnih konfliktov in vzpostavitev nekakšnega socialnega ravnovesja, ki bi bil potreben za to, da se trajneje zagotovi privilegirani položaj gornjih družbenih slojev.

Skratka: sedanja partijska struktura se ne more več uspešno uveljavljati kot avantgarda delavskega razreda in nadaljevati socialistične revolucije, ne da bi se globlje socialno preobrazila. Takšno socialno preobrazbo Zveze komunistov in njeno normalno organsko zvezo z delavskim razredom pa lahko zagotovimo predvsem z izrazito delavsko večino, torej s tolikšno fizično prisotnostjo delavcev v njenih vrstah, da bo povsod čutiti njihov neposredni politični vpliv in kontrolo.

To je vsekakor odločujoči, ne pa tudi edini pogoj za progresivno preobrazbo Zveze komunistov. Saj poznamo primere komunističnih oziroma delavskih partij, ki so imele v svojih vrstah precej večji odstotek delavcev, kot ga ima naša Zveza komunistov. Vendar jih samo to ni zavarovalo pred hudim zbirokratiziranjem in odtujevanjem od delavskega razreda. Spominimo se samo tragičnih dogodkov na Madžarskem leta 1956 ali revolta pribaltskih delavcev na Poljskem leta 1970. Ne glede na to, koliko so bile pri dogodkih udeležene tudi organizirane protisocialistične sile in nekatere težave objektivne narave, je bil vendarle temeljni konflikt med delavstvom in zbirokratiziranimi vodstvenimi strukturami, všteti vodstva njihovih delavskih partij.

To pomeni, da tudi za progresivno preobrazbo Zveze komunistov ni potrebna samo delavska večina, temveč je nujno treba ustvariti v celotni partijski organizaciji takšno demokratično in ustvarjalno ozračje, v kakršnem bi delavci in mladi ljudje sploh lahko prišli do prave veljave. Še važnejše pa je, da zagotovimo odločilen vpliv delavcev in njihovih interesov v vseh drugih družbenih organizmih, kar bi samo po sebi odločilno pripomoglo, da bi se delavci uveljavili tudi v Zvezi komunistov, in nasprotno. Poleg tega je treba občutno izboljšati idejno-politično marksistično izobraževanje celotnega članstva Zveze komunistov, da bi v sodobnih, dokaj zapletenih družbenih razmerah sploh lahko razumelo smoter in načine uveljavljanja vodilne vloge delavskega razreda ter njegove sedanje in zgodovinske interese. Prav tako si ne zamišljamo socialne preobrazbe Zveze komunistov kot kampanjsko sprejemanje delavcev na eni strani ter izrivanje naprednih in aktivnih članov iz drugih delovnih slojev na drugi strani. Saj se bosta v Zvezi komunistov tudi v prihodnje, tako kot do zdaj, nujno srečevala delavec in direktor podjetja, študent in profesor, medicinska sestra in zdravnik, aktivni delavec in upokojenec. Tudi danes v Zvezi komunistov nimamo preveč dobrih inženirjev, ekonomistov, zdravnikov in drugih izobražencev, temveč imamo premalo delavcev iz neposredne proizvodnje. Problem dosedanje, tako imenovane deproletarizacije Zveze komunistov, torej zmanj-

ševanja udeležbe delavcev v njenem članstvu, tudi do zdaj ni bil v tem, da so se nadarjeni in ambiciozni mladi delavci-komunisti z marljivim delom in izobraževanjem povzpeli do višjih »nedelavskih« poklicev in tako prenehali predstavljati delavce v socialni strukturi članstva. Problem je bil v tem, da hkrati s socialnim napredovanjem le-teh nismo sprejemali v zadostnem obsegu novih delavcev. Tako je nastala v socialni strukturi članstva Zveze komunistov nekaka socialna praznina med gornjimi sloji zaposlenih in osnovnimi sloji delavcev, ki je tudi 27-odstotni delež delavcev ni mogel uspešno zapolniti.

Potemtakem lahko okrepiamo in preobrazimo Zvezo komunistov predvsem tako, da povečamo število njenega članstva oziroma intenzivneje sprejemamo vanje delavce ter mlade ljudi iz vseh drugih delovnih slojev, zlasti pa inteligence. Prav ustvarjalna politična zveza med delavstvom in komunistično inteligenco je eden nujnih pogojev za utrditev družbene veljave in učinkovitosti Zveze komunistov. Saj se nobeno delavsko gibanje ne more povzpeti nad raven sindikalnega tradeunionizma in se zavarovati pred škodljivim političnim sektaštvom brez neposrednega sodelovanja napredne inteligence, ki osmišlja delavčeve interese in oblikuje njihovo revolucionarno politično ideologijo.

Vendar moramo tudi v primeru Zveze komunistov upoštevati tole poenostavljeno pravilo: če bo Zveza komunistov ukoreninjena v delavstvu in uživala njegovo podporo, potem bo zanesljivo uživala tudi podporo napredne inteligence in naprednih ljudi iz vseh drugih delovnih slojev. Če pa ne bo imela podpore delavstva in se bo opirala pretežno na inteligenco in gornje družbene sloje, tedaj bo izgubila svojo čvrsto socialno bazo in prenehala biti komunistično gibanje, torej avantgarda delavskega razreda oziroma orodje njegove družbene dominacije.

Na koncu le še vprašanje, kako zagotoviti intenzivnejše vključevanje delavcev v Zvezo komunistov. Saj je včlanjenje v Zvezo komunistov za vsakogar zelo resna odločitev, povezana s pomembno družbeno odgovornostjo. Da bi torej dosegli to, da bi delavci bolj vstopali v Zvezo komunistov, moramo hkrati uresničiti dvoje: po eni strani moramo povečati naše napore za dejansko uveljavljanje delavčevih interesov v celotnem družbenem dogajanju in tako okrepiti zaupanje delavcev v Zvezo komunistov; po drugi strani pa moramo občutno povečati tudi konkretno organizacijsko in agitacijsko dejavnost osnovnih organizacij pri sprejemanju novih članov. Še več: uspešnost pri sprejemanju novih članov, posebno delavcev, mora postati eno temeljnih meril za učinkovitost delovanja katerekoli osnovne organizacije ali vodstva Zveze komunistov.

Delavsko večino seveda lahko ustvarimo le v Zvezi komunistov kot celoti, posebno pa v proizvodnih delovnih organizacijah. Popolnoma drugačen je položaj v tistih delovnih strukturah, kjer prevladujejo v poklicih izobraženci. V zdravstvenem zavodu sta npr. po-

glavitna nosilca ustvarjalnega dela zdravnik in medicinska sestra, torej bomo predvsem med njimi pridobivali nove člane Zveze komunistov. Podobno jih bomo v izobraževalnih zavodih pridobivali med pedagoškim kadrom. Zato pa moramo pridobiti toliko več delavcev v proizvodnih in drugih gospodarskih organizacijah, da bi tako zagotovili ustrezno delavsko večino in njen odločujoči vpliv v celotni Zvezi komunistov.

Kakor hitro bomo dosegli vidnejše uspehe v socialni preobrazbi in pomladitvi Zveze komunistov, se bodo v njenem delovanju brž začutili novi tokovi; okrepla se bo nujna politična diferenciacija med članstvom; mnogi pereči družbeni problemi, ki se nam zdaj še dozdevajo skoraj nerazrešljivi in nas zato demoralizirajo, se bodo začeli reševati z novim optimizmom in učinkovitostjo. Potrebno nam je le trdno prepričanje, da nam je takšna socialna preobrazba Zveze komunistov ne le potrebna, temveč tudi neizogibna, da bi lahko naprej uspešno uveljavljala svojo progresivno družbeno vlogo.

Družbene funkcije sindikatov v samoupravni družbi

I

Čeprav sta naša družbena praksa in misel pri iskanju načinov za socialistično uresničitev že davno krenili po dokaj samostojni poti, sta še vedno hudo obremenjeni s številnimi predsodki iz etatističnega časa. Ti predsodki so se zlasti zakoreninili v sindikatih — njihova vloga in funkcija v socializmu nasploh in posebej v socializmu, ki se uresničuje kot samoupravna družba.

Seveda ni bilo mogoče v okviru družbene znanosti in politike nikoli priti kdove kako daleč, dokler so gibanje misli in analize zavirali razni pritiski in predsodki. A to ne pomeni, da je lahko opuščanje vseh predsodkov in osvoboditev znanosti ter prakse iz njihovih spon in vplivov nekako mehanično dejanje, dejanje, ki bi bilo preprosto izraz kake dobre volje ali osebnega poguma oziroma oportunitizma. Zelo dobro vemo, da sam proces dezindoktrinacije, teoretične in ideološke, od nakopičenih predsodkov traja zelo dolgo in da je v skrajnosti rezultat splošne politične prakse in družbenih odnosov. Sheme naših stališč o sindikatu in njegovi vlogi kažejo to zelo prepričljivo in kategorično. Mnogim iz tako imenovane družbeno-politične strukture so šli pokonci lasje, če je sindikat zavzel kdaj drugačna stališča od tistih, ki so se tako »dokončno« rodila v njenih laboratorijih. In to so bila le drobna znamenja tistega avtonomizma sindikata, ki je prvi pogoj za njihov obstoj v socializmu, tudi v tistem »najbolj samoupravnem«. Naj pri tem končamo z naslednjo ugotovitvijo: ustrezna vloga sindikata je lahko v socializmu merilo njegove demokratske in samoupravne narave.

II

Ni mogoče govoriti o razmerju med sindikatom in avantgardo, če ne upoštevamo nekaterih splošnih izhodišč o celotnem položaju sindikatov oz. o bistvu njihove funkcije v samoupravno-politični

družbi. Želeli bi, da bi nas analiza dejavnikov teh funkcij vodila do strukture zgoraj omenjenega razmerja.

Analiza mora seveda izhajati iz na prvi pogled sholastičnega vprašanja; zakaj so potrebni, oz. ali so sploh potrebni, sindikati v družbenopolitičnih razmerah, v katerih je delavski razred nominalno, in lahko bi dejali tudi realno, vodilna družbenopolitična sila v strukturi in organizaciji oblasti? Vsa dosedanja praksa in teorija sta potrdili to vprašanje, čeprav ne v enakem duhu in v isti smeri. Dolgo sta v socializmu prevladovali teorija in praksa o sindikatih kot vzgojni organizaciji delavskega razreda. Kolikor je bila priznana tako imenovana zaščitniška funkcija sindikatov, so jo omejevali zgolj na razmerje sindikati — možno zlorabljanje oblasti v posameznih delovnih organizacijah glede na posamezne delavce oz. uslužbence, ne pa na globalno konfrontacijo sindikati — oblast, ki jo je mogoče integralno zlorabiti glede na praktično-politične in zgodovinsko-perspektivne pravice delavskega razreda. Naj mimogrede omenimo, da je tudi Lenin pripisoval vzgojni funkciji sindikatov prvobiten pomen, čeprav je še vedno menil, da je možen tudi splošen spopad: delavski razred — njegova država, kot ena od institucionaliziranih oblik njegove politične organizacije.

Dileme v zvezi s funkcijo sindikata v socialistični družbi so bile v obdobju neposredno po prvi zmagoviti revoluciji proletariata povsem normalne. Revolucionarni zanos je bil v duhu in v vsakdanjem političnem gibanju še izredno močan, zato ni bilo moč kritično oceniti, da bi lahko oblast zlorabili ali napak uporabljali, posredno ali neposredno, proti tistim, v katerih imenu se izvaja, to je v imenu delavskega razreda. Koncentracija duha in sil je bila usmerjena k njenim tako pomembnim in za prvo socialistično državo tako specifičnim ciljem, kar je vsekakor vplivalo na prepričanje, da bodo tudi sindikati dosegli svoj namen le v kontekstu svoje vzgojne funkcije. Seveda to ni nikakršno opravičilo za njihovo enostranskost, obenem pa je edino možno pojasnilo. Tako pojasnilo pa ne more imeti nikakršnega smisla danes, po več kot petdesetletnih izkušnjah, ko se je pokazalo, da ni gibanje socialistične družbe nič manj zapleteno, če ni še celo bolj kompliciran pojav od razvoja in gibanja družbene strukture na temelju zasebne kapitalistične lastnine. Resna analiza o vlogi sindikatov v socialistični družbi torej ne more mimo obdobja Stalinovega kulta in mimo številnih dogodkov v vzhodnoevropskih socialističnih državah v zadnjih dveh desetletjih. Pred argumenti, ki jih je moč navesti iz teh izkušenj, padejo v vodo vse formalno-logične in še tako pretehtane »teorije« o sindikatih in njihovi prevladujoči vzgojni funkciji. Ti argumenti so povsem potrdili in celo poudarili zgodovinsko nujnost sindikatov kot oblike organiziranja delavskega razreda v socializmu, za širši gospodarski (tudi politični) boj, od sodelovanja do nasprotovanja, v primerjavi z drugimi organizacijami, zlasti tistimi, ki uporabljajo orožje oblasti.

III

Le analiza o družbeno-gospodarski in politični strukturi in praksi socializma, ki izhaja iz tega, da ni nobene a priori nezmotljive družbenopolitične organizacije, ne glede na njene družbene temelje in na subjektivno usmerjenost, lahko vodi do ustreznih sklepov. Obstajajo bolj ali manj dobro organizirani sistemi, v okviru katerih delujejo mehanizmi, ki na minimum omejujejo možnosti napačnega odločanja in v katerih taki mehanizmi sploh ne morejo obstajati oziroma delovati. Analiza takih izhodišč nas vodi še do naslednjih ugotovitev: v daljnji prihodnosti bi se pokazali kot bolj učinkoviti — z manj pogoji, v katerih so možne subjektivne napake v procesu odločanja — tisti sistemi, ki so bolj zapleteno organizirani, katerih deli so v soodvisnem razmerju avtonomije, pa tudi v avtonomni soodvisnosti, v katerih je dialektična igra medsebojnega nadzorstva in kritike značilnost njihovega političnega življenja in razmerij. Soodvisni zapleteni družbenopolitični sistemi so na bolj naraven način razreševali notranja trenja in protislovja, če so bili kot celota širše zasnovani in če so kot posamezni deli globlje prodrli do srži realnega življenja, interesov in odnosov.

V socializmu je bilo opaziti najbolj usodno zgrešene korake tedaj, kadar je država ali partija postala nezmotljiva sodnica, kadar je v teoriji prevladalo mnenje, da je treba vse duhovne in politične sile uporabiti za propagiranje sklepov, ki jih sprejema kot nepogrešljive vrednote posamezno središče, praksa vseh organizacij delavskega razreda pa se je sprevrgla v slepo pritrjevanje tistemu, kar so odločili v enotnem centru, ob nekritičnem ponavljanju v sami praksi. Sindikat, izredno močan mehanizem, skoraj povsem ločen od stvarnega življenja delavskega razreda, se je povsem usmeril k določenemu centru in uporabljal vso svojo moč za uresničevanje njegovih odločitev. Vzgojna funkcija sindikata se je sprevrgla v klasično orodje ideološke in politične indoktrinacije ter v odpravljanje nezadovoljstva in nemirov z obstoječim redom. Sindikati so tako iz sredstev in možnih instrumentov za ravnovesje in politično nadzorstvo postali člen v procesu totalitarizma in dejavnik totalitarnega sistema, obenem pa tudi eden od njegovih glavnih stebrov. Sindikalna birokracija, po svojem materialnem položaju in statusu skoraj izenačena z državno-partijsko birokracijo, je postala eden od glavnih dejavnikov boja za okostenelost obstoječih družbenogospodarskih in političnih odnosov. Iluzija o sindikalni organiziranosti in sindikalnih svoboščinah ovira revolucionarne zahteve in dejavnost samega delavskega razreda vse dotlej, ko protislovja dosežejo vrhunec in ko pride do klasičnih eksplozivnih situacij.

IV

Obstoj sindikatov v socializmu ima torej zgodovinski pomen le, če jim je priznana njihova zaščitniška funkcija. To pa ne pomeni le

priznati možnosti kršenja gospodarskih in socialnih pravic posameznega delavca, kot posledico napak ali odtujenosti državno-birokratskega mehanizma, ampak tudi priznavanje možnosti za splošne konfrontacije med državno administracijo (državo) in delavskim razredom. Seveda gre vselej za konfrontacijo interesov oziroma za možnost zapostavljanja oz. ignoriranja takih interesov. Predvsem gre za priznavanje splošne konfrontacije, saj lahko boj proti kršenju individualnih interesov poteka tudi z drugačnimi sredstvi.

V socializmu ni nujno, da je sindikat, ki hoče izpolnjevati svojo zaščitno funkcijo, za vsako ceno opozicijska sila. Veliko načinov je, ki vodijo do določenega cilja: ustreznih ali bolj ali manj sprejemljivih ukrepov, ki se nanašajo na interese delavskega razreda v najširšem pomenu besede. Osnovno vprašanje pa je v tem, da ima sindikat svobodo izbrati način, ki bo po njegovem mnenju najbolj ustrezal tako cilju kot tudi času, ko naj bi ta cilj uresničili. Ta svoboda izbire poti bo nepopolna, če ne sega do konca, vse do možnosti — organizirati realen pritisk delavskega razreda.

Povsem jasno pa je, da k taki svobodi sodi tudi dokaj avtonomen položaj sindikatov v celotnem sistemu družbenopolitičnih odnosov. Taka samostojnost zajema tudi možnost analize in ocene sklepov ter programov s stališča specifičnih interesov delavskega razreda, tako stvarnih kot splošnih in zgodovinskih, pogoj, da bi bila taka možnost realna, pa je povezanost sindikatov z gibanjem realnih interesov delavskega razreda. Resnična samostojnost sindikatov je torej odvisna od njihove povezanosti z življenjem in delom delavskega razreda, kjer je obenem tudi njegova meja: sindikati se bodo kaj kmalu zapletli v spopade z delavskim razredom, če bo ta postavljaj nerealne zahteve. Seveda pa ni popolnega poročstva, da se tudi dokaj samostojen sindikat ne bo znašel v praznem — med zahtevami, ki jih je postavil, ko mu je za nekaj časa uspelo imeti za seboj delavski razred, ter možnostmi, da te zahteve uresniči, kar bo delavski razred naposled moral uvideti.

Sistem, v katerem je sindikat relativno samostojna sila, seveda še ne rešuje avtomatično vseh težav ter protislovij, značilnih za posamezno socialistično družbo. Je le dinamičen sistem, ki v dobršni meri z vmesnim vplivom različnih dejavnikov omogoča visoko stopnjo stvarnega odločanja. Državni organi, ki sprejemajo odločitve, so v nevarnosti, da bi bili izpostavljeni pritisku sindikatov oz. vsega delavskega razreda, zato so prisiljeni, da v predlogih odločitev upoštevajo zahteve in interese tega delavskega razreda. Sindikat, ki se noče zaplesti v spopade z delavskim razredom, mora nenehno poudarjati nujne zahteve, da bi opozoril na interese tega delavskega razreda, po drugi plati pa mora upoštevati tudi njihovo realnost. Če so ustrezni družbeni dejavniki gluhi za zahteve, ki jih je v krajšem časovnem obdobju večkrat postavil sindikat in če te zahteve nimajo neposrednih posledic na položaj delavskega razreda, je to kazalec,

v kolikšni meri je sindikat izoliran od delavskega razreda in njegovih interesov.

Glavni dejavnik razgibanosti tega sistema pa izvira iz položaja samega delavskega razreda v njem. Ta razred je tisti dejavnik, ki je pravzaprav gibalno vsega sistema. V središču pozornosti je predvsem praktičen, pa tudi zgodovinski interes razreda. Državni organi, ki so po zakonih družbene ureditve dolžni skrbeti za interese delavskega razreda, so v takem primeru prisiljeni, da to store. Sindikati, ki so nastali predvsem zaradi zaščite interesov delavskega razreda, ne morejo upravičiti svojega obstoja mimo tega, z nekakimi vzgojnimi ali kakršnimikoli drugimi državotvornimi funkcijami. Na osnovi tega, ali so opozorili ali ne na kako šibko točko v interesih razreda, se meri njihov pomen in vloga. Državni organi in sindikati pa v medsebojnem soodvisju, povezano z uresničevanjem interesov delavskega razreda, črpajo moč za odpor oz. pritisk iz svojega neposrednega razmerja z delavskim razredom. Tako postane sistem sindikatov z dokaj samostojnim položajem pri uresničevanju zaščitne funkcije interesov delavskega razreda okvir, v katerem se pojavlja delavski razred vse pogosteje, čeprav še vedno posredno, kot zgodovinski subjekt. Možnosti za odklone sicer še obstajajo, a so precej manjše.

V

Iz logične analize bo vsekakor sledil sklep, da je položaj sindikatov v socialistični družbi, v kateri je državni princip prvobitna osnova družbenopolitične organizacije, drugačen kot v družbi, v kateri je temelj samoupravno načelo. Klasična zaščitna funkcija sindikata bi se vsekakor morala polneje izražati v razmerju do državne organizacije, v okviru katere so možna večja oddaljevanja od praktičnih in zgodovinskih interesov delavskega razreda. V samoupravni družbi je sindikat obrnjen k državni strukturi predvsem kot eden od »partnerjev« v splošnem procesu. Glede na samoupravne elemente za sindikat v taki logični strukturi ni prostora, saj se »delavski razred ne more bojevati proti delavskemu razredu«. Z mehanizmom in sistemom samoupravljanja je ta razred dovolj močan, da sam tudi neprestano rešuje težave v zvezi s svojim obstojem. Mar v tej logiki ni korenin tistih starih predsodkov, ki so obremenjevali našo zavest (in prakso) v ugotavljanju (in oblikovanju) stališč o razmerju med sindikatom (organizirani delavski razred) in državo (politična oblast delavskega razreda) iz časov po revoluciji, ko smo bili močno prežeti z ideologijo in idealiziranjem države, kot oblike politične oblasti delavskega razreda?

Naša praksa (do določene mere pa tudi teorija) se ni odrekla le zaradi tega, ker smo poučeni s prakso, ki je dezideologizirala naše pojme o državi kot obliki politične oblasti delavskega razreda, ko smo spoznali, da so v tem okviru in na tej osnovi možne najbolj neverjetne oblike odtujevanja, temveč tudi zato, ker se je tudi sama

samoupravna praksa izkazala za veliko bolj zapleteno, kot je bilo pričakovati v najbolj resni analizi o družbenopolitičnih odnosih, shemi o idealno urejenih odnosih, o možnostih avtomatskega reševanja določenih spopadov med samoupravno strukturo in nekaterimi deli delavskega razreda. Vse dotlej, dokler so možne nekatere socialne diferenciacije, dokler so take diferenciacije objektivna nujnost, bodo tudi objektivni pogoji za oddaljevanje, zlorabe in kršenje pravic posameznih delavcev, delavskega razreda in delavcev nasploh. Organi samoupravljanja so le potencialno manj v nevarnosti, da bi postali subjekt vseh omenjenih sleparjenj in zlorab, a vse dotlej, dokler delujejo v danih objektivnih zgodovinskih razmerah, so tudi sami v nevarnosti, da postanejo objekt manipuliranj ter da se bodo njihove funkcije oddaljile in oddaljevale od praktičnih in zgodovinskih interesov delavskega razreda. Sindikati bodo v takem zgodovinskem kontekstu prevzeli svojo zaščitniško funkcijo in vlogo do celotne strukture samoupravljanja.

Za zdaj ne obstaja popolna samoupravna družba. Ta družba se poraja in razvija v dialektičnem sorazmerju z državno strukturo na eni in z etatiistično zavestjo na drugi strani. Medtem ko se neposredni samoupravni dejavnik ukoreninja v osnovnih družbenih enotah dokaj naglo, pa etatiistični odnos, celo v obliki samoupravnosti, životari v širših družbenih skupnostih še dokaj dolgo, saj je samoupravno načelo postalo vodilna politična filozofija. Seveda je izid bitke predvsem odvisen od moči neposrednega samoupravnega odnosa in od njegove navzočnosti in možnosti deleža pri političnem mehanizmu družbenopolitičnih skupnosti. Možnost manipuliranja je v takem mehanizmu vselej večja kot pa v tistem, ki je bolj neposredno integriran in pod vplivom neposrednih dejavnikov družbenega dela. V takem primeru, kot je zadnji, je pri grobem kršenju in zlorabah in pri odkritem preziranju interesov delavcev možnost, da ti na tako ravnanje neposredno reagirajo. To se tudi dogaja v količkaj demokratizirani družbi; celo družba, ki ima najmanj realnih elementov samoupravnosti, je vsaj toliko demokratična, da dopušča možnost svobodnega gibanja take reakcije. V širših družbenopolitičnih skupnostih, do nacionalnih in drugih, je taka neposredna reakcija dokaj težavna. In če že pride do nje, je zgolj rezultat skrajno zaostrenih odnosov in spopadov med silami, ki so udeležene v družbeni igri (oziroma boju). Na ekstremne izlive nezadovoljstva je tudi reakcija dokaj ekstremna oz. enostranska. Iz nastalega protislovja lahko najde tudi pravo pot, kar pa ni nujno. Možno je, da se izhod poišče v oživiljanju starih institucij in odnosov.

Vsaka družba je zainteresirana za dokaj trdne pogoje in okvire svojega razvoja ter za ustrezne metode razreševanja družbenih protislovij. Samoupravni družbi je tudi potrebno, da v svojo politično strukturo vgradi institucije in elemente, ki se bodo med seboj nadzorovali in dopolnjevali in katerih gibanje bo pravzaprav dialektika odnosov med organizirano-samoupravnim, stihijskim in klasično-

državnim. Sindikati bodo lahko na ravni družbenopolitičnih skupnosti postali sredstvo za sintezo dela organizirano-samoupravnega in stihijskega gibanja. Delavski razred lahko na širši družbeni ravni, zlasti dotlej, dokler vanjo niso vneseni neposredni samoupravni elementi, najde v sindikatu eno od najbolj racionalnih sredstev boja, nasprotovanja in korekcije za državo, ki lahko preseže meje svojih funkcij kot politična oblast delavskega razreda. Seveda bodo ustrezne razmere sindikata najpogosteje delovale preventivno in manj aktivno, ker bo »nadzorovana« država manj tvegala in ne bo v tolikšni meri prezrla interesov delavskega razreda, če bo ta nastopal kot posebej organizirani partner.

Ta mehanizem torej ne računa s klasično podobo zaščitne funkcije sindikatov, temveč predvsem s sodelovanjem. Sindikati in država se ne znajdejo vselej v položaju, ko država želi odločiti o stvari, ki se neposredno ali posredno tiče interesov delavskega razreda, ko bi moral sindikat reči »da« ali »ne« in ko učinkuje določeni mehanizem odnosov. Sindikat se pojavi kot dejavnik utrjevanja širše politike, ki lahko služi državi v splošno orientacijo in omogoča visoko stopnjo vključevanja ali ujemanja njenih odločitev s splošnim ali posebnim gibanjem interesov delavskega razreda. Sindikat nastopa kot mehanizem sinteze in prenašanja pobud delavskega razreda, tako glede zaščite njegovih interesov kot tudi glede odločitev v širših družbenih problemih in nalogah. V takem kontekstu se sindikat pojavlja kot delavska demokracija v okviru sistema samoupravljalvske demokracije.

Mar iz tega ne sledi filozofija idealiziranja sindikata in njegovih možnosti? Povsem upravičeno bi lahko zastavili naslednje vprašanje: če se nevarnosti odtujevanja ne morejo izogniti neposredni organi samoupravljanja v delovnih organizacijah in v širših družbenopolitičnih skupnostih, če ta nevarnost visi kot Damoklov meč nad državo, ki je oblika revolucionarne politične oblasti proletariata, kje je torej poroštvo, da sindikatom ne bo pretila taka nevarnost. Seveda bi bilo treba precej jasno povedati: tudi sindikat je tako kot vse druge organizacije delavskega razreda v nenehni nevarnosti, da se njegova vloga in funkcija odtujita in izmaličita. Noben političen mehanizem ne more biti sam zase poroštvo proti zlorabam in neustreznim odločitvam o razvoju. V politični socialistični družbi pa obstajajo določene zakonitosti. Z analizo takih zakonitosti je mogoče priti do določenih sklepov o sindikatih kot učinkoviti obliki deleža delavskega razreda pri sprejemanju sklepov o širšem družbenem planu, o njegovih aktualnih interesih in tudi o interesih za prihodnje.

Ne da bi hoteli biti vsestranski, bi bilo treba opozoriti na nekaj dejavnikov, ki vsekakor pomenijo bistvo vseh omenjenih zakonitosti. Manj nevarnosti odtujitve grozi tisti politični socialistični družbi, v kateri so politične ustanove pod večjim neposrednim vplivom interesov delavskega razreda, ne da bi pri tem omenjali njihov neposredni delež. To pravilo pa lahko postane začarani krog, če ga ne

dopolnjuje neko drugo, katerega cilj bo, da čimbolj postane sestavni element danega objektivnega političnega mehanizma: vpliv interesov delavskega razreda na politične ustanove ni mogoče prepustiti slabi ali dobri volji subjektivnih dejavnikov raznih ustanov, temveč mora biti rezultat objektiviziranega in v dokajšnji meri avtomatskega mehanizma. Neposredni delež osnovnih organizmov je vsekakor eden od zelo ustreznih in preizkušenih sistemov, s čimer pa niso izčrpane vse možnosti.

Zlasti v okviru širših družbenopolitičnih skupnosti, kjer neposredno sodelovanje otežuje vrsta pogojev in elementov, je možnosti še veliko. Ta objektivizirani mehanizem temelji na neposrednem deležu in ga je mogoče nadalje razviti v sistemu večstranske učinkovitosti organizacije. Polivalentnost pri tem ni odraz ustrezne delitve dela v okviru funkcije, temveč odraz možnosti za gibanje interesov delavskega razreda po več kanalih, da bi se lahko izrazili v svoji celovitosti. Vsak element večstranske organizacije obdrži v primerjavi z drugimi relativno samostojnost, tako da se izraža s potencialnim ali neposrednim korektivom drugih dejavnikov. Če se v tem sistemu sindikat pojavi kot korektiv za državne organe ali koga drugega, ni pri svojih ukrepih povsem avtonomen. V neposredni ali posredni konfrontaciji je prisiljen upoštevati stvarnost svojih stališč, saj je ta skrajni vir moči njihovega vpliva. Gre torej za sistem, v katerem imajo sindikati vlogo ustreznega družbenega korektiva in v katerem je ta nenehno prisiljen potrjevati objektivnost svojih stališč. Ta sistem izhaja iz postavke o možnostih odtujevanja vsake ustanove kot celote, v katerem pa so vsi njegovi dejavniki v razmerju medsebojnega nadzorovanja in vplivanja, tako da je čim manj možnosti za njihovo odtujitev.

VI

V različnih družbenopolitičnih sistemih socialistične demokracije so možni med komunistično organizacijo in sindikati različni praktični mehanizmi razmerij. Ti mehanizmi pa morajo zajemati, če naj bi bil vpliv delavskega razreda stvaren, določen element. Gre za že omenjeno avtonomnost. Razmerje transmisije je seveda eden od modelov in rešitev, bistvo funkcije sindikatov pa je povsem drugačno od tistega, ko se v njih izraža vpliv delavskega razreda in kaže gibanje njegovih interesov.

Naše pojmovanje o vodilni vlogi komunistične organizacije izvira iz stare marksistične teorije. »Komunisti so del delavskega razreda, ki vidi najdlje.« »Njihov odnos do drugih partij delavskega razreda maksimalno črpa energijo, nakopičeno v njihovi strukturi,« je zapisano v Komunističnem manifestu.

ZKJ si je zlasti po 4. plenumu prizadevala, da bi uresničila prakso v duhu teh idej. Ni se »odrekla« vlogi avantgardne organizacije delavskega razreda, kar seveda ni povsem subjektiven odraz pojmovanja njenega članstva, temveč izredna zgodovinska potreba.

Le uresničevanje te prakse je jasno potrjevalo tako sklepanje, saj je vpliv zveze komunistov vse pogosteje postajal odraz njene idejno-politične moči, namesto da bi odražal moč, ki izhaja iz politike oblasti in njenega mehanizma. S tem nočemo trditi, da se je taka praksa izkazala v vsej svoji popolnosti, a je postala vse bolj značilna.

Zveza komunistov v duhu teh idej in prakse noče sprejemati političnih sklepov v zadnji instanci in navajati resnic, ki jih »ni moč ovreči«. Kot organizacija »najbolj zavestnega dela delavskega razreda« ostaja sredi idejnega in političnega življenja ter gibanja, kar seveda ni možno brez organiziranega političnega delovanja, brez sinteze stališč in sklepov itd. ZKJ se seveda ni odrekla odgovornosti za praktično-politično razreševanje stvari, saj je o tem jasno in pravočasno navedla svoja stališča. Je politična organizacija, tudi zaradi tega, ker se bojuje, da bi se določena stališča in sklepi spremenili v živo družbenopolitično in družbeno-gospodarsko razmerje. Prav pri tej točki pa nastajajo razlike pri tistih komunističnih organizacijah, katerim družbenopolitični status daje pravico sprejemati zadnje sklepe.

Moč družbenopolitičnih sklepov in stališč, ki jih sprejema ZKJ, je v povezavi med njihovo vsebino in družbeno stvarnostjo ter njihovo usmerjenostjo v perspektive razvoja. Ti sklepi delujejo in postajajo del družbenopolitične stvarnosti prek zavesti delavskega razreda oz. vseh protagonistov v družbenopolitični strukturi. Njihova resnična vsebina pa se potrjuje v stikih s to strukturo in vso drugo družbeno realnostjo. Tak proces in odnos verifikacije pa terja dokajšnjo samostojnost vseh drugih organov in organizacij političnega sistema, ker ne temelji na avtomatičnem, temveč na kritično-dialektičnem sprejemanju ali odklanjanju sklepov in stališč ZKJ. V takem sistemu je seveda posebno vprašanje, kolikšna je stopnja pospešenosti ali konkretnosti sklepov ZKJ, saj je poleg vseh omejenih dialektičnih odnosov odvisna od praktičnega odgovora na to vprašanje možnost za pravo iniciativo samega delavskega razreda; ves sistem pa temelji prav na gibanju širokih pobud delavskega razreda in drugih njegovih organizacij.

Če želimo razmerje med avantgardo in množičnim gibanjem sindikatov podrobneje pojasniti, vidimo, da gre za dokaj zapleten kompleks medsebojnih vplivanj zavesti organizacije in stihije. Zveza komunistov nastopa z nedvomnim dejavnikom politične zavesti, v katere strukturi se najbolj racionalno odraža bistvo praktičnega kot tudi dolgoročnega interesa delavskega razreda. Družbeni okvir sindikatov pa predvsem omogoča izražanje praktične zavesti delavskega razreda, zavesti, ki izraža interes, izvirajoč iz njenega vsakdanjega življenja in delovnega prostora. Komponenta množičnosti sindikatov ima pri tem izredno prednost: omogoča maksimalno stihijno gibanje in izražanje interesov, vendar pa sindikat ni nekaka difuzna množica, v kateri se enostransko križajo stihijna gibanja,

temveč organizirana struktura, ki ta stihijna gibanja spreminja v določeno diferencirano zavest, spoznanje, zahtevo, predlog itd.

Razmerje med ZKJ in sindikati pa se razčlenjuje v nekaj smeri: ni treba poudarjati, da zveza komunistov ni organizacija, ki si izmišlja stališča in sklepe na podlagi določenih hipotetičnih in abstraktnih razmer. Seveda ima ta zveza svoje kanale in vire o stanju interesov in odnosov družbenih sil, ki v vsakem obdobju (ali trenutku) ocenjujejo družbeni položaj. En sam kanal ali vir lahko vselej vodi do enostranskih ocen in sklepov, kar vsekakor zastavlja vprašanje o uresničitvi vloge vodilne idejnopolične sile. Komunisti lahko vidijo prihodnost dlje od drugih delavcev, ne le na osnovi svoje boljše splošne obveščенosti, temveč tudi zato, ker so v nenehnem aktivnem stiku z delavskim razredom, njegovimi interesi in življenjem.

Zato je kanal interesov in zavesti delavskega razreda prek sindikatov za zvezo komunistov izredno pomemben. V ugotovitvah, ki jih posreduje sindikat, zveza komunistov najde vir političnih informacij, ki ji služijo za njene politične sklepe in stališča oz. za nenehno in ponovno verificiranje. Sam sindikat pa je v stališčih ZKJ našel širšo osnovo, s katere lahko primerja lastne sklepe. Funkcionalnost odnosov je mogoče uresničiti le, če je zagotovljeno svobodno gibanje njenih elementov. V stališčih sindikatov bo zveza komunistov našla osnovo za svoje sklepe — če se taka stališča oblikujejo povsem svobodno, v množičnem demokratskem procesu in gibanju. In sindikat bo v stališčih ZKJ našel splošno podlago za svojo dejavnost, če je povsem samostojen pri njihovem sprejemanju ali zavračanju, stopnja takega sprejemanja oz. odklanjanja pa bo merilo njihove objektivnosti in povezanosti z življenjem. Odnosi med obema organizacijama bodo toliko bolj v skladu z njuno funkcijo, kolikor bolj bo njun mehanizem prevzel tudi neposredno akcijo in vpliv delavskega razreda.

Vidiki regionalnega gospodarskega razvoja¹

Nasploh lahko ugotavljamo, da se je fenomen regionalizma uvrstil med osrednja vprašanja našega časa, kar velja tako za ekonomsko teorijo kot tudi za ekonomskopolitično prakso. Teoretična spoznanja na tem področju so vse bogatejša in vse bolj precizna. Ko je ekonomska teorija omajala klasični postulat o homogenosti ekonomskega prostora, se je najprej usmerila k problemu nezadostno razvitih regij. Analizirala je njihove resurse, strukturo, dejavnike gospodarske rasti in ovire, ki preprečujejo, da bi hitreje napredovale. Kmalu se je pokazalo, da so spremembe v prostorskem sistemu tesno povezane s procesom gospodarske rasti sleherne nacionalne ekonomije. V procesu gospodarske rasti je ugotovila visoko stopnjo odvisnosti med dinamiko razvoja regije in celotnega nacionalnega gospodarstva: kolikor večja je dinamika rasti nacionalnega gospodarstva, toliko večje so tudi spremembe v prostorskem sistemu; in kolikor bolj je rast regije harmonična, toliko hitrejša je dinamika dolgoročne ekspanzije narodnega gospodarstva.

Prav ta preobrat v teoriji razvoja je utrdil koncept regije kot fundamentalni element v raziskovanju optimuma. Analiza interregionalnih odnosov je odkrila vso kompleksnost razvojnega procesa v prostoru in času. »Ravnotežja med regijami ne proučujemo več skozi prizmo apriornih koncepcij, temveč je le-to postavljeno v mnogo koherentnejši okvir prostorskega ekonomskega optimuma.«² Ker pa je ta »optimalni sistem« dinamičen pojem tudi glede na čas, sta ta dva dejavnika — prostor in čas — integrirana v teoriji ekonomskega razvoja kot »sili, ki delujeta v sistemu samem, ki sta v nekem smislu že vsebovani v različnih spremenljivkah sistema, dajeta mu čisto različne bistvene značilnosti in domet«.³ V tem splošnem okviru je na-

¹ Pričujoči prispevek je del doktorske disertacije »Analyse comparative du développement économique régionale en pays de structure différentes«, ki jo je avtor zagovarjal in obranil na pariški univerzi marca 1971. leta.

² F. Guyot, *Essai d'économie urbaine*, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Pariz 1968, str. 7.

³ An. Marchal in P. Moran, *l'Analyse spatiale en science économique*, Cujas, Pariz 1966, str. IX.

loga teorije rasti, »da začrta optimalne sisteme alokacije (prostorska struktura) gospodarstva v razvoju ter ugotovi poti za uresničevanje teh optimalnih sistemov v različnih razvojnih fazah. Potemtakem postaja ta teorija izhodišče za dolgoročno in kompleksno načrtovanje procesa rasti, načrtovanje, ki zajema vsa vprašanja v sklopu evolucije rasti splošnih agregatov, značilnih za nacionalno ekonomijo, njeno sektorsko strukturo . . . in njeno prostorsko strukturo.«⁴

Ne gre torej več za pragmatško razreševanje problema enakomernega gospodarskega razvoja, ki naj odpravi vse bolj očitne, gospodarsko in politično nevzdržne neenakosti in neskladja, marveč za to, da se regionalni vidik inkorporira v obči koncept nacionalne ekonomske politike kot ena temeljnih razsežnosti, ki jo opredeljuje pojem »organizacija prostora«.

Drugače povedano, *pojma regionalnega razvoja se ne da zožiti na probleme nezadostno razvitih regij* (njegovo bistvo je širše) ali pa na ukrepe, ki naj zavirajo ali preprečujejo teritorialno superkoncentracijo ekonomskih dejavnosti, saj tako pojmovanje pelje k mikroekonomski logiki, temelječi na individualni rentabilnosti.⁵ »Harmonizacijo razvoja ekonomskega prostora lahko pojmuje kot kontrapunkt treh paralelnih in medsebojno prepletenih gibanj: ustvarjanje večje homogenosti življenjskega in kulturnega standarda, za kar je potreben hitrejši gospodarski napredek nerazvitih regij; intenzifikacija in polarizirana multiplikacija menjave, kar predpostavlja implantacijo novih hierarhičnih razvojnih središč; in končno ustanavljanje supraregionalnih koordinacijskih organov za usklajevanje učinkov ekonomske strategije, ki so nujni zaradi velikih in močnih celot, katerih prostori vpliva se prekrivajo oziroma križajo.«⁶

Na širši teoretični in praktično politični ravni odnos regija-nacija (država) prerašča v problem *kompatibilnosti in medsebojno odvisnih interesov*: regionalnega (posebnega) in nacionalnega (skupnega ali občega) interesa.

Toda različnosti interesov ne smemo opazovati statično samo kot odnos dela do celote in narobe. Poleg *divergence med posebnim regionalnim interesom vsake regije in nacionalnim interesom* — pojmovanim kot dialektična celota in ne kot vsota posameznih interesov

⁴ B. Winiarski, *Le processus spatial de croissance économique*, in *Economies et sociétés*, zv. III, str. 132–133.

⁵ K. Mihailović in *Problemi regionalnega gospodarskega razvoja*, ekonomska biblioteka, Beograd 1962, str. 23. V isti študiji (str. 71) daje D. Todorović dokaj konfuzno, široko in poenostavljeno definicijo regionalnega razvoja: »Najširši pomen regionalnega gospodarskega razvoja,« pravi avtor, »zajema probleme gospodarskega razvoja vseh nerazvitih regij, bodisi da gre za regije ene nacionalne ekonomije . . . ali za širša mednarodna ozemlja . . . ali pa končno za nerazviti svet v okviru svetovnega gospodarstva. V ožjem pa zajema regionalni gospodarski razvoj probleme razvoja nezadostno razvitih regij ene nacionalne ekonomije.«

⁶ J. R. Boudeville, *Les espaces économiques*, P. U. F., »Que sais-je?« št. 950, Pariz 1964, str. 126.

— obstaja še horizontalna divergenca kot funkcija medregionalne konkurence.

Prav zaradi tega mora biti mehanizem usklajevanja interesov kompleksen; izhajati mora iz sistema ekonomskega in družbenega načrtovanja pojmovanega kot proces, v katerem bodo v okviru ustreznega demokratičnega postopka sodelovale vse regije.

Problem usklajevanja interesov se kaže v mnogo ostrejši luči, če zadeva regije, ki so na izrazito različnih ravneh razvitosti. Še kompleksnejši je v državah z večnacionalno strukturo, čeprav je bolj ali manj prisoten v vseh državah.

Pri tem moramo upoštevati dejstvo, da ne gre za nekakšen abstrakten regionalni interes, marveč za funkcionalno celoto konkretnih, predvsem ekonomskih interesov delovnih organizacij, asociacij in socialnih skupin. Potemtakem tudi skupni interes ne more biti maksimalno, marveč le optimalno zadovoljevanje posebnih interesov. Pierre Massé je zelo dobro izrazil to dilemo: »Ohranjevanje občutnih regionalnih disparitet ter množičnih migracij kot posledice teh neuskklajenosti bi nas pripeljalo v spopad s predstavo o pravični in humani družbi; celo če bi imeli dokaze, da bi s tem, če bi trpeli razlike, favorizirali globalno rast ... ciljev humanizma, kot smo si jih zastavili, ne bi mogli uresničiti le z utrjevanjem nacionalne solidarnosti. Humanizem se izraža tudi v nujnosti, da slabotnejše regije pritegujemo na pot razvoja, ki upošteva predvsem njihove lastne sposobnosti.«⁷

Kompleksnost recipročnih odnosov temelji na dejstvu, da socioekonomske regije ne smemo obravnavati kot popolnoma samostojno celoto v okviru nacionalne ekonomije, marveč kot integralni del te celote, ki je povezan z drugimi regijami s številnimi odnosi medsebojne odvisnosti. Imeti pa mora tudi določeno relativno samostojnost oziroma posebnost, da bi lahko prispeval k skupni blaginji, se zavestno podredil obči zasnovi razvoja kot vsak drug svoboden individuuum v demokratični skupnosti.

Nasploh sta možna *dva teoretična modela* v proučevanju regionalnega napredka: da opazujemo gospodarsko rast neke regije od zunaj oziroma da analiziramo mehanizme transmisije gospodarske rasti v nacionalni prostor (učinki interregionalnih odnosov) ali pa da analiziramo proces gospodarske rasti znotraj meja regije (učinki intraregionalnih relacij). Očitno je, da mora ustvariti vsaka znanstvena analiza če naj bo kompleksna, funkcionalno sintezo obeh parcialnih metod — kajti nobena regija ne more napredovati samo ob vplivu zunanjih impulzov, prav tako pa ni možen trajen napredek, če se opira le na notranje gibalne sile. Tako kot v splošni teoriji razvoja nacionalne ekonomije si mnogi avtorji prizadevajo, da bi proces regionalne rasti pojasnili z uporabo obeh parcialnih metod.

⁷ P. Massé in J. R. Boudeville, *L'Espace et les poles de croissance*, P. U. F., Pariz 1968, str. 66.

Obče teoretične predpostavke regionalnega razvoja veljajo pretežno tudi za področje nezadostno razvitih regij. Vendar se nam zdi nujno, da dodamo še nekaj konsideracij, o katerih sodimo, da so izredno važne. Zato se bomo občasno ustavili pri: problemu definiranja nezadostno razvitih regij; klasifikaciji regij glede na stopnje njihove razvitosti; problemu nujnosti gospodarske pomoči; razvojnem ritmu nezadostno razvitih regij ter možnem času za zmanjševanje regionalnih disparitet.

Eden izmed problemov, ki se ga je ekonomska teorija zelo pogosto lotevala, vendar pa ga ni popolnoma ustrezno razrešila, je vsekakor problem definicije nezadostno razvite regije. Tako kot pri nerazvitih deželah je tudi definicija nerazvite regije (ali: »regije v razvoju«, »deprimirane regije«, »programske regije« itd. — vsi ti izrazi imajo različne pomene) dokaj zapleten problem. Nasploh je možno dvojno generalno obravnavanje: statično in strukturalno.

Prvo izhaja iz stopnje razvitosti. Opredeljuje določeno število kvantitativnih kazalcev, po katerih je dana regija (ali država) na določeni ravni razvitosti. Na podlagi teh kazalcev trdijo npr., da sodijo države, v katerih narodni dohodek na prebivalca na primer ne dosega 500 dolarjev, v kategorijo nerazvitih držav. Ti kvantitativni kazalci so lahko:

a) *demografski*: stopnja natalnosti, umrljivosti in naravnega prirastka prebivalstva; stopnja migracije itd.

b) *socialni*: raven zdravstvenega stanja prebivalstva; število bolnišnic, bolniških postelj in medicinskega osebja na 1000 prebivalcev; raven in struktura prehrane prebivalstva; izobrazbena raven; raven zaposlenosti itd., in

c) *ekonomski*: nacionalni dohodek na prebivalca; struktura zaposlenosti; obseg in struktura izvoza in uvoza; stopnja investicij itd.⁸

Prav gotovo so vsi ti kazalci pomembni in celo nujni za analizo konkretnega stanja v vsaki državi in v vsaki regiji. Na podlagi teh kazalcev ugotovljene razlike v posameznih državah in regijah dajejo nedvomno poučne podatke o stopnji razvitosti posameznih držav in regij. Toda njihova največja hiba je prav v tem, da razgrinjajo pred nami samo podobo trenutnega stanja, razjasnjujejo samo posledice minulega obdobja in le blede osvetlijo same vzroke trenutnega stanja.

Če pa nasprotno temu uporabimo strukturalno metodo, lahko opazujemo pravo naravo in bistvo razvojnih problemov, lahko spoznamo mehanizme, ki spodbujajo k razvoju, in vzroke za zaostajanje posameznih regij. S tega zornega kota razglabljanja lahko govorimo, da je neka ekonomija nerazvita zaradi tega, ker je »dezartikulirana, sestavljena iz bolj ali manj neodvisnih sektorjev« (ekonomije, ki jih sestavlja več paralelnih sektorjev: tradicionalni sektor, urbana ekonomija, velika izolirana izvozna podjetja).⁹ Po drugi strani je to ekono-

⁸ Bolj podrobno glej: J. M. Albertini, *Les mécanismes du sous-développement*, Economie et Humanisme, Pariz 1967, str. 19—39.

⁹ J. M. Albertini, op. cit., str. 39.

mija, ki je pod dominacijo. V takih primerih neki razvojni impulz na določenem sektorju (na primer dodatna investicija ali velika inovacija) ne zajame večje prostorske enote; če pa jo zajame, povzroča neravnovesja, ki niso koristna in se jih tudi ne da spontano korigirati. Celota je torej sestavljena iz izoliranih otokov gospodarske rasti, ki jih obkrožajo prazni ali stagnantni ekonomski prostori.¹⁰

Poleg težav pri prostorskem opredeljevanju ekonomskih regij nasploh se pri nezadostno razvitih regijah pojavljajo še številni drugi specifični problemi, ki so v posameznih deželah zelo različni. Ta raznolikost razmer se izraža tudi v množici definicij in kriterijev, na katerih so definicije zasnovane (raven družbenega proizvoda in nacionalnega dohodka na prebivalca, delež kmetijskega prebivalstva, stopnja zaposlenosti v industriji, stopnja migracije itd.).¹¹

Samo po sebi je razumljivo, da definicije nezadostno razvitih regij, ki temelje na teh kriterijih, zgube veljavo, kakor hitro pridemo na področje mednarodnih primerjav. Tako je lahko neka regija, ki velja v okviru razvite dežele za nezadostno razvito (in to je tako rekoč splošno pravilo), mnogo bolj razvita od najbolj razvite regije v kaki nezadostno razviti deželi. Enako razsojanje velja tudi za odnose med regijami v dveh deželah, ki pripadata po stopnji splošne razvitosti isti skupini, pa najsi gre za raven razvitosti ali pa socialnoekonomsko strukturo. Dobro ponazorilo za prvi primer so regije v ZDA v primerjavi z zahodnoevropskimi državami. Prav tako je možno da je neka regija z izrazito visoko stopnjo industrijske zaposlenosti (taka zaposlenost pa je značilna za industrijske veje, ki imajo nizko poprečno produktivnost) manj razvita kot regija v drugi državi, kjer je delež industrijske zaposlenosti precej manjši, ima pa

¹⁰ F. Perroux, *L'économie du XXe siècle*, P. U. F., Pariz 1969, str. 192.

¹¹ V svoji študiji *Aménagement économique et social de territoires*, (O. C. D. E., Pariz 1965, str. 57–62) daje Klaassen dokaj obsežen seznam kriterijev, ki jih uporabljajo različne države za opredeljevanje regij »v razvoju«. Glede na pomembnost za našo politično prakso navajam na kratko nekatere med njimi:

Avstrija: Stopnja nezaposlenosti za 25 % (ali več) nad nacionalnim poprečjem; dohodki na prebivalca, ki so za 50 % nižji od poprečja itd.

Belgija: občutna nezaposlenost ali permanentno pomanjkanje novih delovnih mest; občutna emigracija; večje dnevno, tedensko ali sezonsko gibanje prebivalstva, ki ga povzroča potreba po zaposlovanju; dejanska ali možna stagnacija pomembnih segmentov ekonomske dejavnosti, itd.

Zahodna Nemčija: za 50 % nižji bruto družbeni proizvod od federalnega poprečja; za 1/3 nižja stopnja zaposlenosti v industriji (število delovnih mest na 1000 prebivalcev); letna migracija nad 10 na 1000 prebivalcev, itd.

Francija: negativne spremembe v skupnem prebivalstvu; skaljeno ravnotežje med vaškim in mestnim prebivalstvom; ruralni eksodus; nizka rast stopnje dohodka na prebivalca; nizka rast dohodka v kmetijstvu; nizka raven plač in varčevanja itd.

Nizozemska: ostra strukturna nezaposlenost; velika emigracija; nizka stopnja industrializacije, itd.

Turčija: nizek dohodek v kmetijstvu in drugih dejavnostih; nezadostna zmogljivost komunikacijskih omrežij; majhna poraba električne energije v gospodinjstvu in v industriji; nezadosten obseg socialnih služb (število bolniških postelj, učilnic itd.).

izrazito razvit terciarni sektor. Prav tako so možne tudi drugačne kombinacije. Pojem nezadostne razvitosti je očitno dinamičen pojem ter je zato tudi definiranje nezadostno razvitih regij zelo zapleteno.

Da bi se izognili omenjenim težavam pri opredeljevanju nerazvitih regij, se nekateri avtorji zatekajo k posploševanju. Tako na primer regijo, ki jo proučujejo, uvrstijo med nerazvite, če je le-ta »v danem trenutku na enem ali več področjih v primerjavi z drugimi teritoriji, zlasti pa v primerjavi s celotno državo, v ekonomsko manj ugodnem položaju«. ¹² Očitno je taka posplošena definicija za praktično ekonomsko politiko dokaj neuporabna. Po njej lahko le sklepamo, da je pojem nerazvitosti predvsem kategorija odnosa, da vsebuje relativno in dinamično komponento, da moramo socialnoekonomsko evolucijo regije proučevati permanentno in dolgoročno ter da lahko tudi regije, ki jih v določenem obdobju prištevamo med razvite, postanejo zaradi različnih ekonomskih in socialnih dejavnikov nezadostno razvite. Zato Klaassen ¹³ popolnoma upravičeno vztraja pri razločevanju štirih kategorij regij:

— »nerazvite regije«; v njih sta dohodek in stopnja povečevanja dohodka pod ustreznim nacionalnim poprečjem;

— »napredne regije«; v teh sta ti dve spremenljivki nad nacionalnim poprečjem;

— »nerazvite regije v procesu razvoja«; zanje je značilna relativno nizka raven dohodka, toda visoka stopnja rasti dohodka; in

— »potencialno nerazvite regije«; pri teh gre za nasproten proces — imajo sorazmerno visoko raven dohodka, toda nizko stopnjo rasti.

S teoretičnega vidika se nam zdi tako razlikovanje zelo pomembno, zlasti z vidika regionalne ekonomske politike kake države, ker je v tej kategorizaciji poudarek na dinamičnem vidiku regionalnega razvoja. Toda tudi ta definicija še zdaleč ne daje popolnoma natančnega in zadovoljivega odgovora na zgoraj zastavljeno dilemo.

Hansen ¹⁴ razlikuje troje tipov regij:

— »prenasičene regije«; za te je značilna prevelika koncentracija prebivalstva, industrijske in komercialne dejavnosti. Take aglomeracije so na primer London, Pariz ter velika večina metropol vzdolž severnovzhodne obale ZDA. Te regije so dosegle razvojno fazo, v kateri so marginalni družbeni stroški bodoče ekspanzije enaki ali pa celo večji kot ustrezni marginalni družbeni dobiček;

— »intermedialne regije«; te imajo pomembne prednosti (surovine, kvalificirano delovno silo, ceneno energijo, itd.), tako da lahko oskrbujejo zasebna podjetja; priseljevanje novih podjetij in razširjanje starih sta rezultat tega, da je marginalni družbeni dobiček občutno višji, kot pa znašajo ustrezni družbeni stroški. V poprečju

¹² L. H. Klaassen, op. cit., str. 28.

¹³ L. H. Klaassen, op. cit., str. 30.

¹⁴ N. Hansen, *Franch Regional Planning*, Edinburg University Press, 1968, str. 10—25.

zagotavlja ekspanzija gospodarskih in drugih dejavnosti v teh področjih zaradi neizkoriščenih potencialnih možnosti večjo rast marginalnega neto družbenega proizvoda, kot pa bi bil možen v razvitih regijah;

— »zaostale regije« imajo le malo atributov, ki bi lahko pritegovali nove ekonomske dejavnosti. To so pretežno regije, v katerih prevladuje malo kmetijstvo ali industrija, ki zaostaja ali celo nazaduje.

Hansen uvaja še poseben tip regij: to so regije, za katere je značilno, da dinamika razvoja pojema, oziroma regije, ki so bile poprej industrializirane, zdaj pa v njih ta dejavnost zamira. Le-te bi lahko uvrstili nekje med intermedialne in zaostale regije.

Kot je znano, razvrščata jugoslovanska ekonomska teorija in politika zaradi relativnosti pojma regionalne razvitosti vse regije v dve kategoriji: *razvitejše regije*, v katerih je nacionalni dohodek na prebivalca nad poprečjem v državi, in *ekonomsko nezadostno razvite regije*, v katerih je narodni dohodek na prebivalca pod poprečjem.

Kar zadeva potrebo po ekonomski pomoči za pospešeni razvoj nezadostno razvitih regij, lahko rečemo, da med teorijo kapitalističnih in socialističnih držav ni bistvenih razlik. Razlike so le v metodah in aplikaciji pomoči, kar pa je v bistvu posledica različnosti družbeno-ekonomskih sistemov: medtem ko se države kapitalistične države indirektnih ukrepov za olajševanje, spodbujanje in iniciranje hitrejšega razvoja — uporabljajo v socialističnih državah neposrednejše metode intervencije na področju razširjene reprodukcije, sicer pa tudi indirektno ukrepe na drugih področjih družbene reprodukcije.

Nasploh vlada na področju teorije splošno soglasje, da ima neravnovesenost med regijami negativne posledice ne le za defavorizirane, marveč tudi za razvitejše regije. Kar zadeva defavorizirane, »nerazvitost še pogloblja razlike — skladno s popolnoma nasprotnim kumulativnim procesom, ki se nagiba k stalni krepitvi progresivnega razvojnega procesa v regijah z ugodnim ekonomskim razvojem, v katerih perspektiva permanentne evolucije spodbuja k dejavnosti in ustvarjalni imaginaciji, spodbuja k napredku in produktivnosti«. Po drugi strani so razvitejše regije prisiljene prevzeti na svoja ramena del fiskalnih in socialnih obveznosti. Glede na limitirano kupno moč nerazvitih regij se v dokajšnji meri zmanjšuje možnost za hitrejši razvoj gospodarstva tudi v razvitejših regijah.¹⁵

Kljub nesporni moči dokazov, da je ekonomska pomoč nerazvitim regijam nujno potrebna, pa je ta problem še vedno na seznamu privilegiranih predmetov, ki jih proučuje ekonomska znanost. Na političnem področju je še vedno predmet žolčnih razprav, v katere posegajo predstavniki regij, ki so na različni stopnji razvitosti.

Po vsebini se lahko ta problem zreducira na odnos med občim interesom nacionalne ekonomije in posebnimi regionalnimi interesi.

¹⁵ C. E. E. (Commission), *Rapports de groupes d'experts sur la politique régionale dans la C. E. E.*, Bruselj 1964, str. 24—25.

V tem pogledu obstaja najprej razlika v nazorih glede samega pojma, obsega in ekonomskega pomena pomoči, ki jo dobivajo nerazvite regije. V razvitejših regijah poudarjajo — čeprav priznavajo, da je finančna in drugačna pomoč nujna — da se z njihovim »dajanjem« občutno zmanjšujejo možnosti teh regij, da bi ohranile večjo dinamiko svojih ekonomij. V nerazvitih regijah temu ugovarjajo, češ da lahko velja tako gledanje le za kratka in srednjeročna časovna obdobja, da pa imajo v daljšem časovnem obdobju regije-dajalke pomoči od tega koristi. Temu dodajajo, da gre pretežno samo za vračanje tistega, kar je bilo poprej transferirano bodisi prek tržnega mehanizma ali prek učinkov nacionalne ekonomske politike, ki — zaradi zaščite pred mednarodno konkurenco — podpira in protežira razvoj modernih sektorjev, ki so praviloma na področju razvitih regij.

Jugoslovanska izkušnja je v tem pogledu zelo poučna. V prvi razvojni fazi po vojni je prišlo do pomembnih infrastrukturnih posegov s centralnimi naložbami; v celotnem povojnem obdobju je potekal pomemben transfer dohodka iz kmetijstva v industrijo z zadrževanjem cen kmetijskih proizvodov; trajno so bile v rabi metode inflacijskega financiranja industrijskih in drugačnih investicij, katerih pretežni del je bil lociran v razvitih regijah; tudi največji del pomoči iz tujine je pritekal v te regije; industrializacija je dolgo potekala na račun zadrževanja življenjskega standarda na relativno nizki ravni, itd. Nimamo popolnejših podatkov o regionalni porazdelitvi pomoči iz tujine, vendar je znano, da je bil njen delež v obdobju 1947—1956 30 % neto gospodarskih investicij. V istem obdobju so bile skupne neto gospodarske investicije v Makedoniji in Črni gori ter polovica tistih, ki so bile uporabljene v Bosni in Hercegovini, manjše od skupne prejete pomoči iz tujine. Ni treba posebej dokazovati, da je bil dobršen del prejete pomoči investiran v razvitejših regijah.¹⁶

V razvitejših državah, ki se približujejo polni zaposlenosti ali pa so jo že dosegle in ki imajo visoko stopnjo produktivnosti dela, je skupni interes za pospeševanje gospodarskega razvoja zaostalih regij mnogo izrazitejši. Razvoj teh regij ima vsegospodarski pomen, kajti z njim se vključujejo v gospodarstvo naravni in človeški viri, ki so bili doslej neizrabljeni; razen tega narašča produktivnost novih investicij v teh regijah hitreje kot pa v že prenasičenih regijah.

Lahko bi rekli, da, »začenši z določeno ravniyo, celota lahko napreduje le, če napredujejo nezadostno razvita področja«,¹⁷ in da se začenja v tej razvojni fazi, ko je dosežena visoka raven splošne produktivnosti, ekonomska moč neke države meriti s številom aktivnega prebivalstva, zaposlenega v nekmetijskih sektorjih.

¹⁶ A. Simitčiev, *Ekonomskopolitični dejavniki, ki prispevajo k reševanju problemov nezadostno razvitih področij v FLRJ*, doktorska disertacija Beograd 1966, str. 311.

¹⁷ An. Marchal, *l'Integration territoriale*, P. U. F., »Que sais-je«, št. 1202, Pariz 1965, str. 12.

V manj razvitih državah ta skupni interes ni tako očiten, jasneje je razviden le v dolgoročnejši perspektivi.¹⁸ Zato so tudi argumenti, s katerimi dokazujejo nujnost zadostne in učinkovite pomoči manj razvitim regijam, v teh državah pretežno socialne in politične narave.¹⁹

Tako ima na primer od sedmih dejavnikov, s katerimi Simitčev utemeljuje nujnost hitrejšega razvoja nezadostno razvitih regij, ki vključuje tudi ekonomski interes razvitih, kar pet dejavnikov pretežno socialnopolitični pomen: zmanjševanje nezaposlenosti zaradi odpravljanja socialnopolitičnih napetosti; spreminjanje socialne strukture zaradi zagotavljanja nadaljnega razvoja delavskega razreda in socialističnih družbenih odnosov — kar ni možno, če ne odpravljamo izrazite regionalne razlike; uporaba načela delavskega samoupravljanja ni možna, če se ne izvaja hkrati tudi v vseh regijah; uresničevanje načela enakopravnosti narodov, ki sestavljajo federacijo; krepitev obrambe države.²⁰ Kljub temu lahko trdimo, da se pomembnosti ekonomskih dejavnikov, ki terjajo hitrejši razvoj teh regij, povsod vse bolj zavedajo, kolikor večja je splošna raven razvitosti nacionalne ekonomije in kolikor bolj se pojavljajo tudi simptomi prenasičenosti določenih razvojnih con.

Ritem gospodarske rasti nezadostno razvitih regij in *čas* »dohitevanja«²¹ ravni razvitejših regij sta prav tako bistvena problema na tem področju.

S stališča kvantitete je problem v relativnem, potem pa v absolutnem zmanjševanju razlik med regijami — merjen z nekim sintetičnim kazalcem, na primer z družbenim proizvodom ali narodnim dohodkom na prebivalca. Toda kot smo že prej poudarili, je regionalni razvoj po svojem bistvu predvsem strukturalni problem, strukturalne spremembe pa ne nastajajo, kot vemo, spektakularno; ne dogajajo se niti v kratkih niti v srednjeročnih časovnih obdobjih. Oba vidika problema (kvantitativni in kvalitativni) sta tesno povezana in medsebojno prepletena: visoka stopnja rasti nezadostno razvite regionalne ekonomije povzroča strukturalne spremembe, te pa so spet generatorji hitrejšega ritma gospodarske rasti.

¹⁸ Poudarjajo, da izhaja interes za razvoj nezadostno razvitih regij predvsem iz tehle dejstev: ker imajo te regije rezerve potencialnih transportnih komunikacij in distributivne mreže električne energije ob manjših stroških; ker zvečuje industrializacija teh regij število aktivnega prebivalstva, njegov transfer iz kmetijstva v industrijo in terciarni sektor; ker omogoča povečevanje povpraševanja in širjenje notranjega trga; ker prispeva k spreminjanju kmečke miselnosti, itd. (Glej: Mihailovič in *Problemi regionalnega gospodarskega razvoja*, op. cit., str. 39—40).

¹⁹ Celó v najbolj razvitih državah se politika optimizacije regionalnih ekonomij v okviru nacionalnih ekonomij pogosto zožuje na politični kompromis: »... predvsem zato, ker ima vsaka regionalna skupina bolj ali manj jasno predstavo o svoji realni prisotnosti, ki se ne da abstrahirati, zato, ker se institucije, ki jih je treba postaviti na nacionalni in regionalni ravni za uresničevanje regionalne politike, pretežno prekrivajo; končno zato, ker je treba upoštevati relativno imobilnost prebivalstva.« An. Marchal, op. cit., str. 13.

²⁰ A. Simitčev, op. cit., str. 163—164.

Pretežni del teoretikov zagovarja tezo, da mora biti ritem razvoja nezadostno razvitih regij hitrejši, kot pa je v poprečju, vendar pa ne sme ovirati napredka razvitejših regij. Ta navidezni paradoks v bistvu pomeni, da mora biti stopnja rasti teh regij: višja od poprečne stopnje rasti nacionalne ekonomije; višja od stopnje, ki bi jo zagotavljal avtonomni, svobodno delujoči tržni mehanizem; in višja od stopnje v minulem dolgoročnem obdobju. Ker gre tu najmanj za dekadni, če že ne za sekularni problem, bi morala biti načela jasno določena in trdno urejena za daljše obdobje.

Toda takoj ko zapustimo področje splošnih načel, se že srečamo z množico predlaganih metod (izbira sektorja in tehnike, izbira metod industrializacije, neposredni ali posredni intervencijski ukrepi, itd.). Ko razglabljamo samo o kvantitativnem vidiku problema regionalnih disparitet, pogosto slišimo trditve o pomembnosti migracijskih gibanj. Sodijo, da emigracija presežkov delovne sile iz nezadostno razvitih regij ne le olajšuje proces regionalne rasti, pač pa da zmanjšuje tudi razliko v nacionalnem dohodku na prebivalca celo v primeru, ko globalni znesek regionalnega dohodka ne narašča v absolutnem znesku. Drugače povedano, ta trditev vsebuje sodbo, da ni bistvo v nizki globalni ravni dohodka, pač pa v prenaseljenosti regije, ki da je vzrok njene nezadostne razvitosti. Nasploh sodijo, da si je težko zamisliti, da bi v katerikoli državi lahko dosegli polno zaposlenost brez občutne emigracije iz nerazvitih regij. Z drugimi besedami povedano: omejevanje emigracije iz nerazvitih regij in prizadevanje za polno zaposlenost... sta medsebojno nekonsistentna cilja, kajti »kljub intervencijam države v korist industrijske usmeritve zaostalih kmetijskih področij še nadalje pritegujejo največji del industrije prav gospodarsko najbolj razvite regije; v bistvu je torej migracija alternativa, ki je najlažje uresničljiva.«²¹

Ne da bi zanikali pomen in nujnost določanja emigracijskih in migracijskih con, se nam zde nujne nekatere splošne opombe.

Najprej, upoštevati moramo dinamični vidik ekonomskih preobratov v dani regiji in migracijska gibanja prebivalstva. Če ima dana regija v določenem obdobju vse značilnosti emigracijske cone, ni nujno, da bo táka tudi v naslednjem obdobju; možno je, da bo prišlo do popolnoma nasprotnega razvoja. Emigracijo moramo torej obravnavati le kot začasni pojav — ne le zato, ker ne moremo z gotovostjo predvidevati dolgoročnega gospodarskega razvoja, marveč tudi zato, ker ima proces gospodarske rasti tudi časovno razsežnost; tako ima lahko neka regija visoko stopnjo rasti, obenem pa se bo v njej krajši ali daljši čas še nadaljeval proces emigracije delovne sile.

Drugič, če se odločimo za negativno obravnavanje zmanjševanja regionalnih razlik oziroma če spodbujamo migracijo iz nerazvitih regij, v bistvu samo potenciramo spontani proces nadaljnje koncentracije ekonomske dejavnosti in prebivalstva v že razvitih regijah in

²¹ N. Hansen, op. cit., str. 167—168.

v že prenasičenih urbanih conah, kar je v nasprotju s politiko enakomernejšega regionalnega razvoja.

Končno, proces migracije je v tesni zvezi z določenimi objektivnimi mejami: mobilnost delovne sile se praviloma povečuje v direktnem sorazmerju z ekspanzijo splošne in strokovne izobrazbe — ki je spet tesno povezana s stopnjo razvitosti; raven socialne integriranosti neke regije (tradicija, jezik, nacionalna struktura, itd.) je prav tako izredno pomemben dejavnik za spodbujanje ali zaviranje emigracije; nemogoče si je tudi zamišljati uresničevanje ekonomskega razvoja s transferom delovne sile iz nerazvitih v razvite regije, če zajemajo nerazvite regije pomemben del nacionalnega ozemlja in prebivalstva — kot je na primer v Franciji in Jugoslaviji; splošna raven ekonomske razvitosti posameznih regij je prav tako eden pomembnih dejavnikov, itd.

Toda kljub navzkrižjem med posameznimi teoretičnimi nazori si teorija regionalnega razvoja vse bolj širi koncept in metode regionalne politike. Tako na primer čedalje bolj vztraja na razločevanju »med politiko, ki je usmerjena k pomoči regijam . . . ker je za njihov razvoj značilno določeno zaostajanje . . . in politiko, ki temelji samo na spodbujanju realnega in možnega vzpona ekonomije. Prvo bi lahko imenovali politiko *socialnega* razvoja; prek nje se usmerja pomoč nekaterim regijam preprosto zato, ker so siromašne. Drugo politiko bi lahko poimenovali politiko *ekonomskega* razvoja; njen cilj je spodbujanje evolucije, ki že daje ohrabrujoče sadove.«²²

Taka kompleksna regionalna politika je na trdnih tleh, saj obravnava regionalni vidik kot integralno razsežnost razvoja celotne nacionalne ekonomije. Potemtakem mora biti regionalni vidik gospodarskega in družbenega razvoja temeljna komponenta načrtovanja. Pri tem ne gre za »eliminiranje tistega, kar je po naravi stvari nemogoče odpraviti, samo da bi zaskrbljenemu človeku odgovorili ter ga s tem umirili in uspavali. Ponuditi mu moramo elemente za odločanje, da bi se lahko sam negotovosti uprl z akcijo. Ne gre za to, da bi o prihodnosti ugibali, marveč kar največ prispevali k njeni uresničitvi.«²³ Podobno temu tudi teorija polarizacije opozarja, da ne gre za to, da bi vse predvideli in usmerili — ne samo zategadelj, ker je absolutna eksaktnost nemogoča, marveč tudi, ker to ni nujno. Regionalna politika bo že zadosti učinkovita, če se bo usmerila na propulzivne in z njimi povezane dejavnosti, inducirane dejavnosti bodo sledile le-tem prek delovanja trga.

Vedno pa moramo upoštevati, da ne obstaja le ena sama prihodnost in premočrtna evoliucijska pot k njej. Možne so različne alternative, kar pa seveda zahteva mnogo bolj zapleten prijem, kot ga ponuja deterministična koncepcija, po kateri lahko evolucijo preprosto izpeljemo iz ekstrapolacije preteklosti.

²² L. H. Klaassen, *Methodes de sélection d'industries pour les régions en stagnation*, O. C. D. E., Pariz 1967, str. 24.

²³ P. Massé, *Le Plan ou l'Anti-hazard*, Gallimard, Pariz 1965, str. 27.

Skratka, harmonični gospodarski razvoj, ki izhaja iz teorije razvojnih polov gospodarskega in družbenega razvoja, mora temeljiti na kompleksni strategiji, ki bo aktivirala vse dinamične in strukturne elemente.

Predvsem je večina teoretikov, ki jih navdihujejo ideje Perrouxa in Hirschmana, popolnoma soglasna, da mora gospodarski razvoj (nacionalni ali regionalni) razkriti in aktivirati kar največ potencialnih virov, materialnih in človeških. Lahko trdimo, da ta cilj še zdaleč ni uresničen v mnogih deželah, zlasti pa ne v deželah v razvoju.

Poleg tega je nujno, da se začne in vzdržuje kumulativni proces gospodarske rasti.²⁴ Problem je predvsem v razumni izbiri razvojnih središč, ki ustrezajo tako s strukturnega kot z regionalnega vidika. Izbira centrov gospodarske rasti predpostavlja vsaj štiri medsebojno odvisne pogoje:²⁵

a) *obstoj osnovnih razvojnih središč*, za katere je značilna dinamična ekspanzija in zadostna razsežnost njihovih temeljnih enot. Le-te nastajajo praviloma ob metalurških in kemičnih kompleksih (črna in barvasta metalurgija, petrokemija, gazeokemija, radiokemija, farmacija) in ob visokih fazah kovinsko predelovalne industrije (precizna mehanika, elektronika, kibernetika itd.) Simultana promocija teh osnovnih središč povzroča in krepi vezi komplementarnosti in solidarnosti, ki lahko sprožijo in utrdijo celotni regionalni gospodarski razvoj;

b) *industrijska diverzifikacija in snovanje sekundarnih središč*, ki so funkcionalno usklajena z dejavnostjo osnovnih centrov rasti, ki jih spodbuja regionalna dejavnost in progresivno povečevanje regionalnega dohodka;

c) *specifični učinki dohodka*, katerega distribucija in difuzija sta posledica industrijske diverzifikacije in oživljanja razvojnih con. S povečevanjem potrošnje in z njeno diverzifikacijo kot tudi z naraščanjem učinkovitega varčevanja nastajajo vzgibalni elementi razvoja v najširšem pomenu besede;

d) *upoštevanje objektivno nujnega teritorialnega neravnovesja*, ki ga moramo v vsaki regiji v določenem časovnem obdobju trpeti, da ne bo prišlo do nepotrebne disperzije sredstev in moči ter da ne bi zanemarili blagodejnega vpliva kumulativnih učinkov eksterne ekonomije in aglomeracije.

Končno, brez določenega minimuma koordinacije ni možen normalen kumulativni proces gospodarske rasti in razvoja. Zato je nujna sektorska (vertikalna in horizontalna) in regionalna koordinacija načrtov in programov. Ne glede na to, kako je na nacionalni in regionalni ravni načrtovanje organizirano, je za uresničevanje sprejetih načrtov bistveno, da so načrti in programi medsebojno usklajeni ter upoštevani v družbenem načrtu celotnega nacionalnega gospodarstva.

²⁴ F. Perroux, op. cit., str. 287.

²⁵ L. Davin, *Economie régionale et croissante*, Genin, Pariz 1964, str. 9–11.

Navzkrižne misli o vzgoji

Družba in človek sta vedno gibajoča se celovitost, ki ju združuje nenehno protislovje posamičnosti in družbenosti. Človekova misel se s takim nenehnim protislovjem vse bolj ukvarja, ko človek vztrajno išče individualno svobodo v spopadih z družbenimi nasprotji. Rousseau je svoj čas sprožil vprašanje odnosa med posameznikom in družbo, ko je idealistično iluzorno pojmoval posameznikovo svobodnost in trenutno iskal rešitve v begu iz nemoralne, po skorumpirani manjšini vodene krivično urejene družbe, naravnane proti človekovi osebnosti v množicah. Ubežati je hotel v naravo, kjer naj bi zunaj pokvarjene družbe v svoji ugodni naravnosti zorel svoboden človek. Že sam je dokaj hitro spoznal, da družbi ni mogoče ubežati, in je iskal kompromis med posameznostjo in družbenostjo človeka v namišljeni idealno demokratični družbi neke boljše prihodnosti.

Pedagogika se vztrajno srečuje z vprašanjem razvoja osebnosti in tako tudi z odnosom med posameznikom in družbo. To je v bistvu temeljni problem, ki ga razrešuje vselej pogojeno z določenim zgodovinskim časom. Pedagoška misel se skladno s človekovo razumnostjo nikoli ne more sprijazniti s protislovji in vztrajno išče znanstveno nepristranost, čeprav je mogoče med vsemi vedami najbolj občutljivo prizadeta z zakonitostmi vsakršnega družbenega spreminjanja. Prav zaradi tega se ni mogla niti približati razpletu protislovja med posamičnostjo in družbenostjo v človeku sredi razredno razdeljene družbe — ko si je vladajoča manjšina z vsemi državnimi, pravnimi, političnimi in dejno religioznimi sredstvi skušala zagotavljati v množici razredno in stanovsko opredeljenega tipskega človeka. V razrednih razmerah je tako pedagoška misel nerešljivo begala od ene skrajnosti — socialne pedagogike s težnjo podrediti človekovo osebnost — do druge skrajnosti — individualne pedagogike s težnjo popolnoma prepustiti vzgojo naravnim procesom spontanega dozorevanja človekove osebnosti na temeljih dovršenega v dednosti. Šele družbene razmere v socializmu omogočajo same po sebi razplet krčevitega protislovja med posameznikom in družbo, ko postane temeljni družbeni interes hkrati bistveni interes vsakega posameznika, ko je

najvišji razvoj človekove osebnosti hkrati najvišji interes resnično demokratične družbe.

Ne smemo pa spregledati, da visoko razvite socialistične družbe brez ustrezne blaginje skoraj ne more biti; zato se ostanki razrednosti kljub temeljnemu pogojem za razvoj socializma, podanim v spremenjenih odnosih do proizvodnih sredstev, še vedno pojavljajo v mladih socialističnih družbah. V Sovjetski zvezi je zlasti še v Stalinovem času bilo poglobljeno protislovje med individualnostjo in družbenostjo človeka, ki se je brez pridržkov moral podrediti skupnosti in tako rekoč »kolektivni diktaturi«, kar nujno pelje spet do neke mere v tipsko ukrojenega družbenega človeka. V primerih, ko je šlo torej za dušenje izvirne osebnosti, resnično brezobzirne pritiske, bi lahko dejali o vzgoji, ki sicer po svoji imanentni nalogi pomaga prav razvoju osebnosti in umirjanju konfliktnosti z družbo, da se je prelevila v odnosu do človeka dejansko v protivzgojo.

Ni ravno naključje, da se je dolgo tudi naša pedagogika izogibala razpravi o družbi in vzgoji in so, kakor piše dr. Schmidt, več let iskali pisca za poglavje »Družba in vzgoja«.¹ Dejansko je tudi v naši družbi še veliko protislovnosti, zlasti še med priznanimi normami, izpovedanimi usmeritvami in resničnostjo, posebej v neugodnem položaju pa je bila dolgo vzgoja, vse preveč samo deklarativno družbeno podprta in premalo vrednotena. Vzgojna dejavnost se je vse preveč usmerjala po deduktivno izpeljanih sklepih in ciljih, ne da bi lahko dovolj eksaktno, poglobljeno in sproti proučevala in raziskovala družbeno dejanskost v vzgojnih razsežnostih. Pedagoško raziskovanje je skromno razvito, poleg tega pa so na pedagogiki filozofske fakultete v Ljubljani diplomirali letno komaj 3 študentje, ki jih je »praksa takoj posrkala, tudi take s teoretičnimi-raziskovalnimi interesi«², kakor piše v gradivu raziskovalne skupnosti Slovenije za 3. sejo njene začasne skupščine.

Ko smo začeli intenzivno razvijati samoupravne družbene odnose, naša pedagogika skoraj ni bila pripravljena, pa je obvisela nekoliko v zraku, namesto da bi po imanentni družbeni funkciji bila med najbolj revolucionarnimi gibalnimi silami samoupravnega razvoja. Mogoče je imela premalo moči, da bi s svoje strani zarezala v družbo, jo kritično osvetlila in se lahko odprto soočila s pojavi in hitreje definirala lastno samoupravnost. Pedagoška praksa se je morala vse preveč zvijati v prvinskih problemih ekonomske narave, pa je pedagoške delavce v praksi speljevala bolj k urejanju samoupravnih odnosov upravno-vodstvene narave, dohodkovnega sistema kakor k iskanju rešitev v vzgojno izobraževalnem procesu. Zaostajal³ smo tudi ves čas v ustreznem izobraževanju učiteljskih kadrov, kar nas

¹ dr. Vlado Schmidt: »Predmet in metodologija etastične in samoupravljavske pedagogike«. »Sodobna pedagogika«, letnik XXI, št. 5-6, Ljubljana 1970.

² Stanje, ocena in programska usmeritev raziskovalne dejavnosti na področju družbenih ved. Raziskovalna skupnost Slovenije. Sekcija za družbene vede. Poglavje 4. Gradivo za sejo RSS, 14. 3. 1972.

še danes krepko žuli. Pa še zdaj, ko že 10 let delujejo PA, povsod ni urejeno niti vprašanje ustreznega vrednotenja učiteljevega dela glede na višjo izobrazbo. Tako npr. v Ločah pri delitvi osebnega dohodka še zdaj ne priznajo diplome za razredni pouk, ki jo je opravila učiteljica na PA, ker sodijo, da naj ima enak prejemek kakor učiteljica s srednjo šolo, saj obe učita na razredni stopnji. To vsekakor ni spodbudno za napore posameznikov za nadaljnje izobraževanje.

Tudi pri nas je veliko protislovij, ob katera trči dostikrat najprej prav vzgoja. V bistvu smo družba, ki silovito išče sama sebe, majhna družba, ki bi hotela čimprej biti enaka najrazvitejšim vsaj v Evropi. Naša znanost, v izvirnih močeh zaradi različnih okoliščin precej spodsekana, premalo podprta in organizirana, da bi lahko izkristalizirala zlasti na družbenih področjih samobitno resničnost, se dostikrat predaja po analogijah bodisi Zahodu, bodisi Vzhodu, pa se še posebno pri občutljivih proučevanjih človeka in njegovih odnosov težje znajde, ko gre za povzemanje sklepov iz razmer razvitejše potrošniške družbe. Včasih se človeku dozdeva, da se skušamo preveč »amerikanizirati«, čeprav obenem vemo, da so mnoge pretirano »svobodnjaške« pedagoške ideje doživele polom tudi v Ameriki. Ob tem pa se hitro znajdemo v nevarnosti, da utegnemo spregledati zavestno družbeno usmerjenost, iz katere tudi pedagogika nujno črpa svoja spoznanja in akcijsko moč. Problem individualizacije človeka se je skrajnostno uveljavljal v Ameriki, ko so v navideznem osvobajanju človeka skušali ubežati družbenim protislovjem, družbeno konfliktnost pa reševati na ramenih posameznika z mentalno higienskimi prijemi. Navidezna svoboda otroka, zavarovanega pred spopadom z družbeno resničnostjo, je v ameriški svobodni šoli naravnost onespособljala mladega človeka za ustvarjalno vključevanje v družbo, kar pa je nujno zaviralo resnično osvobajanje osebnosti.

Vzgoja je vseobsegajoč proces v družbi, od družine, šole do vseh oblik družbenega življenja, in je zaradi drugih protislovnosti tudi sam v sebi protisloven. V vzgojno izobraževalnem procesu se nujno srečujejo protislovni vplivi, prek katerih se oblikuje in rojeva sodobni človek. Vendar je skoz šolski sistem, torej vseh oblik šol, vzgojnih institucij, zjedreno naprezanje organizirane družbe, da bi omogočala najustreznejšo rast in razvoj posameznega človeka. Prav gotovo se po pedagoški osveščenosti in resnični kakovosti napredne vzgoje lahko vrednoti tudi resnična naprednost družbe in prizadevanje za razvijanje svobodne osebnosti, če ne gre tu za protislovno prizadevanje manjšinskega razreda, temveč za široke demokratične napore. Sicer pa imajo družbene razravanosti vselej odsev tudi v vzgoji, zlasti še v šoli, reprezentativni družbeni ustanovi za vzgajanje človeka. Če so nasprotja globoka, v sencah očitne diferenciacije ljudi, potem je tudi vzgoja v zagati, slabotna in neiskrena, slabokrvna, pa hkrati lahko pomeni nasilje nad človekom, o katerem je bilo slišati tudi na blejskem posvetovanju pedagogov. Pesek bi si metali v oči, če bi ne-

pristransko ne priznali neprijetnih vzgibov v naši družbi, porajajočih se iz popačenega nacionalizma, prikritega etatizma, gospodarskih pomanjkljivosti, kratkovidnega pozitivizma itd., pa hkrati ne doumeli, da to odseva tudi v vzgoji.

Ni torej čisto naključje, da se je ob naraščajoči politični napelosti v naši družbi vznemirila tudi vzgoja z občutkom nekake krivde, občutkom soodgovornosti, in je naravno prešla v razdiranje doseganjih lastnih oblik, struktur in ciljev. Do poskusa take »samokritičnosti« je prišlo tudi na blejskem posvetovanju³, sicer že nekoliko zapoznelem, v kategorični obsodbi dosedanjih sistemskih oblik vzgoje, in še prej na posvetovanju o vzgoji, ki ga je sklicalo uredništvo revije »Anthropos« v Ljubljani.⁴ Včasih je hitro spreminjanje oblik skoraj že značilno za izmikanje iz zagat, v katerih se znajde vsebina. V vzgoji pa je to še hitreje čutiti kakor kjerkoli drugje, ker se vsebine začenejo oddaljevati od življenjske resničnosti bodisi v zamegljevanje danih razmer, bodisi v svet človečnostnih iluzij. Oboje je slabo in hromi vzgojno učinkovitost. Vzgoja, ki se boji resnice, zgublja svojo moč; vzgoja, ki beži v oblake privzdignjene morale, razvrednoti samo sebe.

Vzgoja v bistvu krepí in pomirja posameznika v stikih in odnosih do sebe in okolja in ga v odprti družbi predvsem pripravlja in usposablja za spreminjanje k boljšemu, razvija aktivno voljo in ga resnično osvobaja. Vzgoja v zagati pa nikakor ne more ubežati v zavetje nekega samotnostnega človeka, vase obrnjenega posameznika, se ne more skriti v čisto individualnost, da bi utekla družbeni protislovnosti, ker bi bila spet nujno nasprotna človekovemu bistvu samemu. Nikakor ne moremo usmeriti vzgojnih naporov za neko izolirano boljšo posamično osebnost, ker se svobodna osebnost po globokih spoznanjih pedagogike in psihologije sploh ne more razviti brez žive in ustvarjalne interakcije z družbenim življenjem. Nasprotno, vse napore je treba usmeriti za razvijanje in spreminjanje družbenih odnosov, torej za boljšo družbo, ki omogoča hkrati razvoj boljše, vsestransko razvite osebnosti. Posameznik pa se v svoji človečnosti ne zmore izlužiti na golih relacijah človek-človek, ker je neizbežen celostni del družbenega človeka, torej dialektični splet človeka in družbe, nikakor pa samo kot delček mozaika v vsoti posameznikov, ki bi dali tako ali drugačno družbo. Resnična svobodna vzgoja, ustrezna našim družbenim razmeram, je vzgoja, idejno naravnana v zavestni razvoj samoupravne skupnosti z največjo vrednoto v posameznem človeku, ki pa se lahko ob protislovnih pojavih, družbenih navzkrižjih, dvigne samo z ustvarjalno kritiko v najnaprednejšega družbenega pospeševalca razvoja. Nikakor pa se vzgoja ne more umakniti iz družbe, ne more mimo stvarnosti, se ne more izogniti

³ dr. Franc Pediček: »Vzgoja kot družbena funkcija«. »Sodobna pedagogika«, XXII, št. 5–6, Ljubljana 1971.

⁴ dr. Franc Pediček: »Solski sistem SR Slovenije«. »Anthropos«, III–IV, Ljubljana 1969.

resničnosti, čeprav še v mnogočem protislovni, če noče zvedeneti, se razvrednotiti. Torej ji drugo ne preostaja, kakor da razodeva tudi marksistično spoznanje, da se z najnaprednejšim delom delavskega razreda revolucionarno vključuje kot dejavnik družbenega napredka; ob tem pa je torej imanentna naloga vzgoje družbena kritičnost in ustvarjalnost. Odprta družba, ki angažira za svoja spoznanja najširšo množično ljudsko misel, nujno upošteva tudi osnovne človekove potrebe in jim skuša v danih razmerah čimbolj ustreči, kar omogoča tudi razvijanje resnične morale, v katero se lahko vgrajuje svobodna človekova osebnost.

Sami priznavamo, da smo se nekoliko uspravali, se zanašali, da bo samoupravni razvoj jugoslovanskih narodov nemoteno potekal in sproti odpravljaj etatiistične ostanke, zaviralne pojave in podobno; pa smo se nekoliko ušтели, ko nismo dovolj pazljivo upoštevali, da se samoupravni socializem ne more razvijati samoumevno, dokler bomo imeli v družbi še prevelike razlike med lačnimi in sitimi, dokler bodo dane posamezniku celo mimo njegovega dela prevelike možnosti za ostvarjanje posebnih razlik zunaj njegovih resničnih osebnostnih sposobnosti.

Hkrati smo vzgoji pripisovali dejansko premalo pomembnosti, pa se ni odločneje pokazala kot družbeni kritik in ustvarjalec; dostikrat je v praksi celo zdrsnila na raven klavrnega zagovornika kakšnih družbenih slabosti in napak, kar jo je spet razvrednotilo in jo potisnilo na mejo etatiistične antivzgoje nasproti svobodni osebnosti. Redki so bili vzgojni praktiki, ki so svoj čas povzdignili glas, ko je šlo za občutljiva spreminjanja v vzgoji. Tone Partljič se je 1966 leta⁵ javno vprašal, ali mora res učitelj spreminjati prepričanje, če družba skoraj za devetdeset ali stoosemdeset stopinj spreminja svoje vzgojne cilje in nazore, če hoče biti »konstruktiven«, pa se to upira njegovemu poštenju in prepričanju. Še nerodneje je, če se učitelj trenutno ne strinja s postavljenimi vzgojnimi zahtevami, se jim upira, je zaradi tega v nemilosti, čez nekaj časa pa družba sama postavi take zahteve. To so zagate, v katerih se je znašel lahko učitelj v etatiističnem vzgojnem sistemu, ki v svojih ostankih še vedno životari v naši vzgojni praksi. Navsezadnje učiteljeve osebnostne mentalitete ni mogoče spreobrniti in prevrednotiti z mehaničnim posegom, kakor lahko dopolnjujemo ali spreminjamo kak stroj. Mi pa smo razvrednotili učiteljev poklic, namesto da bi ga s posebej gojeno kadrovske politiko utrjevali in razvijali v avantgardistično silo svojega razvoja.

Na drugi strani pa smo v družbi dovoljevali, da so se prav samopašno razmahnile nekatere zakonitosti skoraj kapitalističnega gospodarjenja, potrošniška miselnost, moralnost, ki se skriva za črko zakona in se nekritično ponaša do vsega kar ni izrecno s predpisi prepovedano, pa je vendar lahko daleč od tvorne socialistične mo-

⁵ Tone Partljič: »Ali mora učitelj spreminjati prepričanje?« »Katedra«, 1. 1. 1966.

ralnosti. Prav taki pojavi lahko zadajajo hude udarce celotni vzgoji. Dostikrat je vzgojno prizadevanje bilo mlačno prav zaradi takih protislovij, pa se je bilo dosti laže usmeriti predvsem na izobraževalni del naravnih resničnosti; začeli smo zaskrbljeno govoriti celo o vzgojni deficitarnosti osnovne šole, ki ima sicer najmočnejšo vzgojno možnost, ko je doostopna prav vsem občanom, čeprav še vedno ugotavljamo, da je celo enotnost osnovne šole zaradi različnih okoliščin tudi še dokaj deklarativna.

V spletu najrazličnejših protislovij, med katerimi ni nazadnje tudi opazno protislovje med zahtevami in potrebami družbe in zmogljivostmi in rezultati vzgoje, se je prav na konici že pojavilo vprašanje zaupanja v naš vzgojni sistem. Če zraven podvomi še vzgojitelj, ki se je poklicno posvetil delu, s katerim pomaga razvoju človekove osebnosti, podvomi ob družbenih stiskah, ob nesprejemljivem ravnanju mnogih posameznikov, ob zmanjšani moči resničnih samoupravljavcev, potem vzgaja dokaj brezbrizno, prikrito, morda samo scien-tistično, brez zagretega prepričanja, izrazite idejne opredeljenosti ali pa celo z rahlim posmehom, kar bi bilo najhuje. Šola zelo hitro začuti družbene slabosti, zlasti še s premalo usposobljenim učiteljem, takim, ki si ni sposoben pravilno razložiti določene presenetljive, vendar neizbežne in nujne pojave, ki so bodisi razvojno pogojeni, bodisi posledica določenih občasnih zmot, ki jih je vseeno treba priznati.

Vedno znova se ob razmišljanju o vzgoji lahko vračamo k blejkemu posvetovanju, posebno še k razmišljanju dr. Pedička o vzgoji, pa pomislimo, da je tudi njegov nastop odsev trenutnih razmer, različnih krčev v vzgojnih neuspehih, nadpoprečnih osipov in morda še bolečine spričo nemoči, da bi vzgojno odgovornost bolj izpopolnjevali, hkrati pa še vendarle tudi tradicionalnih etatističnih ostankov, ki so pomenili bolj ali manj nasilje nad možnostmi resničnega svobodnega razvoja osebnosti, ki se v večkrat omenjenih vzgojnih in družbenih razmerah ni mogla v vsem človečnostnem potencialu do kraja izpolniti.

Njegove misli, predvsem antropološko zasnovane, so nedorečene, čeprav so podprte in okrašene z marskističnimi citati: morda so preveč zatrte onkraj same stvarnosti v bolj odmaknjeno prihodnost, pa so prav zaradi tega zašle, kakor pravi dr. Schmidt, »nazaj k starim zmotam«,⁶ ki so nastajale tudi zaradi izmikanja sedanjosti, naravnane v neko idealizirano prihodnost. Skoraj bi si lahko mislil, da jim je botrovala rahla bojazen, nezaupanje, da bi silneje izkričal misel, ki bi jo preprosteje povedal rekoč: tovariši, s takim odnosom do vzgoje ne gre več! V družbi, ki je samoupravljanje zgradila prav na temeljih človekove svobode, pa se s tem tudi uprla sodobnim alienacijskim pojavom, ko skuša najširše mobilizirati vsakega posameznika v ustvar-

⁶ dr. Vlado Schmidt: »Korak nazaj k starim zmotam«. »Sodobna pedagogika«, XXII, št. 9—10, Ljubljana 1971.

jalni del produkcijskega in družbenega razvoja, čeprav se srečuje še s hudimi ovirami in nasprotji, pa ni mogoče izpričevati misli o vzgoji in času tako, da niso niti prepričljive niti naprednostno taktične, temveč vzbujajo celo dvom o znanstvenem spoznanju. Kakor lahko na eni strani v razmišljanju dr. Pedička o času, družbi in vzgoji zaslutimo globoko čutečnost ob pradavnem protislovju človekove osebnosti, vse doslej nerešenem, in lahko pozdravljamo ponovem poskus v naših novih družbenih razmerah poiskati rešitev enkrat za vselej v jasnem spoznanju nekega zakonitega razvoja človeka samega, vendar ni mogoče postavljati človeka in družbe v vseh časih in pogojih v enako razsežen spopadni položaj. Tako se je dr. Pediček znašel v spletu nejasnosti, kakor opozarja že Mejakova⁷, z neustrezno opredelitvijo odnosa med družbo in posameznikom, z zmotnim prikazom odnosa med šolo in družbo, neprimerno opredelitvijo človeka do vzgoje in že prav na meji človekovega bežanja od družbene stvarnosti. Kako bi se družba lahko odrekala svojemu razvoju in ne bi najbolj živo skušala zagotoviti samoupravni socialistični razvoj, če ne bi vzgoje najbolj neposredno in hkrati revolucionarno usmerila v spreminjanje k čedalje vrednejši družbeni stvarnosti tudi v smislu posameznikovih interesov? Vzgoja je zaradi tega odsev družbene samoupravnosti, človekovo sredstvo za njegov lastni razvoj, najgloblje idejno angažirana, pa se je prav za tako angažiranost treba kar najbolj potruditi.

Tako lahko opazimo, da je pri delu ljudi, ki se posebej ukvarjajo z vzgojo, zaradi kopice protislovij, ki jih opažamo in tudi vedno znova odkrivamo v naši stvarnosti, porodilo nezaupanje do družbe; na drugi strani pa se v vrstah ljudi, ki se bolj izpostavljeno ukvarjajo z družbenim razvojem in skrbijo za vzgojo, spet pojavlja nekakšno nezaupanje do vzgoje zaradi vrste slabosti in neuspehov v vzgoji. Vzgoja se je naenkrat znašla pod nekoliko močnejšim političnim pritiskom, na drugi strani pa se iz takšnih ali drugačnih pobud rojeva zaskrbljenost, ali je možen svobodni razvoj osebnosti. Narobe bi bilo, če bi politični pritisk, ki se krepí, primerjali z obnavljanjem etatizma, ker ne smemo spregledati, da se bitka bije za spreminjanje samoupravne skupnosti, kar pa zahteva ravno večjo vzgojno skrb za organizirano vzgojo samoupravljalcev v skladu z vsemi družbenimi življenjskimi potrebami, to pa pomeni dejansko tudi za boljšo šolo v interesu svobodnega človeka, bolj sposobnega tudi resnično odločati.

Na sestanku osnovne organizacije ZK na pedagoški akademiji v Mariboru je močno odmevalo tudi geslo 21. seje CK ZKJ, ki govori o močnejšem notranjem delovanju komunistov v matičnih delovnih organizacijah, kar je resnično pravilno. Ni pa tako preprosto prenesti, to, kar je hitro sprejemljivo za gospodarske organizacije, tudi v vzgojne kolektive; zato se je treba zamisliti ob sklepu, naj se

⁷ Renata Mejak: »O vzgoji in človeku«, »Sodobna pedagogika«, XXII, št. 9—10, Ljubljana 1971.

tudi vzgojni kolektivi najprej obrnejo k sebi in pometejo v svojem prostoru. Vzgojitelji se naj dejansko čimbolj zavzemajo za uveljavljanje sklepov 19. seje CK ZKS, da bodo uspešnejši pri svojem delu. Vendar pa uresničevanje vzgojnih ciljev ni tako preprosto, da bi lahko usmeritev k sebi preveč preprosto obravnavali, ko gre za šolo. Taka usmeritev je razumljiva in nujna, ko gre za urejevanje notranjih odnosov, za vrednotenje in nagrajevanje po delu, za uvajanje sodobnejših oblik in metod v vzgojno izobraževalni proces in tako naprej, vendar ne smemo spregledati, da je vzgoja toliko več vredna, kolikor dinamično se sproti zrašča s celotnim družbenim dogajanjem. Preveč ozko bi bilo stališče, ki pravi, da učitelji ne bodo spreminjali stvari, saj jih niti na vrhu ne morejo. Ni si mogoče zamišljati, da bi taka vase obrnjena šola in vzgoja sploh, ki bi reagirala samo na izrazite dražljaje od zunaj, celo predvsem na spodbude iz predstavnihskih družbenih teles, bila dobra vzgoja; prijala bi samo etastični družbi, pa zelo slabo prispevala k razvoju samostojnih, ustvarjalnih osebnosti.

Šola naj bi najprej živo spremljala družbeno dogajanje, bila prva pomagalka mladim, ki izredno kritično spremljajo družbeno življenje in so vselej strogi sodniki starejše generacije, če gre za pačenje socializma, za navzkrižja med idejami, cilji in ravnanjem. Zmotno bi bilo, če ne bi mogli popolnoma preboleti etastičnih poslušnostnih tendenc, pa bi ponekod prevladala preenostavna logika vaseobračanja, če bi kolektivi učiteljskih zborov tako enačbo sprejeli na ravni manjših proizvodnih obratov, ki se na dokaj drugačen način lahko pobrigajo za boljšo in večjo produktivnost.

Učitelji se nujno na stežaj odpirajo v družbo in njena dogajanja, če hočemo resnično razvijati vzgojno izobraževalni proces in obenem biti resnični posredovalci najnaprednejšega. V odprti družbi je eden izmed temeljnih pogojev družbenega napredovanja visoka stopnja celovitosti in zaupanja med družbo in vzgojo, toda ne na temeljih nekake poslušnosti, temveč ustvarjalnega zaupanja, ko je človek, samoupravljalca, resnično kreator svojega osebnega in družbenega življenja.

Pri nas se nujno vedno ostreje bije boj za resnično samoupravno šolo, umerjeno po resničnih interesih svobodne osebnosti in samoupravne družbe, pa je zato potrebno hitreje kot doslej spreminjati samo šolo, ki se dokaj tradicionalno trdovratno brani pred hitrejšimi spremembami, čeprav bi naj bila v vsebinskem in organizacijskem smislu tudi v razvoju samoupravnih odnosov v življenju šolarjev vseh stopenj vsaj za droben korak celo pred splošno poprečno samoupravno organiziranostjo. Samoupravne lastnosti se lahko oblikujejo samo skozi resnične samoupravne odnose, ki so v šoli organizirani na izkušnjah in perspektivah družbenega življenja. V razvitejših socialističnih deželah nujno dobiva vzgoja čedalje večjo družbeno funkcijo, ki ne hromi človekove individualnosti, temveč je bistveni razvojni del osebnosti, pomagalec človekovega osvobajanja. Danes

mora biti revolucionarna. Učiteljev poklic se bo nujno razvijal v enega najuglednejših poklicev, z najsposobnejšimi ljudmi, da bo vzgoja zaživela v funkciji, kakor ji pritiče po marksistični viziji socialistične družbe, in to bo v nenehnih spopadih potrebno postopoma dosežati, samo po sebi se ne bo uredilo.

Blejsko posvetovanje o vzgoji, družbi in času, ki se srečuje z različnih vidikov z družbeno in vzgojno problematiko ter sodobnim človekom, bi kazalo ne glede na anomalije, vendarle ovrednotiti tudi kot prebujajočo se vest naše vzgoje in klic k večji družbeni pedagoški osveščenosti, pa obenem k mobilnosti, da bi se misli o vzgoji preveč ne izgubljale in veržile pod najrazličnejšimi sprejemljivimi in nesprejemljivimi vplivi, da med njimi ne bo prostora niti za izmikajoče begave niti za toge etatične nazore, ki jih ne bi sproti svobodno, z resnično medsebojno človečnostjo razčiščevali in sproti izločevali tudi morebitne idejne poskuse nasprotnika.

Mladine ne moremo vzgajati zunaj družbe, lahko jo boljše vzgajamo v življenjsko urejenih vzgojnih institucijah, šolah, kjer z večjo odgovornostjo in skrbjo lahko vendarle konkretno razvijamo malo boljše medsebojne situacije, kakor se stihijsko pojavljajo zunaj šole; saj je vzgajanje v bistvu organiziranje zavestno usmerjenih dejavnosti in odnosov, v katerih se človek vsestransko zavestno aktivira, pa mora zato imeti tudi čim večje možnosti. To bi veljalo še prav posebno tudi za temeljno vzgojno izobraževalno institucijo, za osnovno šolo. Vuzeniški, podčetrtški, kranjski, hudinjski in še mnogi posamezni primeri v naših šolah nam bolj ali manj skušajo to tudi potrditi. Prav v tem se kaže vzgoja kot družbeni del in obenem kot družbena skrb in naloga. Človek je hkrati družba in neke imaginarne družbe ne more biti, pa je vzgoja nujno ena izmed temeljnih funkcij tega družbenega človeka v današnjem času, pri nas konkretno čedalje bolj osveščenega samoupravljalca. Morda se prav v samoupravni družbi lahko najprej uresniči marksistična teza, da država ne vzgaja ljudi, temveč človek v skupnosti vzgaja državo, čeprav odmirajočo; recimo, vzgaja družbo, toda ne zunaj nje.

Vzgoja bo torej takšna, kakršno zmoremo organizirati in vsebinsko izpolniti z življenjsko resničnostjo. To pa ni preprosto, ko se v današnjem času srečujemo s celo vrsto protislovnosti v iskanju smotrnega vzgojno izobraževalnega procesa, od klasičnega historizma, ki učenca preobremenjuje, na trenutek omejenega pozitivizma, dehumaniziranega scientizma, grobega faktografizma, ničevne brezidejnosti ipd., obenem pa dopuščamo, da se niti mladi učitelji ne morejo do kraja izvrednotiti v visoko organiziranem oblikovalnem procesu na dokaj zanemarjenih kadrovskih šolah, da ne govorimo še o razpadanju starih šol, o slabše družbeno in pedagoško osveščenih učiteljih itd. Nehote se ob tem spomnim besed Jožeta Brileja, ravnatelja znane napredne osnovne šole v Podčetrtku, kjer že leta skoraj ne poznajo osipa, ki je dejal, da ga noben papirnati sistem in načrt ne more prisiliti, da ne bi upošteval v vsakem otroku tudi njegove

perspektive in že v šolskem življenju pomagal najti zanj pravo pot, ki ga prebuja, končno pa osrečuje. Iz leta v leto se vračajo k njemu na šolo učenci, ki so že zdavnaj v poklicih, in se s posebno ogetostjo zanimajo za šolo, v katero so tudi sami vlagali svoje ustvarjalne napore. Na mnogih šolah pa ne zaživi življenjski stik, šolsko delo je za marsikaterega učenca muka, beg iz šole pa odrešitev in vanjo se po koncu še zdaleč ne želi več vrniti. Tipskost hladne izobraževalnosti ga je lahko za krajši ali daljši čas odvrnila od pripravljenosti, da bi se samostojno vključeval v prepotrebno samoizobraževanje, nujnost sodobnosti. V takih razmerah pa so škodljive vsakršne ideje, ki bi vzgojo zavajale k starim zmotam o samorazvoju, k negaciji družbenih vplivov in organiziranih posegov, kakor tudi ideje o nestrpnih pritiskih bodisi glede učiteljevih sposobnosti, bodisi šolskih rezultatov, pač pa je treba z večjo odgovornostjo in daljnosežnostjo spreminjati vzgojno delo, ustvariti ustrezne materialne in organizacijske pogoje in še posebno skrbno usposablјati vse učitelje. To pa tudi pomeni, da se je v vzgoji treba skrbneje operativno in raziskovalno organizirati z zavestnejšo družbeno oporo.

Ludvik Golob

Razvitost demokratičnih odnosov v ZK

V bližnji preteklosti sem v nekaj občinskih organizacijah ZK Slovenije sodeloval na sestankih z vodstvi organizacij ZK in s predstavniki organov občinskih konferenc ZK, s komunisti, ki delujejo v vodstvih družbenopolitičnih organizacij in samoupravnih organih v delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih in pa s komunisti, ki delujejo v svetih občinskih skupščin in poslovnih vodstvih delovnih organizacij. Razgovori so zajemali vprašanja o vlogi in delovanju ZK. Največ pozornosti pa so na teh sestankih posvečali vprašanju razvitosti demokratičnih odnosov v ZK in temu, koliko se v praksi uveljavlja sodobna vloga načela demokratičnega centralizma v ZK.

Čeprav je ta zapisek star že nekaj mesecev (nastal je pred drugo konferenco ZK Jugoslavije), je po mojem mnenju še vedno aktualen, saj opozarja članstvo in vodstva ZK na različnih ravneh na nekaj aktualnih vprašanj razvijanja demokratičnih odnosov v zvezi komunistov.

V večini na posvetovanih sodelujočih organizacij ZK ugotavljajo, da se zelo počasi spreminjata vsebina in način delovanja organizacij in organov ZK v duhu resolucije IX. kongresa ZKJ o nadaljnjem razvoju ZK. Zapažajo sicer večjo angažiranost pri manjšem številu članov ZK, dokajšen del pa je še vedno pasiven. Del članov ZK kaže večjo iniciativnost, vendar večji del še vedno pričakuje konkretnih nalog od organizacij in organov ZK. Skoraj v vseh organizacijah ZK opozarjajo, da se večji del članstva ne angažira pri oblikovanju in uresničevanju politike ZK; da se precejšnje število članov ZK izogiba konkretnih nalog in odgovornosti, posamezniki pa da delujejo tudi nasprotno politiki ZK. Menijo, da je v organizacijah ZK precej razširjena neodgovornost in da je zrahljana idejna in akcijska enotnost komunistov. Ob teh ugotovitvah pa poudarjajo, da se pojavi neodgovornosti in neenotnosti širijo iz vodstev ZK v organizacije ZK in med komuniste in ne nasprotno. Niso osamljeni primeri, da posamezniki (iz maloštevilnih okolij v mestih in občinskih središčih) vnašajo v ZK navade, ki skušajo politične akcije komunistov skrčiti samo na izmenjavo mnenj, ne da bi se tudi konkretno angažirali za uresničitev demokratično sprejetih sklepov. Vztrajno ostajajo pri svojih pravicah, zanemarjajo pa svoje dolžnosti in odgovornosti. Demokratični centralizem ne jemljejo kot celoto odnosov. Od njega jemljejo le tisto, kar je po njihovem »demokracija«, le-to vidijo v možnosti ustvarjanja neformalnih centrov iniciative, element centralizma pa zavračajo, kar vpliva, da taki komunisti, organizacije in organi delujejo pod vplivom liberalizma, političnega oportunitizma, koeksistence različnih idejnih tokov ipd.

Pojav opozarja, da je v organizacijah in organih ZK premalo razvita praksa, da bi se potem, ko so sklepi sprejeti, čutili zanje zavezani vsi člani; da jih tudi tisti, ki se s sklepi ne strinjajo, ne morejo spreminjati, dokler veljajo kot sklepi, in torej ne morejo delovati po svoji volji. V življenju organizacij ZK je zelo poudarjeno načelo, da demokratični centralizem dopušča razlike v mnenjih in pravice manjšine. Ob tem pa se v praksi premalo uveljavlja celotna vsebina demokratičnega centralizma, s katero se zavračajo formalna enotnost, neiskrenost pri sprejemanju sklepov, malomeščanski anarhizem, dvoličnost in izigravanje demokratično sprejetih sklepov. Ugotavljamo, da se v organizacijah ZK, kjer se demokratični centralizem ne obravnava kot celota odnosov v ZK (ampak od njega vsak za sebe jemlje le tiste elemente, ki mu ustrezajo) tudi najbolj izražajo birokratsko centralistični odnosi, saj se posamezniki tudi med komunisti vedno borijo pretežno za svojo oblast in tiste sklepe, stališča in razlage, ki jih sami zastopajo, ne glede na večinsko sprejete sklepe v organizaciji ZK.

Demokratski odnosi v Zvezi komunistov so zasnovani na neposrednem sodelovanju in odločanju članstva pri snovanju politike ZK. V večini občinskih organizacij ZK, ki smo jih obiskali, pa so poudarjali, da je še precej neskladja med statutarnimi določili in stvarno demokracijo v odnosih v ZK.

Opozarjajo na številne zaviralne elemente pri razvijanju iniciative članstva. Ugotavljajo, da se mnogi člani težko odločajo za javno nastopanje pri razreševanju perečih vprašanj predvsem zaradi strahu, da ne bi izgubili delovnega mesta ali pa da ne bi bili premeščeni na drugo delovno mesto ali pa etiketirani z vzdevki, ki takemu članu polagoma jemljejo ugled in moralno politično vrednost (formalist, praktikist, prenapetež, ne misli s svojo glavo, je nesposoben za »intelektualno« razmišljanje ipd.).

Zagovorniki teze: »Politično delovanje je predvsem intelektualno razmišljanje; le intelektualno razmišljujoči ljudje so lahko politično tvorni«, zaviralno delujejo zlasti na resnično intelektualne pobude delavcev, neposrednih proizvajalcev in delovnih ljudi, ki vznikajo na razrednih osnovah in so sestavni del interesov delavskega razreda. Ker podcenjujejo sposobnosti delavcev za intelektualno razmišljanje, se v praksi dogaja, da posamezniki, pogosto neposredni proizvajalci, ki dajejo razne iniciative, ne dobe ustrezne podpore v organizaciji ZK. Večkrat je bilo omenjeno, da se posamezniki, ki opravljajo vodilne poslovne funkcije, člani ZK, postavljajo nad delavce, člane ZK, in razvrednotijo njihova mnenja. Strpen odnos do tistih posameznikov, ki si sami jemljejo pravico do razsojanja, kaj je intelektualno, največkrat intelektualnost enačijo z lepimi razpravami, leporečjem ipd., odvrtaajo delavce tudi od tega, da bi vstopali v ZK.

Ker je demokratska metoda preslabo razvita, se usoda raznih pametnih pobud komunistov konča kar v organizaciji ZK; teh pobud ne oblikujejo v stališča organizacije ZK, to pa pomeni, da velikokrat ostajajo le pobude posameznikov, ki jih širša javnost ne pozna, ali pa nanje celo pozabijo. Ob tem pa je precej razširjena metoda formalnega konsultiranja članstva: na hitrico zbirajo mišljenja, ne posredujejo popolnih informacij in argumentov, sprejmejo pa samo tista mišljenja, ki so naravnana na že zasnovane predloge ipd. Ta metoda sodelovanja s članstvom pri snovanju politike ZK duši ustvarjalno iniciativo, ker ne ustreza demokratski metodi in odnosom, ki so značilni za samoupravno družbo.

Zaviralni moment, ki vpliva na razvijanje iniciative članstva, je tudi odnos organov ZK do pobud posameznikov in organizacij ZK. V organih ne razpravljajo vedno o neposrednih predlogih članov in organizacij ZK. Tako nastaja vtis, da so razni predlogi nesmiselni, ker članstvo in organizacije ZK o njihovi vrednosti ali neuporabnosti ne dobe vedno odgovora oziroma obrazložitve.

V občinskih organizacijah ZK, ki smo jih obiskali, ugotavljajo, da je čedalje več takih organizacij ZK, ki tudi brez širše pobude organov ZK samostojno proučujejo, obravnavajo in razrešujejo probleme svojega okolja. Očitno pa je, da na samostojno delovanje organizacij ZK vpliva predvsem manjše število članov, ki aktivno delujejo kot politični delavci v svojem okolju in zunaj njega. Število teh članov je čedalje večje.

Več je tudi primerov, da organizacije ZK zahtevajo od organov ZK obravnavanje vprašanj, ki imajo širši pomen. Zahteve in predlogi ponavadi niso argumentirani in ne opredeljujejo možnih poti za razreševanje problemov. Pogosto izražajo tudi precej različne poglede. Predloge, vprašanja in zahteve sporočajo organom ZK največkrat v obliki zapisnikov (v organih zapisnikov ne preberejo vedno, še manj pa sistematično analizirajo) in razprav sekretarjev na sestankih sekretarjev, ki jih sklicujejo komiteji občinskih konferenc ZK.

Kljub temu, da organi občinskih organizacij ZK spodbujajo organizacije ZK aktivnosti, pa nekatere med njimi še vedno mirujejo, niso aktivne in čakajo, da jih vsakokrat spodbudijo k akciji in določijo, kaj naj delajo. Imamo primere, da se organizacije večinoma sestajajo le na pobudo komitejev občinskih konferenc ZK. Ob takih sklicih sestankov največkrat obravnavajo gradivo organov ZK in sicer tako, da se dogovorijo s članom ZK, ki deluje v organih ZK, da jim v skrajšani obliki ponovi vsebino sklepov in stališč organov ZK. Tako pristajajo na metodo »odštevanja«, npr.: »Pri nas smo že obravnavali gradivo tretje seje konference ZK Slovenije« in menijo, da je s tem naloga opravljena. Takšne organizacije ponavadi nimajo programa dela, ampak se zgamejo le ob posameznih širših akcijah ali kampanjah. Delovati začnejo, ko se nakopičijo razne težave in se odpro neodložljivi problemi. Tako hodijo te organizacije za dogodki in mirijo vzburkane duhove, da bi odpravljale vzroke raznih negativnih pojavov.

Sprejemanje važnejših sklepov in stališč v organizacijah in organih ZK

Udeleženci razgovorov so ugotavljali, da pri pripravljanju važnejših sklepov in stališč, ki jih sprejemajo organi ZK v občini, še ni angažirana večina članstva ZK. Precej organizacij deluje še na stari način (le sestanek), kar onemogoča vpliv članstva na snovanje politike. Organizacije ZK se namreč največkrat ne sestajajo, preden na podlagi gradiv niso sprejeta politična stališča organov ZK. Večkrat pa tudi organizacije ZK, čeprav se sestajajo, pri oblikovanju politike, npr. občinske konference ZK, ne morejo priti do izraza, ker o raznih gradivih za seje konferenc ne organizirajo podobnih razprav v organizacijah ZK. Udeleženci razgovorov so poudarjali, da ZK deluje še

precej forumsko (aktivnost organov na sejah, premalo razvita politična funkcija voljenih članov organov) in da še ni izoblikovala vseh ustreznih vezi med organi in organizacijami ZK ter članstvom. Opozarjajo na to, da se zaradi »racionalnosti« in »učinkovitosti« zožuje krog ljudi, ki pripravljajo razne sklepe in stališča. Delo komisij in drugih teles, ki oblikujejo sklepe, pozna članstvo ZK zelo površno ali ga skoraj ne pozna. Kot kolektivno delo komisij včasih prikazujejo razne predloge sklepov ipd., ki jih največkrat pripravijo posamezni člani komitejev, posamezni člani komisij ali celo sekretarji komitejev občinskih konferenc ZK sami.

Sekretarji organizacij ZK menijo, da večji vpliv organizacij ZK onemogoča tudi kratko časovno obdobje za razpravo o važnejših gradivih. Ponavadi dobi organizacija ZK le en izvod gradiva. Prebere ga, če ga, največkrat le sekretar ali člani sekretariata. Širše članstvo velikokrat ne ve, da določeno gradivo obstaja. Torej ga ne pozna.

V vodstvih organizacij ZK je slišati tudi mnenje, da v organih ZK predloge organizacij ZK premalo skrbno proučujejo. Zdi se, da tudi sami organi ZK ne pričakujejo posebnih sadov od razprave v organizacijah ZK ter se zato tudi članstvo ZK ne vključuje v razpravo v prepričanju, da bodo njegovi predlogi sprejeti oziroma upoštevani.

Pretoki med organizacijami in organi ZK

V povezovanju pretokov med organizacijami ZK in organi ZK še ni dovolj razvita politična vloga članov občinskih konferenc ZK. Organizacije ZK se ne opirajo dovolj na svoje predstavnike in tudi pri članih konferenc ni opaziti potrebne odgovornosti do svoje organizacije. Člani občinskih konferenc ZK v svoji organizaciji v precej primerih ne nastopajo kot člani konference ZK. Malo je tudi primerov, da bi organizacije ZK postavljale vprašanja in zahtevale razna pojasnila od članov konferenc. Zato na sejah občinskih konferenc ZK individualna stališča in mnenja prikazujejo kot stališča in mnenja članstva. Še vedno se dogaja, da nastopajo v imenu članstva ZK brez vednosti članstva. Nekateri člani občinskih konferenc so dokaj pasivni, saj ne delujejo aktivno med članstvom in tudi na konferencah se ne oglašajo v razpravah.

V organizacijah ZK je večkrat slišati izjave, da zaradi tega, ker ni zadostne povezanosti med organizacijami in organi ZK pri snovanju politike, članstvo sklepov organov ne sprejema kot svoje, kar otežuje angažiranje članstva pri uresničevanju sklepov. Sklepe, pri katerih večji del članstva ni sodeloval, le-to teže razume in ne čuti dovolj odgovornosti za njihovo uresničevanje. Kar zadeva sklepe organov ZK, niso osamljene kritike, da je vsebinsko jedro sklepov večkrat zamegljeno zaradi obsežnosti, težavnega stila in izrazov. V tem pogledu so mnoge kritike naslovljene na javna občila, RTV in časopise.

Precej razširjeno je mnenje, da bi morali oblikovati bolj učinkovit sistem komunikacij med članstvom in organi ZK, med organizacijami in organi ZK. V občinskih organizacijah, kjer ta sistem ni izoblikovan, se srečujejo s pojavom neskladnega delovanja članstva, organizacij in organov ZK ter s pasivnostjo članstva.

V razgovorih z vodstvi organizacij ZK je bilo večkrat slišati, da članstvo ZK želi biti angažirano, vendar hkrati mnogi izjavljajo, da ne vedo, kaj in kako naj delajo. Ob tem pripominjajo, da članstvo ni dovolj seznanjeno s političnim smislom sklepov, ki imajo širši družbeni pomen. To je tudi eden izmed razlogov, da se akcijskih programov v organizacijah ZK lotevajo formalno. Velikokrat prepisujejo splošna stališča.

Odgovornost za neodgovornost

Poleg navedenih razlogov za premajhno angažiranost članstva pri uresničevanju sprejete politike omenjajo kot razlog tudi to, da malokdaj pokličejo koga na odgovornost zaradi neodgovornosti. Znani so primeri, ko posamezni člani ne delujejo v skladu s sprejetimi sklepi in se jim v praksi celo upirajo, a jih zaradi tega ne pokličejo na odgovornost. Ob teh trditvah so v nekaj primerih omenjali vedenje nekaterih članov CK ZKS do sklepa CK ZK Slovenije o formiranju občinskih organizacij ZK v Ljubljani in v nedavni preteklosti do političnih stališč CK ZKS o političnem delovanju nekaterih poslancev.

Po mnenju udeležencev razgovorov ni dovolj razvita posamična odgovornost predvsem zaradi tega, ker organizacije in organi ZK nimajo pregleda, kako in koliko stališča ZK uresničujejo v praksi. Organizacije ne spremljajo stalno delovanja svojih članov v samoupravnih organih in družbeno političnih organizacij in tudi ne, kako se uresničuje politika ZK. Ponekod nimajo niti pregleda o tem, koliko je članov ZK, npr. v skupščini občine, svetih skupščine in v upravi. Prisotno je mnenje, da je odgovornost članov ZK predvsem skrb sekretarjev organizacij ZK, sekretariatov, komitejev občinskih konferenc ZK, itd.; le-ti naj skrbijo za uresničevanje politike ZK, ne pa vsi člani ZK. Tako o odgovornosti načelno sicer veliko razpravljajo, osamljeni pa so primeri, da bi posamezni člani ZK in organi ZK obravnavali odgovornost članov ZK za nepravilna dejanja in vedenje. Posamezni primeri opozarjajo, da se vprašanje odgovornosti prej in odločneje zaostri pri delavcih kakor pri vodilnih kadrih. Ob zahtevah po odgovornosti, se srečujemo tudi s pojavi familiarnosti, političnega oportunitizma, političnega taktizerstva ipd. zlasti pri vodilnih kadrih.

Idejno politična diferenciacija

Na vseh razgovorih so obravnavali tudi vprašanja idejnopolitične diferenciacije v ZK. Pri udeležencih razgovorov je prevladovalo spo-

znanje, da so v praktičnem delovanju članov ZK precejšnje razlike v pogledih, vedenju in ravnanju članov ZK. Različna gledanja je opaziti v pojmovanju socialistične demokracije (akcija skupine poslancev), o samoupravljanju, o vlogi ZK in družbenih organizacijah v pogojih razvijanja samoupravnih družbenih odnosov, o vlogi republike kot države in samoupravne skupnosti, o samoupravnih sporazumih o delitvi dohodka in osebnih dohodkov, o pojmovanju minulega dela, itd., itd. Značilno je, da se te razlike največkrat pojavljajo zunaj organizacije ZK, v politični praksi, ne pa toliko na sestankih organizacij ZK in organov ZK. Ni malo članov ZK, ki se vedejo dvolično, saj formalno soglašajo in sprejemajo stališča ZK, vendar se v političnem življenju odmikajo od teh stališč ali delujejo celo proti njim.

Za sedanje stanje odnosov v občinskih organizacijah ZK, ki smo jih obiskali, je tudi značilno, da precej organizacij in organov ZK počasi reagira na obstoječe razlike, čeprav obstaja med članstvom ZK pripravljenost, da se to stanje razčisti in zagotovi idejna in akcijska enotnost ZK. Prizadevanja za idejno in akcijsko enotnost ZK je pri članstvu še posebno vzbudila 21. seja predsedstva ZKJ. Kot razloge za počasen potek idejnopolitične diferenciacije, so udeleženci razgovorov omenjali, da se organizacije ZK povsod ne ukvarjajo z aktualnimi vprašanji razmer in odnosov v svojem okolju; da se mnogi člani ZK ne čutijo sposobne za demokratiški dialog; zlasti v velikih organizacijah ZK da se včasih teži k enotnosti in političnemu miru za ceno kompromisov; posamezna stališča so presplošna in nekonkretna, kar omogoča različne razlage; obstaja strah pred člani ZK na vodilnih položajih; v posameznih organizacijah in organih pa so tudi člani ZK, katerih pogledi in ravnanje niso v skladu z načeli demokratičnih odnosov v ZK in niso zainteresirani za idejnopolitično diferenciacijo itd.

V mnogih primerih je očitno, da počasna idejnopolitična diferenciacija, konformizem, koeksistenca različnih pogledov in ravnanja in strpen odnos organizacij in organov ZK do teh pojavov demoralizirajo zlasti tisti del članstva, ki želi aktivno sodelovati pri oblikovanju in uresničevanju politike ZK. Med temi člani je precejšnje število članov ZK z dolgoletnim stažem, ki ta vprašanja rešujejo s protestom tako, da izstopajo iz ZK ali dopuščajo, da jih iz ZK črtajo.

Oblike organiziranosti ZK

Mnogo razpravljalcev je posvetilo pozornost tudi oblikam organiziranja komunistov. Enotno je mnenje, da so sedanje oblike organiziranja, ki jih omogoča statut ZKJ in ZK Slovenije, dovolj širok okvir za uspešno delovanje ZK. Stopnja razvitosti raznih oblik pa je v posameznih občinskih organizacijah ZK različna. Sedanje oblike organiziranosti še niso povsod razvite v svoji pravi vlogi. Pomanjkljivosti vidijo zlasti pri razreševanju tehle vprašanj:

Šibke vezi med posameznimi oblikami organiziranega delovanja komunistov; nerazvite oblike (samo sestanki cele organizacije ZK) de-

lovanja in organiziranja komunistov v velikih organizacijah, najsi bo v organizacijah združenega dela ali v krajevnih organizacijah ZK; odsotnost organizacij ZK v manjših organizacijah združenega dela; slaba povezanost komunistov v organizacijah združenega dela posebnega pomena, npr. v interesnih skupnostih itd. Organizacije ZK, konference ZK v občini, komiteji konferenc, komisije in aktivisti največkrat ne delujejo povezano, aktivnost pa razvijajo preveč le znotraj organov. Kot razlog za tako stanje omenjajo neuskklajenost med programi delovanja. Posebno opozarjajo na neuskklajenost delovanja organizacij in organov ZK. Organizacije ZK so še vedno preobremenjene z obravnavanjem raznih gradiv organov ZK in premalo delajo za realizacijo svojega akcijskega programa.

Oblike organiziranosti, ki jih omogoča statut ZK, še niso zaživele tam, kjer organi ZK delajo po starem. Niso osamljeni primeri, da se organi ZK veliko več ukvarjajo s pisanjem sklepov in raznih priporočil kot pa z organiziranjem plitične aktivnosti članstva. Zaradi tega se manj angažirajo pri organiziranju komunistov v raznih oblikah (komisije, aktivni, posvetovanja ipd.) in delujejo pretežno v organih vertikalne strukture ZK (organizacija, komite, itd). Komunikacija med organi in članstvom zvečine poteka preko sekretarjev organizacij ZK.

Povsod so poudarjali, da je pestrost oblik odvisna od prizadevnosti sekretariatov organizacij in članov komitejev občinskih konferenc. Znano pa je, da za opravljanje teh funkcij ne volijo vedno najsposobnejših članov. Pogosto se dogaja, da se sposobnejši člani branijo funkcije sekretarja organizacije ZK ali člana komiteja, zato so včasih izvoljeni tudi člani, ki ne znajo uspešno angažirati celotnega članstva ZK.

Pričujoči zapis opozarja, da je stopnja demokratičnih odnosov v ZK glede na okolje in splošne razmere, v katerih organizacije ZK delujejo dokaj različna; različna pa je tudi glede na hierarhično stopnjo in položaj posameznih članov ZK; dalje, da razvoj demokratičnih odnosov v ZK prinaša v položaj, pravice in dolžnosti članov ZK in voljenih organov bistvene spremembe; da postaja nenehen vpliv med članstvom in vodstvi ZK vedno bolj pogoj za snovanje in sprejemanje najbolj smotrnihih stališč in sklepov, za idejno in akcijsko enotnost. Opozarja tudi, da ohranjanje formalnih oblik demokracije v bistvu pomeni ohranjanje birokratsko centralističnih odnosov v ZK.

Demokratizacija odnosov v zvezi komunistov ima svojo razredno in socialno vsebino. Ne konča se že pri evidentiranju in zbiranju mnenj, predlogov, mišljenj in utrjevanju poprečnega mnenja. Razvijanje demokratičnih odnosov v ZK postaja vedno bolj pogoj za delovanje zveze komunistov kot dejavnika sinteze v razvoju samoupravne družbe — na podlagi interesov delavskega razreda — pogoj, da ZK sprejme najnaprednejšo misel ter se bori, da bodo prevladale v družbi najnaprednejše težnje.

Podiplomski študij na ljubljanski univerzi

Sedanja stopnja v razvoju visokošolskega sistema kot celote daje možnosti in ustvarja hkrati nujnost, da se razširi njegov kvalitetni vrh, ki ga predstavlja zaokrožen sistem podiplomskega izobraževanja. Že površe ocene pa kažejo, da podiplomski študij s številnimi pomanjkljivostmi še ni dobil ustreznega mesta v izobraževalni piramidi.

Glede na to, da ni več dvoma o neposredni povezanosti med stopnjo in kvaliteto družbenega razvoja na eni ter tehnološko-znanstvenim razvojem na drugi strani, so razmišljanja in rešitve, ki se nanašajo na vzpostavljanje temeljnih pogojev za razvoj raziskovalno-razvojnne sfere, vse bolj pogostna.¹ Toda učinkovitost naložb v raziskovalni sektor je dandanes že omejena z obsegom sistema izobraževanja na vseh ravneh², še posebej pa z obsegom in kvaliteto podiplomskega izobraževanja, ki pomeni temelj za vzgojo raziskovalnih delavcev.

1. Razvoj podiplomskega študija na ljubljanski univerzi

Do prvih resnejših poskusov, da bi na jugoslovanskih univerzah uvedli podiplomski študij, je prišlo konec preteklega desetletja z namenom, da se oblikuje samostojna akademska stopnja, ki naj bi sprva zadoščala razvijajočim se potrebam po kadrih zunaj univerze. Zato je tudi razumljivo, da se je v prvih nekaj letih razvijal predvsem študij za specializacijo, ki pa zaradi neizdelanega razvojnega koncepta, pomanjkanja izkušenj in tradicije ni mogel dobiti prave poudare v visokošolskem sistemu.

Predsedstvo in skupščina ZJU (Zajednice jugoslovanskih univerz) sta v letu 1965 izvedla anketo o podiplomskem študiju na jugoslovanskih univerzah, zato da bi zbrala izkušnje in da bi poenotili

¹ E. Domar: »On the Measurement of Technological Changes«, »The Economic Journal«, december 1970.

² Veselica navaja, da je v družbenem sektorju gospodarstva v SFRJ vplivala na rast družbenega proizvoda v obdobju 1953—1956 produktivnost z 11 %, zaposlenost pa 89 %; v obdobju 1957—1960 pa je bil delež naraščanja produktivnosti v rasti družbenega proizvoda že 41 %. (Univerzitet danase, št. 3—4/68.)

nadaljnji razvoj. Na podlagi te ankete so bila sprejeta stališča o podiplomskem študiju, ki so jih pozneje potrdile vse jugoslovanske univerze.

Zakon o visokem šolstvu je ta stališča smiselno povzel, vendar lahko ugotovimo, da nobena med oblikami podiplomskega študija ni doživela širšega razmaha, pojavile pa so se tele značilnosti:

— da so zavodi razvijali predvsem magisterij, razen v primerih, kjer zakon iz leta 1963 obvezno predpisuje specializacijo (akademije);

— da so programi podiplomskega študija načrtani predvsem ustrezno trenutnim kadrovskim potrebam visokošolskih zavodov;

— Da se je univerza vključevala v podiplomski študij predvsem tako, da je zagotavljala kvaliteto, odpovedala pa je v svoji vlogi načrtovalca in usmerjevalca v smislu planiranja novih smeri, koordinacije študijskih programov in načrtov, spodbujanja razvoja deficitarnih strok na različnih raziskovalnih področjih;

— Kljub temu, da obstoje razmeroma močne raziskovalne zmogljivosti zunaj organizacijske strukture univerze, le-te niso v zadostni meri pritegnjene v raziskovalno dejavnost, ki se odvija v podiplomskem študiju;³ glede na to, da je oprema eden bistvenih elementov za uspešno raziskovalno delo na vseh področjih, so tako tekoči integracijski procesi na univerzi kot tudi povezovanje zunanjih institutov s fakultetami eden neizogibnih pogojev za uspešno ureditev podiplomskega študija.

Na podiplomski ravni so velike možnosti tudi za interdisciplinarno povezovanje. V svetu so interdisciplinarne povezave pri podiplomskem študiju razvite; razvoj novih znanstvenih disciplin pa na marsikaterem področju terja strokovnjake s širšim znanjem iz sorodnih ali celo popolnoma različnih področij. V pogledu povezovanja fakultet je torej trenutno vsekakor aktualno, kako omogočiti vpisovanje diplomantov različnih strok v podiplomski študij na tistih fakultetah, kjer bi bilo smiselno, da študirajo tudi diplomanti drugih fakultet.

2. Organizacija podiplomskega študija

Glede na to, da je kmalu po uvedbi podiplomskega študija razvoj tekel predvsem v smeri, da se zapolnijo kadrovske vrzeli na fakultetah in delno na inštitutih, se je število študentov in tudi diplomantov le počasi večalo; na drugi strani pa so potrebe fakultet narokovale, da se osnuje veliko število podiplomskih tečajev, ki so le izjemoma presegli individualno raven. Šele v zadnjih letih je podiplomski študij prerasel po namenu fakultetne meje. Zaradi samozadostnosti gospodarstva, počasnega razvoja potreb po lastnem razvojnem delu v gospodarskih organizacijah in družbenih službah pa

³ Podiplomski študij je zasnovan kot študij v raziskovalnem delu in kot priprava za izvajanje širših raziskovalnih nalog.

lahko z obsežnejšim razmahom podiplomskega študija računamo v bližnji prihodnosti le v tistih strokah, ki razvijajo ali celo že razpolagajo v republiškem okviru s širšim raziskovalnim zaledjem. Krivdo za to, da operativa zaposluje v razvojnih oddelkih predvsem strokovnjake z visoko izobrazbo oziroma po drugačnih sploh ne povprašuje, bi pripisali predvsem tvorcem ekonomske politike, ki taka, kot je, dopušča, da ekonomski subjekti iščejo kratkoročne rešitve, te pa ne implicirajo uvajanja moderne tehnologije in inovacij. Ti razlogi tudi vplivajo, da predvsem zunaj raziskovalne in pedagoško-raziskovalne dejavnosti diplomanti podiplomskega študija ne dobijo nikakih novih statusnih pravic, hkrati pa je pravna neurejenost tudi eden od vzrokov nerazvitosti drugih oblik podiplomskega študija.

Magisterij kot najbolj razvita oblika podiplomskega študija je prav zaradi svoje vloge — priprave za akademsko kariero — ostal suha veja na vertikali izobraževalnega sistema, nikoli ni zaživel kot samostojna akademska stopnja, ampak je samo prehodna stopnja med visokošolsko diplomom (kot izhodiščem za raziskovalno kariero) in doktoratom (kot formalno kvalifikacijo). Zato se postavlja načelno vprašanje, »ali ne bi kazalo magisterija sploh odpraviti in namesto njega uvesti doktorski študij, ali ne bi kazalo zasnovati doktorat kot dokaz o kandidatovi sposobnosti za samostojno znanstveno delo, torej kot *začetek*, ne pa *vrhunec* njegove znanstvene dejavnosti«. ⁴ Glede na sedanje trajanje podiplomskega študija kot celote (vštevši doktort) bi morebiti tudi pri nas lahko uvedli enotnejši študij. S tem pa bi se izognili tudi boleči neenotnosti sistema, ki po opravljeni visokošolski diplomom ne uresničuje več enakih možnosti za vse, ne glede na kriterije sposobnosti; odpravili pa bi tudi težave, ko zaradi zaprtih možnosti vse oblike podiplomskega študija razen magisterija ostajajo zgolj deklaracija.

Obstoječe smeri podiplomskega študija na ljubljanski univerzi ustrezajo načelom za magisterij, vendar so bržkone (zaradi dejstva, da je bil podiplomski študij postavljen za asistente) premalo usmerjene v individualno raziskovalno delo, z notnim sistemom podiplomskega študija pa bi po obsežni teoretski in strokovni pripravi med vsemi kandidati lažje izbrali tiste, ki bi na koncu na temelju raziskovalnega dela prejeli doktorat.

Nesmotrno je urejeno tudi vprašanje delitve dela med jugoslovanskimi univerzami. Ob dejstvu, da tečejo številni vzporedni tečaji, se postavlja kot ena najnujnejših nalog jugoslovanskih univerz uskladitev in delitev dela na tem področju. Treba bi bilo doseči sporazum, v katerih univerzitetnih središčih naj bodo locirani posamezni tečaji, kakšne naj bodo oblike sodelovanja med posameznimi središči in kako bi bilo možno pritegniti v posamezni podiplomski študij predavatelje z različnih univerz. Obveljati bo moralo, da vsaka univerza

⁴ Dr. L. Bavcon: »Temeljni problemi preobrazbe visokega šolstva«, NR, št. 21, letnik XIX.

razvija le tiste smeri podiplomskega študija, na področju katerih dosega najboljše raziskovalne rezultate. To vprašanje pa se lahko reši le, ko bo financiranje podiplomskega študija tudi na drugih jugoslovanskih univerzah urejeno vsaj do takšne stopnje, kot je na ljubljanski univerzi.

Nikakor ne bi smeli pozabiti tudi na možnost, da posamezne skupine študentov pošljemo na študij v tujino, če doma nimamo ustreznih pogojev. Teh pogojev pa marsikje nimamo (oprema, predavatelji itd.).

3. Učitelji na podiplomskem študiju

V procesu sistematizacije delovnih mest pedagoških delavcev na področju visokega šolstva fakultetam ni uspelo uresničiti zahtev, da se pedagoška obremenitev v podiplomskem študiju vključi v redno obremenitev in na tem temelju zagotovijo pravice do zasedbe dodatnih delovnih mest. Brez dvoma pa podatki o poprečni obremenitvi⁶ kažejo, da bi bilo treba upoštevati to obremenitev, še posebno s stališča razvoja podiplomskega študija oziroma tega, da se uveljavi kot redni študij, kakor je zakonsko tudi smiselno formuliran.

Trenutno je sicer nemogoče, predvsem iz razlogov materialne narave, realizirati načelo, da kariera fakultetnega učitelja poteka od predvsem pedagoške in študijske dejavnosti (asistenti, sodelavci) preko pedagoško-znanstvene (mlajši fakultetni učitelji) do znanstvene in organizacijske (ouveljavljani fakultetni učitelji) ter pedagoško-znanstvene v okviru podiplomskega študija. Jasno je namreč, da smiselna delitev dela ni mogoča, dokler je za večino znanstvenih disciplin na univerzi zgolj en učitelj in en asistent. Za naprej pa bo vsekakor nujno, da dobri fakultetni učitelji nastopajo predvsem kot organizatorji in neposredni nosilci raziskovalne dejavnosti na univerzi ter kot povezovalni členi med univerzo, znanstvenimi inštituti in proizvodnjo. V tem sistemu se pojavlja podiplomski študij kot ena izmed normalnih etap v organizaciji pedagoško-znanstvenega dela znotraj sistema visokega šolstva. Neposredna naloga tako univerze kot tudi samoupravnih skupnosti s področja izobraževanja in raziskovalne dejavnosti je torej, da se najboljšim učiteljem in raziskovalcem zmanjšajo njihove »rutinske« obveznosti, da bi se lahko sistematično lotili vzgoje raziskovalnega naraščaja.

Če se pri podiplomskem študiju opiramo predvsem na svoje lastne (pravilneje: fakultetne) kadrovske moči, ni nobenega utemeljenega razloga, da bi to moralo veljati tudi za magistrski študij. Nasprotno, narava študija je taka, da bi zahtevala poleg delitve dela tudi to, da pritegnemo najkvalitetnejše učitelje in raziskovalce, tako iz slovenskih kot iz jugoslovanskih visokošolskih zavodov in raziskovalnih inštitutov, kakor tudi posameznike iz tujine.

⁶ Sistematizacija pedagoških mest na univerzi, RISK 1970.

4. Študentje

Vpisni pogoji za magistrski študij so na posameznih fakultetah in celo na posamezni fakulteti različni. Te različnosti pa niso vedno utemeljene s spoznanimi specifičnimi potrebami in zahtevami posamezne študijske smeri.

Če se kandidati v magistrskem študiju pripravljajo za raziskovalce, potem je treba kot pogoj za vpis postaviti tiste kvalitete, ki so nujne za raziskovalca. In katere so te kvalitete? Poleg določene motivacije gotovo še sposobnost metodološkega, logičnega mišljenja in znanje vsaj enega tujega jezika. Najbolj idealno bi seveda bilo, da bi s pomočjo testov nadpoprečne učence spremljali in usmerjali v podiplomski študij že od osnovne šole naprej.

Osip pri magistrskem študiju je porazen. V letih 1961—1970 je bilo vpisanih v magistrski študij 2.189 študentov⁶, diplomiralo pa jih je v tem obdobju le 162, kar je približno 15 %. Spričo tega nizkega odstotka se moramo vprašati, ali je sploh smiselno, da ta študij obstaja.

Seveda je bistveno vprašanj, kje so vzroki za tolikšen osip.

Eden izmed vzrokov je vsekakor dejstvo, da je magistrski študij dejansko izredni študij. Iz tega pa že izhaja tudi tale predpostavka: namreč, da verjetno študij končajo predvsem asistenti in tisti, ki so zaposleni v raziskovalnih institucijah. Ker zavod za statistiko nima podatkov o zaposlitvi diplomantov, je bilo to predpostavko dokaj težko natančno preveriti. Da bi le dobili neke rezultate, smo to razmerje skušali ugotoviti na podlagi statističnih listov in seznama zaposlenih na ljubljanski univerzi. Izkazalo se je, da je bilo 1968 leta od vseh diplomantov 54,2 % zaposlenih na fakultetah, leta 1969 pa 59,4 %.

Predpostavka je bila torej pravilna. Več kot polovica diplomantov je zaposlenih na fakultetah. Bistveno drugačna pa je struktura vpisanih študentov v magistrski študij:

Razpredelnica 1

Zaposleni	1964/66	1967/68	1968/69	1966/67
na fakultetah	15,0 %	20,5 %	13,8 %	7,4 %
na raziskovalnih zavodih	18,9 %	30,4 %	30,8 %	15,2 %
v gospodarstvu	52,4 %	33,7 %	40,8 %	53,0 %
drugje	13,7 %	15,4 %	14,6 %	24,4 %

⁶ Dejansko je ta številka nekoliko manjša, ker na ekonomski fakulteti vpisujejo vsako leto le en semester. Statistični podatki pa so tudi nasploh na tem področju precej nezanesljivi.

Kaj je razlog temu, da diplomirajo predvsem le asistentje? Nedvomno imajo najboljše študijske pogoje in tudi jasno motivacijo. Če torej hočemo dobiti več magistrrov, je treba tudi drugim študentom izboljšati študijske pogoje.

Med vzroke za tako velik osip je treba prišteti tudi dejstvo, da si študentje (vsaj večina) v tem času ravno ustanovijo družino, pa je zato razumljivo, da jih (v naših razmerah) močnejše zaposlujejo materialni in drugi problemi (stanovanje, otroško varstvo ipd.) kot pa študij.

Verjetno pa med razloge osipa štejemo tudi »denarno moralo« naše družbe, ki ima za posledico, da se veliko najsposobnejših zaposli tam, kjer so visoki zaslužki. Raziskovalna dejavnost pa to prav gotovo ni. Prav gotovo pa za tak osip niso krivi le študentje, ampak tudi organizatorji. Marsikje se npr. tudi še več let po razpisu za magistrerij študij dejansko ni začel.

Tudi če pogledamo trajanje študija (formalno traja večinoma dve leti), niso rezultati nič bolj razveseljivi, saj je v zadnjih treh letih (glej razpredelnico 2) študij trajal poprečno več kot štiri leta. Zelo zaskrbljujoče je tudi to, da se poprečno trajanje študija nenehno podaljšuje.

Razpredelnica 2

Leto	Leta študija od vpisa v 1. sem. do diplomiranja				
	dve	tri	štiri	pet in več	popreč.
1964	4	4	—	—	2,5
1965	1	6	8	—	3,4
1966	—	—	13	6	nad 3,7
1967	2	5	6	11	nad 3,0
1968	3	5	7	20	nad 4,2
1969	2	1	8	8	nad 4,2

Analiza diplomantov nam pokaže še neko pomembno spoznanje, še neki zaskrbljujoč podatek, ki bi moral biti še mnogo bolj alarmanten kot število diplomantov in trajanje študija, tj. starost magistrrov (glej razpredelnico 3). Zadnji dve leti je približno polovica diplomantov starejših od 35 let, pretežna večina pa več kot 30 let. Tako pozno dosežena stopnja magistra ima brez dvoma zelo daljnosežne posledice. Znano je, da dosežejo znanstveniki vrh ustvarjalnih sposobnosti med 30. in 40. letom starosti. Pri nas pa v tej starosti komaj končajo magistraturo in potemtakem še nimajo (zlasti asistenti na univerzi) možnosti za samostojno znanstveno raziskovanje. Morda bi v ponazoritev veljalo omeniti, da je poprečna starost znanstvenikov Sibirske akademije znanosti 33 let, njenega inštituta za kibernetiko pa 26 let!⁷ Pri nas je torej bodoči raziskovalec v najbolj justvar-

⁷ G. M. Dobrov, »Nauka o nauci«, INTDI, Beograd 1969, str. 87.

Razpredelnica 3

Leto	Vsi	Leta starosti							
		do 25	26	27	28	29	30—34	34—39	40 in več
1966	24	1	5	1	1	1	6	4	5
1967	24	2		2	2	3	8	4	3
1968	35		1	2	1	1	9	10	11
1969	37		2	3	3	4	9	10	6

jalnih letih še vedno le učenček, medtem ko so na ameriških univerzah mnogi v tej starosti že izredni profesorji.

Ali ni morda prav to eden pomembnejših razlogov za slabo »učinkovitost« slovenske znanosti?

5. Potrebe po magistrskih

Če magisterij usposablja kadre predvsem za delo v raziskovalnih organizacijah in visokošolskih zavodih, potem moramo pri ocenjevanju potreb izhajati iz stanja v teh ustanovah.

Govoriti o potrebah po magistrskih, zlasti dovolj določeno, je zelo težko. Ne toliko zaradi tega, ker ustrezne institucije ne bi čutile potrebe po dolgoročnem kadrovskem planiranju, ampak zato, ker so njihove deklarirane potrebe največkrat le prazne želje, ki niso uresničljive, bodisi zaradi finančnih problemov ali pa ker ni kadra. Tej težavi se lahko delno izognemo, če prikažemo več variant potreb po magistrskih (razpredelnica 4).

Razpredelnica 4

Leto	1970	1971	1972	1970—1973	1970—1975
1. varianta	60	74	84	218	386
2. varianta	178	192	202	572	976
3. varianta	378	392	402	1072	1876

a) Reprodukcijska varianta

Po stanju 1/10—1969 je na fakultetah (torej brez visokih šol) 250 asistentov brez magistrskega naziva, ki je pogoj za njihovo tretjo izvolitev. Poprečno bi jih torej moralo v naslednjih šestih letih končati magistrski študij 42 na leto. (Dejansko je ta številka še večja, ker prav gotovo večina asistentov ni stopila v delovno razmerje šele 1/10—1969, ampak večinoma že nekaj let prej, in morajo torej prej kot do leta 1976 pridobiti magistrski naziv.)

K temu je treba prišteti še kadre iz raziskovalnih inštitutov. Ob sedanjem tempu naraščanja števila raziskovalcev v teh inštitutih

(48 na leto) in ob predpostavki, da bo obstoječa kvalifikacijska struktura (3,4 % magistrrov), ostala, kakršna je, bi morale končati podiplomski študij za potrebe inštitutov 1,5 (torej 2) raziskovalca na leto.

K tem minimalnim potrebam je treba prišteti tudi asistente, za katere so se odprla mesta s predlogom o novi sistemizaciji delovnih mest na univerzi. Po tej sistemizaciji se je za leto 1970 odprlo 96 novih mest za asistente, 1971. leta še 83 in leta 1972 bo odprtih še nadaljnjih 58 novih mest. Torej samo po tej sistemizaciji bo moralo diplomirati (če računamo letna poprečja) v letu 1970 še 16, v letu 1971 30 in v letih 1972—78 po 40 študentov v podiplomskem študiju. Do leta 1978 bi torej morale diplomirati v podiplomskem študiju okrog 500 študentov ali (poprečno) v letu 1970 60, 1971. leta 74, v letih 1972—75 pa 84 študentov.

b) *Varianta obstoječih potreb*

Po anketi, ki jo je 1969. leta izvedel inštitut za filozofijo in sociologijo v 44 samostojnih inštitutih (registrirani zavodi), potrebujejo le-ti v naslednjih treh letih 259 magistrrov in specialistov. Od tega imajo sami že 222 kandidatov. (»Anketa naučno istraživačkih organizacija«, 1969, knjiga 1, tabelarni pregled.)

Če te potrebe preračunamo v odstotke vseh zaposlenih raziskovalcev v teh inštitutih in to potem posplošimo na vse raziskovalne organizacije (torej tudi enote) oziroma raziskovalce, (brez visokošolskih učiteljev), potem bi v naslednjih treh letih (1970, 1971, 1972) potrebovali 355 magistrrov in specialistov ali poprečno na leto 118.

Že po prvi varianti bi potrebovali poprečno na leto od 60—84 magistrrov in specialistov, torej bi po tej varianti potrebovali poprečno letno od 178—202 diplomanta podiplomskega študija. Do leta 1973 bi tako potrebovali 574 magistrrov in specialistov.

c) *Varianta dohitevanja razvoja v svetu*

Kljub novi sistemizaciji pedagoških delovnih mest ostaja na univerzi razmerje med učitelji in sodelavci 1 : 1. Vsekakor bi morali v prihodnjih šestih letih doseči razmerje 1 : 2, marsikje v svetu pa že danes obstaja razmerje 1 : 4. V tem primeru bi potrebovali še 1200 oziroma 2400 novih asistentov ali poprečno 200 (400) diplomantov na leto.

V drugih okoliščinah, kot so danes pri nas, bi pri ugotavljanju potreb morali računati tudi z magistri in specialisti, ki jih potrebujejo gospodarstvo, družbene službe ipd. V našem sedanjem položaju to ni potrebno, kajti še so že kje »potrebe« po takšnih kadrih, potem je to bolj ali manj zgolj naključje.

Po tej varianti bi torej morali prišteti k številu diplomantov v drugi varianti na leto še 200 diplomantov, tako da bi potem vsako leto morale diplomirati okrog 370 študentov, kar je več kot dvakrat toliko, kot je vseh diplomantov doslej.

Ker vemo, da izobraževalna skupnost ne bo mogla univerzi dati sredstev za tolikšno povečanje števila asistentov (če bi sploh dobili kandidate), ker bomo še naprej trmasto neracionalno zapravljali moči univerzitetnih učiteljev in ker je premalo sposobnih diplomantov ter tistih, ki bi se želeli zaposliti kot asistenti in raziskovalci, je seveda ta varianta v bližnji prihodnosti nerealna. To delno velja tudi za drugo varianto. Navajamo pa jo zato, da bi vendarle postalo bolj jasno, kako pri nas zaostajamo za razvojem v svetu.

Dejstvo je, da drugje po svetu diplomira v podiplomskem študiju do 15 % diplomantov visokih šol. To je tudi odstotek propustnosti glede na kvaliteto. Če nočemo zniževati kvalitete in kriterijev, to pomeni, da pri nas do leta 1975 in še dlje ne bi smelo diplomirati več kot 150 magistrstov in specialistov na leto (glede na število diplomantov na fakultetah).

Po drugi strani pa vemo, da diplomira pri podiplomskem študiju okrog 15 % vpisanih študentov na podiplomski študij. Torej bi se moralo za podiplomski študij vpisati na leto okrog 750 študentov, da bi dobili 150 diplomantov. To je nemogoče, ker jih toliko komaj diplomira pri podiplomskem študiju.

Če predpostavka o povečanju učinkovitosti študija ni uresničljiva, potem se logično postavi zahteva po (ogromno) večjem inputu univerze. Toda tega ne prenese srednja šola, kar pomeni, da je treba začeti že pri osnovni šoli. Rezultati take akcije bi obrodili plodove v najboljšem primeru šele po letu 1981. Edino stvarno rešitev je torej mogoče iskati v intenziviranju študija, tj. v izrazitem povečanju učinkovitosti univerze na vseh stopnjah. Najprej bi dala rezultate povečana učinkovitost samega podiplomskega študija. Toda tudi to bi se lahko realiziralo šele v letu 1973. Da bi pokrili minimalne potrebe (reprodukcijska varianta) — ki so gotovo pod realnimi — pa bi že v letih 1970—1973 morali povečati učinkovitost podiplomskega študija vsaj za 100 %. Kaj to pomeni? Pomeni, da do leta 1973 ne moremo pričakovati bistvenega povečanja diplomantov podiplomskega študija. Ali drugače rečeno, da bo diplomantov še enkrat manj, kot so minimalne potrebe (pod realnostjo).

Glede na to, kako urejanje takih zadev poteka pri nas, pa rezultatov večje učinkovitosti podiplomskega študija celo v najboljšem primeru ni pričakovati pred 1975. letom.

To pa pomeni, da bo število diplomantov bistveno odvisno od števila študentov podiplomskega študija oziroma števila študentov, ki so končali fakultete. Od števila diplomantov druge stopnje jih diplomira v podiplomskem študiju 2—3 %.

Pregled potreb lahko strnemo v tole ugotovitev:

Vse do leta 1975 bodo potrebe po diplomantih podiplomskega študija vsaj še enkrat večje, kot bo število diplomantov. Pomanjkaje bo tudi še vsaj naslednjih pet let, zlasti še, če ne začnemo takoj odločno ukrepati.

6. *Financiranje*

Kriteriji za financiranje magistrskega študija so bili doslej predvsem kvantitativni (število ur, število študentov). Glede na to, da se magistrski študij priznava kot redna oblika študija, bi morali financirati tudi druge stroške in ne le funkcionalne.

Da doslej podiplomskega študija niso obravnavali enakopravno z drugimi oblikami študija, kaže že dejstvo, da znašajo sredstva za magistrski študij, ki jih dobi univerza, le 1 % vseh njenih sredstev, medtem ko je študentov podiplomcev 2,7 % vseh študentov.

V prihodnje bi morali bistveno spremeniti kriterije financiranja, ker sedanji način dejansko spodbuja neprimerno obliko študija, torej predvsem predavanje namesto raziskovalnega dela. Financirati bi bilo treba predvsem določene programe, torej kvaliteto in ne toliko kvantitete. S takim načinom financiranja bi lahko bolj kot doslej spodbujali nove, moderne koncepte (interdisciplinarnost, matematizacijo ipd.) in znanstvene metode (raziskovalno delo) v šolanju.

Ob načinu pouka in financiranju bi morali postaviti tudi vprašanje osipa, ki verjetno ni docela neodvisen od teh dveh faktorjev. Poglejmo preprost račun.

Po reprodukcijski varianti bi do leta 1975 potrebovali skoraj 400 magistrstov in specialistov. Glede na dosedanji osip bi bilo torej prek 2.600 študentov. V šolskem letu 1969/70 je izobraževalna skupnost dala poprečno na študenta 3.000 dinarjev. Do leta 1975 bi morali torej izplačati še 7,80.000 dinarjev.

Kaj pa če račun obrnemo? Vzemimo, da uspešno konča 70 % študentov, torej bi za 400 diplomantov bilo potrebnih okrog 600 študentov. V tem primeru bi (računajoč z isto vsoto) prišlo na študenta 13.000 dinarjev. Ali ne bi bil ravno to eden izmed pomembnih dejavnikov, da bi osip resnično znižali na največ 30 %?

Eden izmed virov financiranja magistrskega študija je tudi šolnina, ki znaša celo do 2.500 dinarjev za semester. Ne gre za to, da bi ugotavljali, kako je to nesocialistično, kako to ni v skladu s tem, da je to redna oblika študija ipd., ampak gre za neko drugo negativnost šolnine. Jasno je, da bo šolnino plačala svojemu študentu le tista organizacija, ki je zanj neposredno zainteresirana (fakultete in inštituti). S tem pa že tako in tako zaprt kadrovski sistem — zlasti na visokošolskih zavodih — še bolj zapiramo.

7. Ugotovitve in možnosti

Dosedanje ugotovitve dovoljujejo, da povzamemo nekaj stališč, ki bi jih veljalo v nadaljnji razpravi o razvoju podiplomskega študija vsekakor upoštevati.

Predvsem so dozorele razmere za to, da se uveljavi podiplomski študij kot redna oblika študija, ki ne pomeni več zgolj možnosti za izpopolnjevanje delovnih struktur na fakultetah, ampak postaja temelj za vzgojo celotnega raziskovalnega potenciala, vštevši potrebe gospodarskih organizacij oziroma njihovih razvojnih enot. To pa seveda zahteva, da uveljavimo nekatere konsekvence vsebinskega, organizacijskega in sistemskega značaja.

1. Predvsem je prevladalo spoznanje, da linearnega razvoja vseh raziskovalnih disciplin oziroma področij ne moremo več niti uveljavljati niti dopuščati, čeprav še ne vemo poti, kako v praksi uveljaviti vsebinske kriterije za pospešen, umerjen ali celo upočasnen razvoj nekaterih disciplin oziroma področij. Brez dvoma pa nekatere elemente za oceno po kadrih že imamo, in to nas navaja k predlogu, da bi napore usmerili v oblikovanje raziskovalcev na tako imenovanih »raziskovalno-intenzivnih področjih« — tistih torej, ki so takšna že danes oziroma jih je mogoče kot »raziskovalno-intenzivne« deducirati iz obstoječih silnic znanstveno-tehnološkega razvoja.

2. Bistvena ugotovitev, ki izhaja iz dosedanjega sistema in funkcije podiplomskega študija, je brez dvoma vsebovana v dejstvu, da obstoječi oziroma dosedanji sistem študija s svojim bistvom reproducira katastrofalno starostno strukturo raziskovalnih delavcev in daleč previsok osip kandidatov. Ne samo, da je dejansko trajanje podiplomskega študija v poprečju skoraj trikrat daljše, kot je normirano, temveč moramo tudi ugotoviti, da je magisterij, takšen, kot trenutno je, bolj ovira kot pa spodbuda za hitrejšo vključevanje v samostojno raziskovalno delo. Zato tudi obstaja predlog o enotnem doktorskem študiju kot prva alternativa oziroma drugačnem magisteriju, ki bi bil zasnovan predvsem na raziskovalnem delu, kot druga alternativa. Vsekakor se zdi za sistem, ki naj bi bil urejen kot redna oblika študija, primernejša druga alternativa, ki naj bi po krajši teoretični pripravi uvedla kandidata v raziskovalne projekte na individualni osnovi. To pa seveda zahteva, da se zagotovi ustrezen materialni položaj kandidatov in razvito raziskovalno delo na instituciji, ki študij organizira, hkrati pa veliko večjo integracijo posameznih raziskovalnih in pedagoških enot, ne samo v okviru posamezne stroke, temveč vsaj v okviru posameznih raziskovalnih področij; v razvoju podiplomskega študija je potemtakem smiselno stimulirati tista jedra, ki so že doslej pokazala rezultate.

3. Neustrezno je tudi financiranje podiplomskega študija, ki je predvsem odvisno od kvantitete študijskih obveznosti in števila študentov, vse premalo pa je bilo upoštevano, da je financiranje lahko spodbudno za razvoj posameznih, trenutno še »nekonjunkturnih« štu-

dijskih smeri. Vztrajati je treba pri stališču, da naloga organizatorja in financerja magisterija ni zgolj v tem, da zadovolji trenutne potrebe, temveč zaradi dolgoročnosti vsake podobne dejavnosti tudi v tem, da vzbudi potrebe in vnaša nove kvalitativne elemente v kadrovsko strukturo na področju, ki ga pokriva.

4. Raziskovalna dejavnost se vse bolj specializira, s tem pa izginjajo tudi meje med posameznimi raziskovalnimi disciplinami, ki so sicer na dodiplomski študijski ravni še dopustne, pri podiplomskem študiju pa bi kandidati morali dobiti širok vpogled posebno v mejna področja sorodnih disciplin, hkrati pa je zahteva po interdisciplinarnosti smotrna tudi s stališča organizacijske strukture posameznih strok, ki ne morejo biti organizirane monodisciplinarno.

5. Potreba po razvoju raziskovalnega potenciala je v navideznem nasprotju z obstoječimi družbenimi materialnimi možnostmi. Ni pa težko ugotoviti, da prav na tistih področjih, kjer so za raziskovalno delo potrebna največja sredstva in obstajajo celo samostojne raziskovalne institucije le počasi prodira spoznanje o smotrni nabavi opreme, izkoriščanju raziskovalnih zmogljivosti na institutih in drugih oblik sodelovanja.

Še posebno premalo pa so proučene možnosti za morebitno jugoslovansko delitev dela na področju podiplomskega študija oziroma pošiljanja kandidatov na študij v tujino.⁶

* Glede na velik osip in z ozirom na zahtevo, da je raziskovalnemu delu treba dati čim večji pomen, bi morali razmišljati tudi o tem, da bi študente vsaj eno leto študija obvezno namestili v raziskovalne inštitute kot stažiste.

Značilnosti sodobne znanstvenotehnične revolucije

Uvodne misli

Nobena politična organizacija ni toliko poudarila pomembnosti zveze med znanostjo in napredno družbeno akcijo kot komunistične partije, čeprav so v praksi pogosto kazale mačehovski odnos do znanosti in niso dale temeljite teoretične osmislitve spremenjene vloge znanosti v družbi, niti niso povzele praktičnih političnih posledic, ki izhajajo iz te spremenjene vloge. Šele zadnji čas se to stanje v socialističnih deželah korenito spreminja. Napisana so bila pomembna teoretična in empirična dela o družbenopolitičnih vidikih sedanjega stanja in perspektivah razvoja znanosti in tehnike, veliko je bilo strokovnih posvetovanj o tej problematiki, večkrat na pobudo partijskih in državnih organov, ustanovljene so bile posebne revije, posvečene tematiki »znanosti o znanosti«. V razvitih kapitalističnih deželah, zlasti v ZDA in na Japonskem, se je že pred drugo svetovno vojno začeli oblikovati mehanizem posvetovalnih znanstvenih teles pri vladi in parlamentu, ki so sistematično analizirala družbenopolitične vidike znanosti in tehnologije. Če odmislimo Marxova dognanja, ki so za svoj čas daljnosežno prognoziral spremenjeni družbeni položaj znanosti, je treba priznati, da so z redkimi izjemami nastala v kapitalističnih deželah temeljna dela, čeprav teoretično enostranska, vendar oprta na bogat temelj pomembnih empiričnih pojavov, ki so prikazala sodobne razsežnosti družbene vloge znanosti. Če hočejo komunisti ostati avantgardna sila, morajo imeti kar se da globok vpogled v današnjo družbeno vlogo znanosti in tehnologije in čimprej zaznati vsako pomembno perspektivno novost, ki se pojavi v tej vlogi. Teoretični vpogledi v sodobno družbeno vlogo znanstveno-tehničnega razvoja bodo v marsičem revolucionirali ekonomske, sociološke in politikološke kategorije, predvsem pa morajo vplivati na nacionalno politiko razvoja znanosti, tehnike in kulture sploh.

Sodobna znanstveno-tehnična revolucija, ki se je začela pred kakimi 150 leti, je prva v človeški zgodovini. Pred njo je prihajalo le do ločenih revolucij v znanosti in tehniki, ki druga na drugo niso kaj bistveno vplivale. Znanost se je vseskozi kazala kot potencialna tehnika, čeprav so bila za prehod iz možnosti v dejanskost potrebna stoletja. Tehnika pa se je, nasprotno, kazala kot neosveščena znanost. Danes pa je težnja, da se na minimum skrči obdobje prehoda enega procesa v drugega. Danes si sodobne tehnike ne moremo misliti brez znanosti, kot si cele vrste znanstvenih disciplin, če ne že vseh, ne moremo misliti brez tehnike. Tehnični instrumenti so omogočili celo vrsto novih disciplin: mikroskop mikrobiologijo, elektronski mikroskop molekularno biologijo, teleskopi so omogočili nove znanosti v astronomiji. Tehnična oprema je spremenila podobo tudi tradicionalnih ved: radioelektronika je omogočila radiogeofiziko, medicinsko elektroniko. Tehnika je prodrla v samo znanost, spremenila njene metode in samega človeka, ki se ukvarja z znanostjo. Kontemplacija je bistveno dopolnjena z eksperimentiranjem, pogosto pa njej celo enostransko podrejena, kot je bilo prej nasprotno eksperimentiranje enostransko podrejeno kontemplaciji.

Kako bistveno se je spremenila zveza med tehniko in človekom, lahko najbolje razberemo iz ustrezne klasifikacije razvoja proizvodne tehnike. Obstoje najrazličnejši klasifikacijski poskusi, ki pa bistvo zgodovinske spremembe v odnosu med tehniko in človekom pogosto prej prikrivajo, kot pa razkrivajo.

1) Razdelitev tehnike po družbenoekonomskih formacijah. Ta klasifikacija je neustrezna, ker ne upošteva samostojne logike razvoja tehnike in njene zakonitosti izenačuje z ekonomskimi zakoni družbenega razvoja. Suženjska in fevdalna družba sta v bistvu imeli isto tehniko.

2) Energetski princip. Le-ta deli zgodovino tehnike po tem, katera vrsta energije je prevladovala: biološka, vodna, toplotna, električna, kemična, atomska. Ta kriterij je ostro kritiziral Marx v »Kapitalu«, ko je skušal razkriti bistveno razliko med orodjem in strojem. Ta kriterij je premalo globalen, ker odseva le spremembe, do katerih je prišlo v energetični funkciji človeka, in ne izraža bistva prevrata v drugih delovnih funkcijah človeka. Z uvedbo električnega pogona pri strojnici se bistveno konstrukcija strojnice ni spremenila in tudi ne sistem človekovih funkcij pri strojnici. Bistveno pa se je spremenil, ko je strojnica na električni pogon postajala vse bolj popolno avtomatizirana.

¹ Pod »tehniko« in »tehničnim sistemom« ne razumem samo tehniko v neposredni materialni proizvodnji, ampak npr. tudi v prometu, laboratorijsko-raziskovalno tehniko, tehniko v izobraževalnem procesu idr. Iz konteksta pa je razvidno, da se tehnika nanaša predvsem na proizvodno tehniko ali na laboratorijsko tehniko. Podrobneje so teoretični problemi v opredelitvi tehnike obdelani npr. v knjigi S. K. Šuherdina »Osnovy istorii tehniki«, Moskva, 1961.

3) Tipološki princip. Tu kot kriterij klasifikacije ne nastopa kaka posamična zveza, temveč tip zveze, ki izraža vrsto sistemskih značilnosti. Ta kriterij deli vso zgodovino tehnike na:

- a) subjektivni tip zveze med človekom in tehniko,
- b) objektivni tip zveze med človekom in tehniko,
- c) svobodni tip zveze med človekom in tehniko (11).²

Prvi tip zajema razvoj tehnike od prvotnega orodja do nastanka strojne proizvodnje. Elementarne strojne mehanizme, pa tudi že celo razne vrste avtomatov (npr. letiči golob, naprava, ki je posnemala gibanje človeka), sta dala že antika in srednji vek, vendar pa le-ti niso vplivali na proizvodnjo in niso prodrli vanjo. Subjektivni tip zveze je teoretično osmisлил Aristotel s svojo teorijo štirih vzrokov: smotrnega, formalnega, gibalnega in materialnega. V bistvu so ti vzroki osnovni elementi delovnega procesa, ki se opravi individualno z ročnimi orodji. Za ta tip zveze je značilno, da je gibanje delovnega sredstva popolnoma odvisno od neposredne spretnosti, izvedenosti človeka. Ritem človeka določa gibanje orodja, ne pa nasprotno. Zato je razumljivo, da je antika tehniko razumela bistveno kot izurjenost, ne pa kot objektivni materialni sistem.

V sklopu objektivnega tipa zveze postane človek privesek strojnega mehanizma, njegovo gibanje je bistveno podrejeno gibanju stroja ali sistema strojev. Ritem strojnega sistema se ne ozira na naravni ritem posameznih proizvajalcev, temveč ustreza le »poprečnemu« abstraktnemu človeku, njegovim poprečnim zmogljivostim. Človek tu najbolj očitno postavlja meje, ovire razvoju tehnike s svojimi omejenimi biološkimi, fiziološkimi, psihološkimi in intelektualnimi sposobnostmi, ker je sam tujek, živ člen v umetnem, tehničnem sistemu.

Svobodni tip zveze šele omogoči svobodni razvoj tako človeka kot tehnike same. Tehnika se svobodno razvije šele, ko človek izstopi iz tehničnega sistema kot njegov neposredni živi člen. To se zgodi tedaj, ko človek prenese na mehanizem ne samo mehanske in energetične funkcije, ampak izrazito funkcije človeške glave kot funkcije kontrole, upravljanja, logične funkcije, funkcije računanja. Individuum in tehnika nista več zrasla drug z drugim kot polž s hišico, med njima je določena razdalja, posredovanje, in prav ta razdalja je omogočila, da se tako človek kot tehnika lahko razvijata dalje vsak po svojih lastnih zmožnostih, po svojem bistvu. Družba kot celota je še naprej neločljivo povezana z znanstveno-tehnično osnovo kot v vseh prejšnjih obdobjih, ne pa več posameznik-proizvajalec in tehnika.

Znanstveno-tehnična revolucija je zajela vse sfere človeške civilizacije, vse sfere človeške dejavnosti. Od prejšnjih revolucij v

² Prva številka v oklepaju je zaporedna številka v seznamu uporabljene in citirane literature, druga pa označuje stran citiranega dela.

znanosti in tehniki se razlikuje po svoji vseobsežnosti in permanentnosti. Industrializacija je npr. spremenila podobo temeljnih industrijskih panog, toda terciarni sektor ni doživel kvalitetnih sprememb (trgovina, storitve, administracija, šolstvo, zdravstvo itd.) Prejšnje revolucionarne civilizacijske spremembe so, potem ko so se uveljavile, desetletja, stoletja in celo tisočletja ostale nespremenjene, zdaj pa gre za nenehno in pospešeno spreminjanje. V okviru ene same generacije se spremene civilizacijske predpostavke in celotna struktura človeškega življenja. (1)

Nobena izmed revolucij v dosedanji materialni kulturi človeka ni zahtevala takšne množično višje ravni na strani subjekta, kot to zahteva sedanja ZTR (znanstveno-tehnična revolucija). V sferi materialne proizvodnje je ZTR z enako intenzivnostjo zajela: človeka samega, delovno sredstvo, predmet dela, energetski vir. (1)

Tradicionalna uporaba človeka kot enostavne nekvalificirane fizične sile bo postala ne samo zavora za razvoj proizvodjalnih sil na različnih področjih, ampak se bo tudi čedalje bolj kazala kot nemogoče, negospodarno zapravljanje človeških sposobnosti, splošnega potenciala posamezne nacije in vsega človeštva. Intelektualizacija človeškega dela poteka na vseh področjih. Pokaže se, da je razmah človekovih sposobnosti najučinkovitejši način za večanje rasti proizvodjalnih sil, temeljna zakonitost njihovega razvoja. Šele tedaj lahko postane razmah človekovih sposobnosti smoter sam po sebi in hkrati način in sredstvo družbenega razvoja. (1)

Revolucija v delovnem sredstvu se najbolj izraža kot stopnja dosežene avtomatizacije. Marsikateri izmed teoretikov, ki obravnava avtomatizacijo s čisto tehnične plati, prezre socialni prevrat, ki ga prinaša s seboj avtomatizacija, spremenjeni položaj človeka v novem sestavu proizvodjalnih sil. Na avtomatizacijo gledajo kot na podaljšano mehanizacijo (J. Diebold, J. R. Bright, H. Schelsky). Predmet dela se je z razvojem proizvodjalnih sil najbolj počasi spreminjal. Kemizacija proizvodnje pa je potegnila človeka iz omejenega kroga naravnih snovi z danimi lastnostmi in se usmerila na predmete, katerih lastnosti je mogoče prilagoditi namenu. Kemična industrija se razvija danes praviloma dvakrat hitreje kot druge industrije. Delež človeka in živali kot vira energije se je skrčil na minimum, kar lepo pokaže spodnja razpredelnica.

Model sprememb v deležu človeka, živali in tehnike pri uporabi energije (v %) na podlagi podatkov ZDA:

	1850	1900	1930	1950	2000 (ocena)
človek	15	10	4	3	0,5
živali	79	52	12	1	—
tehnika	6	38	84	96	99,5 (1)

Le če imamo v mislih razvito ali potencialno bistvo nekega tehničnega sistema, ne pa njegovega večjega ali manjšega kvantitativnega empiričnega obsega, je moč reči, da novi sistem tehnike zahteva tudi nove medčloveške, političnoekonomske in mednarodne odnose. Živimo v epohi, ko postaja čedalje bolj grozljiv razkol med doseženo ravnijo materialne tehnične kulture ter političnoekonomskimi odnosi med ljudmi. Če so ista proizvodjalno-tehnična sredstva prisotna v različnih družbenopolitičnih ureditvah, to še ne ovrže klasične marksistične trditve, da so temeljni lastninski odnosi odvisni od razvoja proizvodjalnih sil. Avtomatizacija je uvedena tako v socialističnih kot v kapitalističnih deželah. Mar to že pomeni, da je tudi bistvo avtomatizirane proizvodnje, ko se bo razmahnilo v vsem svojem obsegu in kvaliteti, združljivo s privatnolastniškim in delniškim upravljanjem proizvodnje? Ravno avtomatizacija je na neprijemno večji ravni manifestirala družbeni značaj proizvodjalnih sil.

Med teoretiki na Zahodu srečamo pogosto dve popolnoma nasprotni si socialnopolitični razlagi posledic, ki jih bo prinesla ZTR, in zahtev, ki jih narekuje.

1) Ena struja trdi, da z avtomatizacijo avtomatično izginja razredna družba, ker postajajo razlike v standardu čedalje bolj nepomembne. Klasični proletarec z vsemi svojimi značilnostmi se čedalje bolj spreminja v intelektualnega delavca. Razredni boj nima več zgodovinske perspektive, kapitalistični red postaja čedalje bolj stabilen. Takšno razmišljanje je najprej popačilo kriterij razrednosti in zato je moč trditi, da razrednost izginja z boljšim standardom in če se delo čedalje bolj intelektualizira. Marx bistva razrednosti ni opredelil glede na to, ali ima delavec nekoliko več ali manj potrošniških dobrin, ali je bolj ali manj umski ali fizični delavec. Zanj je bilo bistveno, ali delavci razpolagajo z rezultati svojega dela in sami določajo cilje proizvodnje. Kljub visokemu standardu pa je to dvoje odvzeto delavskemu razredu na Zahodu. Ponekod sicer skušajo pritegniti tudi delavce k upravljanju podjetij, toda samo toliko in na taki ravni, da to ne more bistveno ogroziti privatnolastniške pozicije ali pozicije državne birokracije v podržavljeni industriji, ampak pravzaprav samo pripomore, da sistem s pomočjo delavcev brez motenj bolje funkcionira. Na temeljno globalno politiko podjetja delavci nimajo vpliva. Raziskave so pokazale, da delavci, ko je dosežena določena raven v standardu, ne postavljajo več na prvo mesto zahteve po višjem standardu, višjem osebem dohodku, ampak je zanje predvsem pomembno socialno in psihološko ozračje v podjetju. Hierarhija tehničnega upravljanja še okrepi politično-upravno hierarhijo, kjer celotni sistem funkcionira po načelih socialno-političnega podrejanja in neenakopravnosti. Bistvo moderne tehnike vse bolj odpravlja odnos podrejenosti in nadrejenosti, ki izvira iz razlik v izobrazbi. Moderna tehnika ni več naklonjena strogi

piramidni shemi upravljanja, ampak vse bolj horizontalni, kjer se na isti ravni enakopravno med seboj dogovarjajo nosilci različnih nalog proizvodnega procesa. Samostojnost delavca v moderni tovarni postaja čedalje večja, ravno tako njegova odgovornost, ki ni omejena zgolj na majhen del proizvodnega procesa. Vprašanje je, kako bodo te težnje v industriji vplivale na globalni politični sistem, v katerem pa se uveljavljajo odnosi ali pa so že uveljavljeni, ki so v nasprotju z zgoraj omenjenimi tendencami na mikroravni industrijskih enot. Specifičnost političnega sistema omogoči, da se te tendence še bolj uveljavljajo, medtem ko je njihov razvoj zavrt v birokratskih in privatnolastniških političnih sistemih. Sama tehnična načela kibernetike razbijajo monopol in nadvlado centra nad deli in so uveljavila veliko samostojnost delov, podsistemov, enot.

2) Druga struja bolj naprednih mislecev, ki razmišljajo o odnosu med avtomatizacijo in ekonomskim sistemom, pa trdi, da avtomatizacija ni združljiva predvsem s kapitalističnim sistemom delitve družbenega bogastva. Avtomatizacija je združljiva le z množično proizvodnjo v neslutnem obsegu in tako je z njo socialno-politično načelo delitve po potrebi dobilo prvokrat ustrezno tehnično proizvodno osnovo. V manifestu »Tretja revolucija« (1964) prihajajo znani ameriški strokovnjaki do sklepa, da so sodobne spremembe v materialnem temelju človeškega življenja dobile tako kvaliteto, ki razbija meje sodobne industrijske civilizacije in možnosti kapitalističnega industrijskega sistema.

Cela vrsta novih civilizacijskih značilnosti se skuša izraziti s takšnimi kategorijami, kot sta npr. »postindustrijska družba« ali »terciarna civilizacija«. Te kategorije imajo svoj smisel in realno vsebino, toda njihova ideološka omejenost je v tem, da popolnoma prezrejo vprašanje političnih razsežnosti takšne civilizacije.

Znanost kot neposredna proizvodjalna sila

Ob nastajanju industrijske družbe so z velikim navdušenjem o vlogi znanosti v proizvodnji materialnih dobrin pisali filozofi, znanstveniki in socialni utopisti. Misel o znanosti kot neposredni proizvodjalni sili je prvi eksplicitno izrekel Marx s svojo mislijo, da razvoj proizvodnje postaja bolj in bolj odvisen od stanja znanosti in od njene uporabe. Z razvojem tehnike je ta misel stopala čedalje bolj v ospredje in v novejšem času so jo podrobneje empirično izdelali in preverjali ekonomisti, ki so se ukvarjali z modeli ekonomske rasti. Velika pomanjkljivost teh študij je, da obravnavajo izkjučno produktivni značaj naravoslovnih in tehničnih znanosti, ne pa tudi družbenih znanosti, ki vendar igrajo aplikativno vlogo tako v proizvodnji kot zunaj nje in nimajo več zgolj teoretičnega značaja. Pomanjkljivost je delno utemeljena v tem, ker je težje ek-saktno izmeriti neposreden prispevek teh ved in ker je še komaj

na začetku svojega razvoja metodologija merjenja učinkovitosti naravoslovno-tehničnih ved in izobraževanja sploh.

V industrijski proizvodnji sta bili odločilni količina delovnih sredstev in množina delovne sile, zdaj pa igra čedalje bolj pomembno vlogo ne samo količina delovnih sredstev, ampak njihova nenehna kvalitetna sprememba in kvalitetna sprememba delovne sile. Model ekstenzivne gospodarske rasti čedalje bolj zamenjuje model intenzivne rasti, kjer znanost postaja odločilna velikost civilizacijske rasti sploh. Nekatere statistične posplošitve za ZDA kažejo, da je delež intenzivnih faktorjev v ekonomski rasti znašal v obdobju industrializacije okrog 30 %, na začetku ZTR (ki je v tem primeru omejeno približno z letom 1940) pa se je povzpел na 50 %, v povprečju leta 1947—1960 pa na 71,4 % (1). Z večjimi ali manjšimi razlikami je podoben delež intenzivnih faktorjev v rasti bruto nacionalnega produkta zastopan tudi v drugih razvitih kapitalističnih deželah. Presemetljivo nizek pa je delež intenzivnih faktorjev v gospodarski rasti SZ v letih 1959—1963, 5,58 % (1). Med intenzivne faktorje štejemo: uporabo znanosti, novo tehnologijo, racionalizacijo upravljanja, povišanje kvalifikacije.

Vse več industrijskih področij postaja ena sama velika eksperimentalna baza znanosti. Industrije s povečanim koeficientom raziskovanja se imenujejo »znanstvene industrije«. (Sam izraz »na znanosti temelječe industrije« — science based industry — ni najbolj primeren, ker vsiljuje napačno predstavo, da danes še obstajajo industrije, ki ne temeljijo na znanosti. Znanstvene industrije se razlikujejo od ostalih po tem, da je njihova znanstvena osnova v nenehnem revolucioniranju, da poteka transfer znanstvenih spoznanj v tehnologijo brez velikega časovnega zaostajanja. Znanstvena osnova ostalih tehnologij pa je v počasnem spreminjanju). Koeficient raziskovanja posamezne industrije se meri ali z izdatki za raziskovanje in razvoj v primerjavi s prodajo ali pa kot % raziskovalnega in razvojnega kadra v primerjavi s celotnim številom zaposlenih. Takšne industrije so zlasti: letalstvo, kozmična industrija, elektroindustrija, kemična industrija. Tehnološki prepad med industrijsko bolj razvitimi in manj razvitimi deželami je najgloblji v teh mladih industrijah, ki so zasnovane na permanentnem znanstvenoraziskovalnem delu.

ZRD že zdavnaj ni več privilegij visokega šolstva. V sedanji delitvi ZRD med univerzo in industrijo ostaja univerza še vedno glavni nosilec temeljnih raziskovanj, toda ne več edini. Ponekod univerze opravijo manj kot polovico, drugje pa tudi do 2/3 temeljnih raziskovanj. V večini dežel OECD predstavljajo temeljna raziskovanja ponavadi 4—8 % vsega raziskovanja in razvoja v sektorju industrijskih podjetij, opravijo pa od 10—33 % vseh temeljnih raziskav v nacionalnem okviru, (2, 243—245). Delež temeljnih raziskav v posamičnih industrijskih sektorjih se zelo spreminja. Od vseh temeljnih raziskav, ki jih opravijo industrijska podjetja, jih pride naj-

več na kemično industrijo, elektroindustrijo in letalstvo. Temeljne raziskave so koncentrirane v velikih družbah, ker laže zdržijo riziko v času, ko je treba čakati na možnost praktične uporabe teoretičnega znanja. Kolikšen delež temeljnih raziskav bo potekal v industriji, ni odvisno samo od velikosti podjetja, kadrovske sestave, politike podjetja, temveč tudi od ravni dosežene tehnologije, ki sama zahteva in obenem omogoča različne ravni raziskovanja. Temeljne raziskave so še vedno prvi pogoj revolucionarnega napredka v tehnologiji. Do znanja, ki je neposredno praktično uporabljivo, se res lahko hitreje dokopljemo, zato pa sta tudi njegov radij učinkovanja in intenzivnost njegovega učinkovanja omejena in povzročita spremembe le v kakem postopku ali fazi proizvodnega procesa, ne revolucionirata pa cele proizvodne panoge ali pa celotne industrije. Vse do začetka 20. stoletja so se temeljna znanost in tehnološke inovacije neodvisno razvijale. Zdaj pa postaja fundamentalna znanost vir najpomembnejših tehnoloških inovacij. Kako se je povečala znanstvenoraziskovalna dejavnost v industriji, nam npr. pove že dejstvo, da je v letu 1900 prišlo iz podjetij 20 % vseh prijavljenih patentov, leta 1957 pa že 60 %. Inovacije izrazito večajo konkurenčno sposobnosti podjetij (2, 273).

Ker je znanost že v taki meri postala ali postaja neposredna proizvodjalna sila, postaja eden izmed odločilnih dejavnikov, ki odločajo o položaju posamezne dežele v svetu.

Financiranje znanosti in izobraževalnega sistema

Ker postaja fizična sila v sodobni proizvodnji čedalje manj pomembna, je nujno potrebno korenito spremeniti politiko financiranja ZRD in celotnega izobraževalnega sistema. Stara shema o produktivni in neproduktivni sferi postaja čedalje bolj anahronizem. Ekonomisti v SZ in ZDA trdijo, da so naložbe v človekovo izobrazbo v načelu bolj učinkovite kot naložbe v materialne elemente. Posrečena je primerjava, da bo družba z najboljšim sistemom izobraževanja imela takšen položaj, kot so ga nekdanje družbe z največjim prirodnim bogastvom ali industrijskim potencialom. Sovjetski ekonomist Kurakov je izračunal, da je vsak rubelj, vložen v dodatno izobraževanje in raziskovanje znanstveno-tehničnih dosežkov, v letih 1959—1965 zagotovil poprečno letni prirastek ND 53,3 kopejke, medtem ko je rubelj, vložen v osnovna in obratna sredstva, zagotovil le 39 kopejk prirastka ND (6). Sovjetski ekonomisti so za leto 1962 izračunali, da je 27 % ND bilo ustvarjenih na račun naložb v ljudsko izobraževanje in, v zvezi s tem, v povečanje kvalifikacije dela (10, 179). Konkretno raziskave so pokazale, da delavec z 9—10 razredi 2-krat hitreje sprejme novo tehniko kot njegov kolega z znanjem 6—7 razredov. Raven izobrazbe po svoje vpliva tudi na število izumiteljev, novatorjev, racionalizatorjev med delavci. Izmed delavcev, ki so imeli 5—6 razredov osnovne šole, je bilo število

racionalizatorjev v SZ samo 2 %, pri 7 razredih se je povzpelo na 4 %, pri 8 razredih na 11 %, pri 9—10 razredih pa kar na 23 %. Akademik Strumilin je izračunal, da vsak rubelj, vložen v pridobitev izobrazbe 7 razredov, poveča ND za 6 rubljev na leto. Škoda je, da tega niso sistematično preračunali za vse izobrazbene stopnje (10, 179—180).

V vseh državah je uveljavljena praksa — z izjemo privatnih izobraževalnih institucij — da izdatki za osnovno šolstvo, splošne izobraževalne srednje šole ter za večji del vzdrževanja visokega šolstva, kolikor ni izrazito vezano na industrijo, bremenijo državno skupnost. Ker vemo, da velik del ZRD poteka v industriji, je zelo veliko raznih virov za financiranje ZRD. Povsod je opaziti veliko skrb države za ZRD. V veliki meri, če že ne v celoti, financira temeljne raziskave na univerzi, toda kot močan partner nastopa tudi v industriji ali pa jih naroča in finančno podpira tiste panoge, ki jim njena politika daje prednost ali same finančno ne zmorejo ZRD ali pa se še niso dovolj zavedele pomena ZRD. V celi vrsti razvitih industrijskih dežel financirajo ZRD iz zelo visoke stopnje centraliziranih sredstev pri državnih organizmih.

Navedli bi lahko tri značilnosti odnosa države do ZRD glede na stopnjo industrijskega razvoja:

1) Industrijsko najbolj razvite dežele in po obsegu največje praviloma v dokaj večji meri koncentrirajo sredstva pri državnih organizmih (ZDA, Francija, Anglija, Švedska).

2) Dežele z izrazitim gospodarskim trendom industrijske ekspanzije prepuščajo v povojnem obdobju samemu gospodarstvu, da ustvarja sredstva za ZRD (Italija, Japonska, ZRN).

3) Ne zadostno razvite dežele v največji meri koncentrirajo sredstva za raziskovanje pri državi (Grčija, Španija, Portugalska) (4, 13).

Koncentracija sredstev pri državi še ne pomeni, da državne institucije nastopajo v isti meri tudi kot izvajalke ZRD. Nasprotno, očitna je razlika med strukturo vira finančnih sredstev in strukturo nosilcev raziskovalnih dejavnosti. Torej: centralizacija sredstev ob decentralizaciji dejavnosti. Pri nerazvitih mediteranskih deželah pa se centralizacija sredstev in centralizacija izvajanja ZRD v državnih institucijah pokrivata. Bolj ko je dežela razvita, več sredstev vlaga v razvojna raziskovanja. Več kot 80 % vseh izdatkov federalne vlade ZDA za ZRD je namenjenih za razvojna in uporabna raziskovanja. Nesorazmerno velik delež temeljnih raziskav brez zadostnih ekonomskih učinkov je izvedenih v manj razvitih deželah.

Raziskovanje v industriji zelo ovira razdrobljenost industrije — na veliko število majhnih in srednje velikih podjetij. Statistične posplošitve kažejo na veliko medsebojno odvisnost velikosti podjetja in raziskovanja. V takšni situaciji — in takšna je večidel tudi pri nas — iščejo v drugih deželah izhod v raziskovalnih združenjih, ki izvajajo kooperativna raziskovanja za določeno industrijsko panogo.

Obstajata dva tipa takih združenj:

a) v enih sodeluje država s finančnimi sredstvi, katerih višina je odvisna od državne politike do razvoja posamičnih industrijskih sektorjev;

b) raziskave financirajo sama industrijska podjetja, ki so članice združenja.

Leta 1962 je bilo v 12 industrijsko razvitih deželah Zahodne Evrope 232 takih združenj prvega tipa in 148 drugega tipa.

Veliko skrb posvečajo uporabi doseženih rezultatov raziskovanja. V ta namen so ustanovili posebne organe (Anglija, Holandija, SZ). Zanimiv je tale primer v Angliji: tam morajo podjetja, ki so članice raziskovalnega združenja, a so premajhna, da bi imela svoje raziskovalne odseke, imeti vsaj enega člana v osebju, ki bo znal uporabiti rezultate, dosežene v združenju.

Nujnost optimalnih informacijskih sistemov

Brez solidne informacijske službe danes ni mogoče narediti originalnega, uspešnega koraka v znanstveno-tehničnem razvoju, ker bomo venomer v nevarnosti, da bomo odkrivali in izdajali denar za nekaj, kar je že bilo odkrito. To se še dogaja kljub kolikor toliko zanesljivi informacijski službi, kaj pa šele brez nje. V ZDA in Angliji so ugotovili, da 20 % znanstvenoraziskovalnih in konstrukcijsko-projektivnih del ne bi bilo treba izvajati, če bi imeli že poročila o opravljenih delih; to pa pomeni 1 milijardo 250 milijonov dolarjev nepotrebnih izdatkov. V SZ so odkrili v zadnjih letih okrog 40.000 dokumentov o mestih, kjer so ležišča raznih rud, pa so bili ti dokumenti že pozabljeni. Za mnoge rešitve pravijo, da je ceneje, če jih ponovno odkrijejo, kot pa če bi poskušali dognati, ali so bile take rešitve že izvedene, češ da bi to pomenilo isto kot iskati šivankino iglo v kupu sena. Soliden dokumentacijski sistem ni pomemben samo za tiste, ki so na meji znanstvenega in tehničnega ustvarjanja, ampak tudi za one, ki znanje posredujejo. V 18. stoletju je evropski učenjak lahko še sledil vsej znanstveni literaturi, ki je izšla v Evropi. Danes pa izhaja periodično 80.000 publikacij, od teh 45.000 iz naravoslovja in tehnike. Poleg tega se vsako leto publicira 200.000 opisov k raznim patentom. Danes je že približno 30 milijonov knjig iz naravoslovja in tehnike. Vsako leto se njihovo število poveča za 8—10 %. Obseg neizkoriščenih informacij se veča v premem sorazmerju s kvadratom števila učnjakov. Stojimo pred grozljivo nevarnostjo, da bomo kljub nenehnemu večanju znanja vse manj vedeli, kaj nam je že bilo znano. Specializacija sicer zmanjšuje obseg neizkoriščenih informacij v svoji stroki, toda neznanstvo se poveča neizkoriščenost v odnosu do drugih strok. Učinkovito izkoriščanje v tej smeri pa je ravno porajalo nove znanstvene discipline. Če bi nam uspelo pomembno zni-

žati medsebojno neizkoriščenost informacij znanstvenih disciplin, bi to silno pospešilo razvoj znanosti, njenih metod in način njenega mišljenja. Prehod h kolektivnemu značaju znanstvenega dela precej zmanjšuje entropijo informacij.

Sodobni učenjak je pred alternativo, ali naj zbira in prebira le informacije in se tako izogne možnosti ponavljanja in obenem sam ničesar ne ustvari ali pa naj se loti ustvarjanja in tako tvega, da bo odkril tisto, kar je že odkrito. Edini izhod iz teh dilem je v tem, da se vpelje moderna tehnologija, elektronika, v umsko delo in pa v tehnologiji obdelave informacij. Ves sedANJI informacijsko-dokumentacijski sistem je v globoki krizi s svojimi tradicionalnimi tehničnimi sredstvi in metodami.

V nekaterih deželah (Japonska, Italija, SZ idr.) obstajajo centralne nacionalne agencije za informatiko. Nepopoln informacijski sistem silno znižuje raven znanstveno-tehničnega ustvarjanja in še bolj potencira in vzdržuje »tehnološki prepad« med industrijsko visoko razvitimi, srednje razvitimi in nerazvitimi deželami. Ne govorimo samo o »tehnološkem prepadu«, temveč tudi o »informacijskem prepadu«. Eden izmed nujnih pogojev, da bi lahko vsaka dežela kar najbolj izkoriščala svetovni rezervoar znanja, je dobra usklajenost med nacionalnimi informacijskimi sistemi in specializiranimi informacijskimi sistemi znotraj nacionalnih in mednacionalnih okvirov. Nekateri države že uresničujejo to nalogo. Dežele, ki se ne bodo aktivno vključile v graditev mednacionalnih informacijskih sistemov, jih tudi ne bodo mogle učinkovito izkoriščati, ker tak informacijski sistem ne bo prilagojen tudi njihovim potrebam, ker je nastal mimo njih. Ne poudarjajo samo akutne potrebe po visoko kvalificiranih kadrih s področja informatike, temveč tudi potrebo, da se prouči porabnik informacij. Prej ali slej se bodo morali na neki način elementi informatike včleniti v sistem učnih predmetov. Vsaka dežela bo morala čimprej določiti vlogo elektronskih računalnikov v svojih informacijskih službah. Politika znanstvenih in tehničnih informacij mora postati sestavni del vladne politike na področju znanosti in tehnologije. Skoraj v vseh deželah informacijska služba posredno ali neposredno bremeni vlado (2). Informatika ima pomembne politične vidike. V določenem političnem sistemu lahko rabi za bolj spretno manipuliranje z ljudmi, za zavajanje ljudi, ustvarjanje zaželenega razpoloženja ipd., lahko pa postane mogočno tehnično sredstvo za popolno obveščenost občanov, kar je eden izmed nujnih pogojev za odgovorno demokratično odločitev.

Možnosti znanstveno-tehnične revolucije v majhni deželi

ZTR dobiva svetovne razsežnosti. Vsako izogibanje soočenju s svetovnimi tendencami na vseh ravneh pomeni samozadovoljno zapiranje in životarjenje v svojem vrtičku. Znanstveno-tehnična de-

javnost, njeni rezultati imajo mednarodni značaj in zato tudi nobena država ne sme ostati ravnodušna do mednarodnega izkustva, čeprav je le-to različno v vsaki posamezni deželi in je pogojeno s političnim sistemom, stopnjo industrijskega razvoja ter različno kulturno in splošno zgodovinsko dediščino. Zanimanje za mednarodne izkušnje bo čedalje nujnejše, ker se tako kvalitativno kot kvantitativno pogloblja internacionalni značaj znanosti v primerjavi s prejšnjimi obdobji. Skozi najrazličnejše mednarodne izkušnje se prebijajo določeni tipi rešitev, obči strukturni principi, ki niso odvisni toliko od nacionalnih politično-zgodovinskih posebnosti, ampak jih bolj narokuje nuja samega znanstveno-tehničnega razvoja. Nismo še dovolj domislili tega, kakšne politične implikacije skrivajo v sebi superiorni znanstveno-tehnični sistemi. Premalo resno, konkretno, eksistencialno smo aplicirali Marxovo tezo o odnosu proizvodjalnih sil in družbenih odnosov na sedanje nacionalne in svetovne okoliščine, zlasti še, ker kmalu ne bo več sledu o kvaliteti proizvodjalnih sil, ki so obstajale v Marxovem času, pa vendar je Marx iz njih povzel tako daljnosežne socialne političnoekonomske sklepe. S takšnim smislom za prihodnost, za perspektive se je treba lotiti analize sedanjosti.

Ali male dežele s skromnim znanstvenim in tehničnim potencialom in s počasnim tempom njegove rasti ne drsijo neopazno v vse oblike odvisnosti od dežel in podrejenosti deželam z velikanjskim tehničnim in znanstvenim potencialom? Možno se je seveda tolažiti in apriorno pregnati realno možnost takšne zlovesče perspektive ob sedanjem tehnološkem prepadu, za katerega ne kaže ravno preveč, da bi se zmanjšal, temveč nasprotno, da se utegne še povečati. Ali ne bo ta prepad zavzel takšnih razsežnosti, da bi jih lahko primerjali s položajem, ki so ga v začetku novega veka neindustrializirane dežele sveta zavzele do industrializiranih dežel Evrope, Severne Amerike in kasneje Japonske? Med drugim bi se seveda lahko tolažili s tem, da so tiste dežele, ki so kasneje stopile na pot industrializacije, hitreje prešle to pot kakor dežele, ki so bile prve nosilke procesa industrializacije. Toda vprašanje je, ali je dandanes in v bližnji prihodnosti še mogoče nadomestiti zamude s pospešenim tempom razvoja. Bolj optimistično bi bilo nemara takole odgovoriti: z znanstveno-tehnično revolucijo postaja ves svet integrirana celota, kjer niso samo mali deli odvisni od velikih, ampak tudi veliki od malih. Nedvomno so medsebojno odvisni, toda vprašanje je, kakšna je narava te odvisnosti. Tudi gospodar je bil odvisen od svojega sužnja, toda gospodar se je v tej odvisnosti dobro počutil, ne pa suženj. Marsikomu se bodo mogoče takšna razmišljanja zdela preveč pesimistična, toda razlogov za to je dovolj, npr. samo tale podrobnost: nekatera gigantska industrijska podjetja dajejo več za raziskovanje kot npr. vsa Jugoslavija. Seveda bodo naše materialne možnosti vedno omejene v primerjavi z velikimi in nad tem dejstvom bi bilo nesmiselno pretakati solze, bolj pametno je vprašati

se, kaj kot mali lahko velikega naredimo. Izkušnje in rezultati drugih dežel, ki so še bolj majhne kot mi, so v tem pogledu dovolj spodbudni.

Sami izdatki za ZRD še ne govorijo sami po sebi, da se v skladu s tem dosegajo tudi rezultati ZRD. Važno je k temu dodati vsaj še tehnično opremljenost ZRD, koncentriranost znanstvenoraziskovalnih zmogljivosti, njihovo strukturo in kvaliteto, socialno klimo raziskovalnega dela, razmerje med posamičnimi tipi raziskovanj itd.

Z ozirom na nekatere enostavne kazalnike položaj ZRD v Sloveniji ni tako slab, če ga primerjamo z državami, ki so približno na enaki stopnji ekonomske razvitosti. V njeni strukturi so šibki zlasti nekateri členi, razmerja, ki slabijo učinkovitost celotne strukture (npr. premajhna udeležba družbenih sredstev tudi v razvojnem raziskovanju, neustrezna razmerja med obsegom posamičnih tipov raziskovanj, nizki stroški na raziskovalca, nizke investicije v raziskovalno opremo idr.) Pred nosilci politike znanosti je težka in odgovorna naloga, kako spremeniti neugodna razmerja v skladu z našimi komparativnimi prednostmi in našimi dolgoročnimi potrebami, interesi in vrednotami.

Eden bistvenih elementov vsake politike je selekcija, le-ta je opredeljena ne samo s tem, kako se selekcionira ampak tudi s tem, kaj naj selekcionira, kaj ima na izbiro. Politiko je treba zasnovati že pri ponudbi predmeta za selekcioniranje ne pa šele potem, ko je predmet selekcioniranja že tu. Ponudbo pa lahko opredeljujeta v glavnem dva nosilca:

- a) raziskovalci sami,
- b) posamična področja družbenega dela zunaj znanosti.

Ponudba prvega nosilca je bistveno opredeljena s tem, kaj raziskovalci zmorejo in kakšen je njihov raziskovalni interes. Ponudbe subjektov zunaj znanosti opredeljujejo kratkoročne in dolgoročne koristi, njihova sposobnost zaznavanja problemov in njihova presoja ter osveščenost, da se jih je potrebno lotiti z raziskovanjem. Če bi se usmerjenost raziskovalnih interesov in osveščenost glede potreb po raziskovanjih zunaj znanosti povsem pokrivali, ne bi bilo nikakršnih problemov. Ker pa take skladnosti ni, se mora raziskovalni interes delno oblikovati in usmerjati tako, da sfera zunaj znanosti nastopi nasproti znanosti s problemi, ki jih je potrebno raziskovati. Če te zunanje determinante ni, bodo raziskovalci izbirali med tistim, kar so sami postavili na izbiro v skladu s svojim znanjem, sposobnostmi in raziskovalnim interesom. Ker ni nobene zunanje, drugačne vzpodbude, se ustaljeni raziskovalni interes lahko samo nenehno obnavlja. Pri oblikovanju usmerjenosti raziskovalnih interesov s strani zunanjih dejavnikov pa moramo upoštevati, da ima hitrost spreminjanja raziskovalnih interesov svoje meje, da je možno samo v določenem času pridobiti nova spoznanja in sposobnosti za načelno drugačne raziskovalne probleme. Če je program zunanjih dejavnikov v

prevelikem neskladju z dano raziskovalno usmerjenostjo in ne računa na njeno postopno spreminjanje, bo seveda ostal neizvedljiv ali pa bo nekvalitetno izveden kljub finančnim sredstvom, ki so na voljo. V primeru, da se znanstvena sfera zaveda problemov, ki so dolgoročna in življenjskega pomena za nacionalno in človeško skupnost sploh, bo vseskozi pozitivna samostojna logika raziskovalne usmerjenosti — kar pa ne bi mogla biti, če bi jo usmerjali zunanji dejavniki, ki se malo ali pa sploh ne zavedajo potreb po raziskovanju teh problemov.

V družbah, kjer osveščenost glede raziskovalnih problemov ni več izključno koncentrirana v sami znanosti, ampak je vključena v vsa področja družbenega dela, nastopajo zunanji dejavniki v usmerjanju raziskovalnega interesa nasproti znanosti vse manj kot nekaj tujega in vsiljenega, ampak se preoblikujejo v imanentne znanstvene interese. V družbah, kjer je opazna še precejšnja indiferentnost do raziskovanja na vseh področjih dela in kjer je že izoblikovana struktura interesov raziskovanja na načelu prevladujoče avtonomnosti (ki pa ne ustreza že osveščenim potrebam zunaj znanstvene sfere), je edini izhod v igri medsebojnega opredeljevanja zunanjih in notranjih dejavnikov raziskovalne usmerjenosti. Nobeno področje nima dovolj moči in pogojev, da bi lahko spremenilo obstoječa razmerja in lahko kljub dobrim željam tako stanje samo obnavlja.

Uporabljena in citirana literatura:

1. Radovan Richta und Kolektiv: »Civilisation am Scheideweg-Soziale und menschliche Zusammenhänge der wissenschaftlichtechnischen Revolution«, Praga 1968 — nemški prevod.
2. »Tehnološki jaze, INTDI, Beograd 1969.
3. Dr. M. Mladenović, »Nauka u maloj zemlji«, INTDI, Beograd 1969.
4. Dr. Stevan Blagojević, »Problemi razvoja i financiranja naučnoistraživačkog rada«, Beograd 1969.
5. Dr. Miroslav Pečuljić, »Naučno-tehnološka revolucija i samoupravljanje — Budućnost koja je počela«, Fakulteta političkih nauka, Beograd 1969.
6. I. G. Kurakov, »Prognoziranje naučnog-tehničkog progres«, »Voprosy Filosofii«, št. 10/1968.
7. A. A. Zvorykin in drugi, »Istorija tehnike«, Moskva 1962.
8. Tovmasjan, »Trud i tehnika«, Erevan 1965.
9. G. M. Dobrov, »Nauka o nauke«, Kijev 1966.
10. G. N. Volkov, »Sociologija nauki«, Moskva 1968.
11. Georg Klaus, »Kybernetik in philosophischer Sicht«, Dietz Verlag 1965.
12. Osnutek programa dela komisije za znanost pri univerzitetni konferenci ZKS, Ljubljana 1969.
13. Andrej Kirn, »Nekatere sistemske značilnosti sodobne znanosti, ki bi morale biti integrirane v pedagoški proces«, študija za pedagoški inštitut v Ljubljani, 1969.
14. Andrej Kirn, »Informacija o organizaciji znanstvenoraziskovalnega dela v nekaterih državah«, prirejeno za republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS, 1969.
15. Studija za pripremu srednjeročnog plana razvoja istraživačke djelatnosti u SFRJ, SSKND, Beograd 1971.
16. Jože Šter, »Problemi razvoja slovenske znanosti«, Teorija in praksa, št. 12, 1971.

Objektivnost v družboslovnih raziskavah

Problem

Etos znanosti o družbi je iskanje »objektivne« resnice. Kdor proučuje družbo, trdno veruje, da je resnica dobra in koristna ter da so iluzije, zlasti oportunistične, razdiralne. Išče »realizem«, pojem, ki eden njegovih pomenov označuje »objektiven« pogled na stvarnost.

Najbolj temeljni metodološki problemi, ki se z njimi srečujemo pri proučevanju družbe, so zato vprašanja: »kaj je objektivnost«, »kako doseči objektivnost pri poskusih, da bi lahko ugotovili dejstva in vzročne odnose med njimi«. Kako se je moč izogniti pogledu, ki ni brez predsodkov? Natančneje, kako se je moč tistemu, ki proučuje družbene probleme, osvoboditi (1) mogočne dediščine doslejšnjih razprav na nekem področju, ki navadno vsebujejo normativne in teleološke pojme preteklih generacij in ki temeljijo na metafizičnih moralnih filozofijah naravnega prava in na utilitarizmu; od tod so izšle vse naše socialne in ekonomske teorije; (2) vpliva celotnega kulturnega, družbenega, ekonomskega in političnega okolja družbe, ki v njej živi, dela in služi za kruh in položaj; in (3) vplivom svoje osebnosti, kot so jo oblikovali ne le tradicija in okolje, ampak tudi lastna individualna zgodovina, konstitucija in nagnjenja?

Družboslovec stoji tudi pred temeljnim problemom: kako torej biti objektivni in hkrati praktični? Kakšno je razmerje med željo po njenem spreminjanju? Kako združevati iskanje resničnega znanja z moralnimi in političnimi ocenami? Kako spraviti resnico v zvezo z ideali?

V našem poklicu se še danes premalo zavedamo, da smo pri iskanju resnice — prav tako kot vsa človeška bitja ne glede na to, kaj hočejo doseči — pod vplivom tradicije, okolja in svoje osebnosti. Nadalje poznamo še neki iracionalen tabu pred tem, da sploh ne ob-

¹ Objavljamo izbrana poglavja iz knjige G. Myrdala »Objectivity in Social Research«, ki je izšla v Londonu 1970. leta pri založbi Gerald Duckworth et CO LTD, 111 str.

ravnavamo okolnosti, da se tega premalo zavedamo. Prav osupljivo je, da ta tabu običajno spoštujemo, medtem ko ostane raziskovalec družbe docela naiven glede tega, kaj dela. To naivnost naj bi skušala uničiti sociologija znanosti in znanstvenikov, najmanj razvita disciplina med družbenimi vedami.² To je pomembno, zakaj ti vplivi, če nad njimi nimamo pregleda, utegnejo povzročati sistematične pomsleke pri raziskovanju in tako voditi k znanju, ki bo imelo napake.

Celo če bi bili vplivi na raziskovanje bolj razjasnjeni in bi si bil tako znanstvenik že bolj na jasnem glede sebe in svojih stališč pri iskanju resnice, bi še vedno v filozofiji znanosti o družbi ostal problem: ali so logična sredstva, ki je z njimi moč bolje zagotoviti objektivnost v raziskovanju. Na ta problem bom naravnal pričujoče razpravljanje.

Kot bomo videli, so razpoložljiva logična sredstva, ki se z njimi varujemo pred pomisleki v grobem tale: doseči popolno osveščenost glede ocen, ki v resnici določajo naše teoretično kakor tudi praktično³ raziskovanje; temeljito preiskati ta vrednotenja s stališča njihove relevance, pomembnosti in možnosti v družbi, ki jo proučujemo; preoblikovati ta vrednotenja v nekatere vrednostne premise za raziskavo ter določiti način obdelave in opredeliti pojme glede na vrednostne premise, ki so bile eksplicitno navedene.

Pristranosti v raziskovanju

Samo-ozdravljajoča sposobnost družbene znanosti, ki smo o njej že govorili, pa ni niti trenuten niti temeljit proces. Redko teče zlahka ali v celoti.

Kot družboslovci se varamo, če naivno verjamemo, da nismo tako človeški kot ljudje okoli nas in da se ne nagibamo oportunistično k sklepom, ki se ujemajo s predsodki drugih ljudi v naši družbi. S tem, da vztrajamo pri višjih vrednotenjih in da pripisujemo poglavitni pomen opazovanju dejstev, se lahko delno očistimo teh pristranosti.

V naših vedah smo pod vplivom tradicije, pod vplivom kulturne in politične situacije v našem okolju in tudi pod vplivom naše specifične osebne konstitucije. Nismo avtomati kot elektronski stroji, ki jih čedalje bolj uporabljamo za obvladovanje velikih množic podatkov.

Zaradi vsega tega pride v našem delu do sistematičnih pristranosti — celo v delu, ki ga je za računalni stroj programiral člo-

² Gunnar Myrdal, *Asian Drama. An Inquiry into the Poverty of Nations* (Azijska drama. Raziskava o bedi narodov). (New York, Twentieth Century Fund and Pantheon Books, 1968). Prologue, Sec. 1. Strani 5—8.

³ Besedi »teoretično« in »praktično« (ali »politično«) uporabljam v pomenu, kot ga imata v filozofiji; prva je v zvezi z razmišljanjem z gledišča vzrokov in posledic, druga z razmišljanjem z gledišča sredstev in ciljev.

vek — če se ne zavarujemo s sociološkimi in psihološkimi pogledom v razmere, ki v njih živimo in delamo, ter s pomočjo logičnih metod za obvladovanje pristranosti (o čemer bomo govorili kasneje). Za ilustracijo moje teze, da je sicer znanstveno delo prej ali slej pristransko, bom posegel na nekatera področja, kjer imam raziskovalne skušnje.

Pristranosti je lažje odkriti in podrobneje določiti, ko je preteklo nekaj časa in ko so se nekatere razmere spremenile. V knjigi »Politični element v razvoju ekonomske teorije« sem analiziral sistematične pristranosti v klasični in neoklasični teoriji. Pokazalo se je, da so imele metafizične moralne filozofije naravnega prava in utilitarizma, ki se je iz njih razvila ekonomska teorija, pomemben vpliv. V tej dediščini pa je dejstvo, da se je ekonomska teorija najprej razvila v Angliji (ki je bila takrat najbogatejša dežela na svetu) in da so v Angliji premožnejši sloji vodili gospodarstvo (enako kot vse druge oblike višje kulture), odločilo, kakšen naj bo način obravnave in argumentiranja.⁴ Primer teh pristranosti, ki izvira iz takšne določenosti, je na primer dejstvo, da izraza »nezaposlenost« niso uporabljali skoraj do konca 19. stoletja⁵ — četudi je bila seveda nezaposlenost pogosto zelo velika.

Ko sem začel študirati sporni črnski problem v Ameriki, sem uvidel, da so pristranosti v raziskovanju nadvse pomemben problem.⁶ V obširni razpravi o pristranostih v »Ameriški dilemi« sem ugotovil, da je znanstvena literatura o tem problemu skoraj vsa pristranska, vendar seveda v različnih smereh in na različnih stopnjah. Tudi sam sebe sem zalotil, da bolj pogosto navajam avtorje, da bi ilustriral mnenja o različnih vidikih problemov, kot pa da bi dokumentiral dejstva in odnose med njimi.

Pri proučevanju problemov razvoja v Južni Aziji, kar je moje najnovejše raziskovanje, sem ugotovil, da so bili vsi glavni pojmi, teorije in modeli pristranski — tako v kolonialni dobi⁷ kot po drugi svetovni vojni.⁸ To pristransko povojno pojmovanje, ki ga imenujem »moderna pristop«, je pod hudim vplivom diplomacije in pobožnih želja, kot se kažejo v kontekstu hladne vojne. Takšne sistematične pristranosti poraja nekritična uporaba znanstvenih pristopov, ki so bili izdelani za ekonomske analize v razvitih državah Zahoda. Celo ustaljena terminologija — »svobodni svet«, »svobodna Azija«, »Dežele v razvoju« itd. — je polna sistematičnih pristranosti; te ter-

⁴ Glej tudi »Economic theory and Underdeveloped Regions« (Ekonomska teorija in manj razviti predeli), II. del, zlasti 10. poglavje.

⁵ Asian Drama (Azijska drama), II. del, 21. poglavje, strani 984–89.

⁶ »An American Dilemma« (Ameriška dilema), II. dodatek, strani 1035–45; »Value in Social Theory« (Vrednost v družbeni teoriji), 7. poglavje.

⁷ Azijska drama, 21. poglavje, strani 977–84.

⁸ Prav tam, Prolog, strani 10–24, in passim v več poglavjih in v metodoloških dodatkih, str. 1839 in naprej.

minološke pomanjkljivosti pa kažejo na globlje pristranosti v pristopu.⁹

Pristranosti so bolj pogoste v študijah o Južni Aziji kot tudi v študijah o drugih manj razvitih predelih zaradi tega, ker so tu statistika in dejanske informacije tako zelo šibke. Več predloženih podatkov, na primer o nezaposlenosti ali o slabi zaposlenosti, nima pomena ali pa pomeni nekaj povsem drugega, kot domnevamo, da pomeni; podatke in informacije so zbrali in analizirali s pomočjo pojmovnega aparata »moderne pristopa«, ki pa je neustrezen spricho realnosti v teh deželah, ki se toliko razlikujejo od razvitih dežel. Zbiranje podatkov in drugega empiričnega gradiva tako ne more biti nadzor nad pravilnostjo pristopa, kakršnega naj bi sicer omogočalo soočenje s podatki. Dejstva ne udarjajo eno ob drugo ter priložnost za samo-ozdravljajoč proces, ki smo ga že omenili, je negotova.

Sistematične pristranosti, ki vladajo v raziskovanju problemov razvoja v Južni Aziji, krepí dejstvo, da je »moderna pristop« oporunističen in zadovoljuje želje tako radikalcev kot konservativcev¹⁰ v nekem območju. Oportunističen pa je tudi za ljudi v bogatih deželah Zahoda. Če bi bil »moderna pristop« logično dosleden in ustrezen realnosti, bi nam dežele v razvoju v Južni Aziji in drugod kazale veliko enostavnejše in bolj obvladljive probleme političnega usmerjanja.

Pristranosti vodijo k napačnemu pojmovanju stvarnosti ter k zmotnim sklepom glede politike. Da ne bi navajal več abstraktnih ilustracij o razširjenosti in naravi sistematičnih pristranosti v družbenih vedah, bom samo poudaril, da pristranosti slabijo moč družbenih znanosti pri izčiščevanju izkrivljenih in zmotnih splošno razširjenih mnenj, o čemer sem že govoril, češ da je to vloga teh ved v naši družbi. Ker so pristranosti v raziskovanju, podobno kot izkrivljena splošna mnenja, oportunistična in pravzaprav praviloma na strani teh mnenj, jih lahko pristransko raziskovanje celo podpira, vsaj delno in za nekaj časa.

Kako je raziskovanje v družbeni znanosti odvisno od trenutnih mnenj in vrednotenj v družbeni sredini, dramatično ilustrira dejstvo, da družbene znanosti redko kažejo pot k novim perspektivam. Namig za stalno preusmeritev v našem delu je povečini prihajal iz političnih interesov, ki vladajo v družbi, ki v njej živimo.¹¹

Tako na primer poplava pisanja o nerazvitih deželah kaže na dejstvo, da so po osvoboditvi teh dežel izpod kolonialne oblasti in v splošnem ozračju hladne vojne dogodki v teh deželah postali politično pomembni tudi za razvite dežele. Ekonomske in socialne razmere se danes še ne razlikujejo dosti od razmer pred razpadom ko-

⁹ Prav tam. Prolog, str. 10–12, in I. dodatek »Diplomacija v terminologiji«; str. 1839–42.

¹⁰ Prav tam. Prolog, str. 20–24, et passim v celi knjigi.

¹¹ Prav tam, Prologue, str. 8–12.

lónialnega sistema oblasti. Ampak takrat bogate dežele niso čutile, da bi bila usoda teh dežel in ljudi politično zelo pomembna.

Prav tako smo lahko prepričani, da bo raziskovanje črnškega problema v Ameriki v prihodnjih letih deležno veliko več pozornosti s strani vlade, ustanov, univerz in posameznikov kot pa v zadnjih dvajsetih letih, kajti črnški upor je zdaj povečal politično pomembnost takšnega raziskovanja.

Ta politična pogojenost *smerti* našega dela je morda le racionalen način prilagajanja dela potrebam, ki jih čuti družba, v kateri živimo in delamo. Kljub vsemu pa je treba razumeti znanstvenika na področju družbenih ved, ki želi, da bi mi kot poklicni strokovnjaki videli toliko daleč naprej, da bi znali prebrati kar je zapisano na oddaljeni steni: zakaj naj bi bila družba navadno presenečena, ko se kaj zgodi; zakaj naj bi jo dogodki našli nepripravljeno; zakaj naj bi bila prisiljena k improvizaciji?

Dejstvo, da igra družbena pogojenost tako odločilno vlogo pri izbiri raziskovalnega področja, nam bi moralo še bolj odpreti oči za drugo vrsto pogojenosti: namreč za *pristope*, ki se zanje odločimo pri raziskovanju — s čimer mislim pojme, modele, in teorije, ki jih uporabljamo, ter način, kako izbiramo in urejamo svoja opažanja in predstavljamo rezultate raziskav. Ta drugi tip pogojenosti, čeprav morda ni poglobitni, je tisto, kar vodi v pristranost.

Vloga skritih vrednotenj

Stoletja je že v družbenih vedah tradicija, da se prikrijejo vrednotenja, ki so določila znanstveni pristop. Tako se na začetni stopnji mehanizem pristranskega raziskovanja ne razlikuje od mehanizma, ki deluje v poljudnem mišljenju. Kot je bilo že rečeno, družbene vede niso nič drugega kot skrajno rafinirana zdrava pamet.

Podobno kot ljudje nasploh tudi družboslovci kaj pogosto prikrijejo vrednotenja in navzkrižja med njimi s tem, da navedejo svoja stališča, kot da so to logični sklepi iz dejanskih podatkov. Ker pa podobno kot navadni ljudje zakrijejo vrednotenja ‚kot vrednotenja‘ in navajajo le »razloge«, postane njihovo pojmovanje stvarnosti kaj lahko izkrivljeno, se pravi pristransko.

Znanstveniki na področju družbenih znanosti hočejo biti objektivni s tem, da »se držijo dejstev«. Najprej je treba priznati, da je preverjanje splošno razširjenih mnenj in znanstvenih domnev glede dejstev mnogokrat razkrinkalo posamezne pristranosti. To je tisto, kar imenujem samo-ozdravljajoči proces v znanstvenem delu, ki sem ga pokazal na zgledih iz zgodovine raziskovanja intelektualnih sposobnosti raznih rasnih in socialnih skupin.

Vendar pa pristranosti v družbenih vedah ne moremo odpraviti enostavno s tem, da »se držimo dejstev« in da zboljšujemo metode za obravnavo statističnih podatkov. Podatki in obravnava podatkov so pogosto bolj nagnjeni k pristranosti, kot pa je »čisto mišljenje«.

Kaos vseh mogočih podatkov za raziskavo se ne organizira v sistematično znanje sam, zgolj z opazovanjem.

Preden je mogoč pogled, je treba imeti vidik, in to vključuje vrednotenje. »Brez vrednotenja,« je zapisal moj pokojni prijatelj Louis Wirth, s katerim sem se pismeno pogovarjal o teh stvareh, »ne čutimo zanimanja ter nimamo občutka za relevantno ali pomembnost in zato tudi nimamo predmeta.«¹² Če znanstveniki pri svojih naporih, da bi bili stvarni, ne opredelijo svojih stališč eksplicitno, odpirajo možnosti za pristranost.

Prav tako se znanstvenik ne more izogniti pristranostim s tem, da se ustavi pred praktičnimi in političnimi sklepi. Raziskovanje ni nič bolj obvarovano pred predpristranostjo, če raziskovalec noče urediti izsledkov v obliko, ki bi bila prikladna za praktično in politično rabo. Prav tako je kljub nasprotnim zagotovilom očitno, da se kljub temu skoraj vedno naredijo praktični in politični sklepi. Vsa naša literatura je prežeta z vrednostnimi sodbami, četudi gredo uvodne izjave v nasprotni smeri. Toda sklepi niso dani kot inference iz eksplicitnih vrednostnih premis, temveč so po staromodnem zatrdilu razvidni iz narave stvari: kot del tega, kar je dano kot objektivni podatki. Najpogosteje so uvedeni z vrednostno obremenjeno terminologijo. Besede kot na primer »ravnovesje«, »ravnotežje«, »stabilen«, »normalen«, »prilagajanje«, »zaostanek«, ali »funkcija« so bile v vseh družbenih vedah most med domnevno objektivno analizo ter političnim receptom.¹³

Pristranosti tako niso omejene zgolj na praktične in politične sklepe raziskav. Njihove korenine so mnogo globlje. Pristranosti so neprijetne posledice prikritih ocen, ki so se vrinile v vse stopnje raziskave — od načrtovanja do končne prezentacije. Ker pa so prikrite, jih ne moremo primerno obravnavati in tako morejo ostati neopredeljene in nejasne.

Psihologija, ki je podlaga pristranosti, je preprosta. Vsak raziskovalec kot zasebna oseba in kot odgovoren državljan je bolj ali manj vpleten v mrežo nasprotujočih si vrednotenj, ki smo jih že spoznali. Kakor laik tako je tudi znanstvenik pod vplivom psihološke potrebe po racionalizacijah.

Isto velja tudi za vsak izvršni organ, ki odgovarja za raziskave, ter za poljudno in znanstveno javnost, pred katero nastopa znanstvenik in katere odzive iz oportunističnih razlogov ceni. Dejstvo, da so njegovi poklicni kolegi pogojeni na isti način, povečuje učinek neracionalnih vplivov. Če govorimo na splošno, opazamo, da se v vsakem posamičnem institucionalnem ali političnem okolju znanstveniki gibljejo kot čreda, svoja navzkrižja in posebne originalne lastnosti pa prihranijo za zadeve, ki ne odpirajo vprašanj o fundamentalnem sistemu pristranosti, ki so jim vsem skupni.

¹² V pismu avtorju z dne 29. septembra 1939.

¹³ Ameriška dilema, str. 1047 in nasl.

Nasprotujoč najbolj poštenemu namenu vseh prizadetih, predvsem pa raziskovalcev samih, da bi bili odkriti in brez predsodkov, splošna potreba po racionalizaciji tako teži k temu, da vpliva na uporabljene pojme, modele in teorije; tako vpliva tudi na izbiro relevantnih podatkov, na beleženje zapažanj, na teoretične in praktične inference, bodisi implicitne ali eksplicitne, in končno na način prezentacij dognanj. Za vse te operacije skupaj uporabljam izraz »pristop«.

Metoda za odkrivanje pristranosti je preprosta, četudi nekoliko mučna. Kadar ostanejo nenavedene vrednostne premise skrite in večidel nejasne, vsebujejo predloženi izsledki logične napake. Ko soočimo inference s premisami, najdemo skriti ‚non sequitur‘, ki dopušča, da se v sklepanje vrinejo nenadzorovani vplivi s področja vrednotenja. To logično napako je moč ugotoviti s kritično analizo. Moja knjiga »Politični element v razvoju ekonomske teorije« se večidel ukvarja s takšno kritično analizo, in ponazarja logične napake v ekonomski teoriji.

Razkrivanje skritih vrednotenj

Na tem mestu v našem razpravljanju moramo kar najbolj poudariti, da v večini sodobnih in tudi prejšnjih raziskav na področju družbenih znanosti napaka ni v pomanjkanju »objektivnosti« v konvencionalnem pomenu neodvisnosti od vseh vrednotenj. Narobe: vsaka študija družbenega problema, ne glede na obseg, je določena in mora biti določena z vrednotenji. »Dezinteresirane« družbene znanosti nikoli ni bilo, in je — iz logičnih razlogov, nikoli tudi biti ne more.

Toda vrednostne premise, ki dejansko in nujno določajo raziskovanja na družbenem področju, so v glavnem skrite. Raziskovalec lahko ostane celo pri tem, da se jih ne zaveda; takrat ostanejo implicitne in nejasne ter tako odpirajo vrata pristranostim.

Edini način, kako lahko težimo v teoretični analizi, k »objektivnosti« je ta, da vrednotenja osvetlimo s polno lučjo, da pokažemo, da so specifična in eksplicitna, in da jim dopuščamo, da določajo naše teoretično delo. V praktični fazi nekega raziskovanja pa naj bodo nato izražene vrednostne premise, skupaj s podatki (ugotovljenimi s teoretično analizo ob uporabi istih vrednostnih premis), premise za vse politične sklepe.

Tu se potegujem za to, da naj bodo vrednostne premise dane eksplicitno, tako da bo raziskovalno delo lahko težilo k »objektivnosti« — v edinem pomenu, ki ga ima ta izraz lahko v družbenih vedah. Prav tako pa jih moramo natančno določiti za takšne širše namene kot je poštenost, jasnost ter logična doslednost v znanstveno-raziskovalnem delu.

Tu je primerno mesto, da se na kratko pomudimo pri naporih v konvencionalni družbeni znanosti, da bi se izognili terminom, ki sami zase že implicirajo vrednostno sodbo, in da bi jih nadomestili s takimi, ki nimajo očitnih asociacij z vrednotenjem. Ker pa je logično nujno, da je vse raziskovanje od začetka do konca prežeto z vrednotenjem, je moč pokazati, kako so bili vsi ti napori zaman, celo kako so prispevali k miselni zmedi v vseh poskusih, da bi opravljali raziskovanja brez vrednostnih premis.

Še proti koncu devetnajstega stoletja in celo kasneje so družboslovci verjeli v obstoj vrednosti, ki naj bi jih bilo mogoče objektivno ugotoviti, in ki naj bi bile na ta način podobne drugim predstavam o stvarnosti v tem, da so resnične ali zmotne. Dejstvo, da je bilo naše poznavanje teh na videz »resničnih vrednot« še nepopolno, zlasti glede njihove merljivosti, ni prizadelo predstave, da obstoje kot del stvarnosti. Še na začetku našega stoletja je Knut Wicksell, slavni ekonomist iz hedonistične in utilitaristične tradicije, takole razmišljal:

»Morda bodo nekega dne fiziologi uspeli izolirati in oceniti različne človekove potrebe po telesni toploti, prehrani, raznolikosti, razvedrilu, stimulaciji, okrasju, skladnosti, itd. ter tako ustvarili racionalno podlago za teorijo potrošnje.«

Čeravno so družboslovci naslednjih generacij redko razglašali svoje prepričanje tako naravnost kot Wicksell, so naprej gradili na domnevi, da obstoje objektivne vrednote, ki naj bi bile v načelu spoznavne, četudi jih je le s težavo moč ugotavljati. Toda že zgodaj, pravzaprav že od časa Benthama dalje, je čutiti razločno težnjo, da bi se ta vrednotenja prikrilo s pomočjo neškodljivo zveneče terminologije.

Umik iz hedonistične psihologije, ki je bila ogelni kamen utilitaristične moralne filozofije, se začel v ekonomski teoriji z italijanskim sociologom in ekonomistom Vilfredom Pareto, ko je skoval izraz »ophilimité« kot nadomestilo za »utility« (tj. koristnost). Od takrat naprej se začne nepretrgana poplava terminoloških inovacij. Celotna moderna teorija o splošni blaginji, ki je v zadnjih letih brez potrebe zaposljevala toliko glav, je nasičena s te vrste eskapizmom. Gre za teoretski okvir, ki ne bi vseboval ničesar, če ne bi implicitno vključeval ene ali druge verzije stare diskreditirane racionalistične psihologije in utilitarne moralne filozofije. Ker pa jo implicira — kot je to razvidno iz praktičnih sklepov — postane ta teorija in njen okvir neutemeljena in zmotna.¹⁴

Uporaba algebraičnih formul (kakorkoli že utegnejo biti koristne za obvladovanje zapletenih odnosov), grških črk in drugih simbolov

¹⁴ Politični element v razvoju ekonomske teorije, 4. pogl. str. 80—103; in dodatek Paula Streetena, str. 208—17.

omogoča izmikanje pred navajanjem očitno impliciranih domnev in zlasti izmikanje pred tem, da bi se zavedli, kako so glavni pojmi obremenjeni z vrednotenjem.

Tudi v drugih znanostih o družbi je bilo v zadnjih desetletjih posvečeno precej pozornosti te vrste razbohoteni terminologiji. Do velike mere gre za premišljen poskus, kako bi »objektivirali« nekaj, kar ni in sploh ne more biti objektivno.

V študijah, ki so bolj specifične in praktične narave, pa je manj takšnih poskusov; to bi lahko ponazoril na področju črnca v Ameriki.¹⁵

»Znanstveno delo o črnih v politiki je osredotočeno na odzemanje volilne pravice oziroma državljskih pravic. To pomeni, da se je zanimanje porodilo iz pojmovanja, da je ravno dejstvo, da v Ameriki črnc pogosto nima volilne pravice kot drugi državljani, tista izredna stvar, ki jo je treba proučevati. Prav tako se je delo na pravnem statusu črncev osredotočilo na specifične vidike brezpravnosti črnca v pravnih zadevah. Prav tako je proučevanje izobrazbe črncev potekalo v glavnem s stališča diskriminacije. Isto velja za raziskovanja o črncu kot delavcu, ki si služi le vsakdanji kruh. Primerjali so življenjski standard črncev s standardom belcev. Udeležbo črnca v vodenju družbene blaginje so merili po merilih enakosti.«

Diskriminacija — izraz, ki je seveda težko obremenjen z vrednostnimi sodbami — je bil tako ključni termin za večino študij o črnem problemu v Združenih državah. Ta izraz — in vsi njegovi sinonimi in natančnejše opredelitve — ter celotni pristop k črnemu problemu, ki ga označuje, je bil očitno izveden iz načel v ameriškem credu. S tem izrazom mislim čisto ekspliciten sistem vrednotenja na višji ravni, ki so jih vedno razglašali in razodevali v javnih razpravah, ki so vsebovani v ameriški ustavi, in ki po mojem mnenju kljub resnim pomanjkljivostim predstavljajo zgodovinsko težnjo.

Celo pri obravnavanju črnkega problema so posamezni avtorji sem in tja poskušali uvesti nove in manj obravnavane besede, da bi bili bolj »objektivni«. Toda njihov učinek ni bil velik in zaradi tega so ostale dokaj neškodljive.¹⁶ Običajno so nove besede pomenile isto stvar; tedaj je bil edini rezultat to, da so skrivale implicirana vrednotenja pred zavestjo.

V deželi, kot so Združene države — ne glede na to, kako malo veljajo ta višja vrednotenja v vsakdanjem življenju — je pomembno to, da se izjeme ocenjuje kot napačne s stališča nacionalnega etosa. V »Ameriški dilemi« sistem vrednotenja, ki izhajajo iz ameriškega

¹⁵ Ameriška dilema, II. dodatek, 2. del, str. 1063; (Vrednost v družbeni teoriji, 7. pogl., 4. del, str. 162—63).

¹⁶ Glej moj esej »Vrednostno nabiti pojmi« v knjigi »Money, Growth, and Methodology and Other Essays in Economics in Honor of Johan Akerman« (Denar, rast, metodologija in drugi ekonomski eseji, izdani v počastitev Johana Akermana), Hugo Hegeland, urednik (Lund, CWK Gleerups Bokförlag, 1961), str. 273—88.

creda, nastopa v vlogi eksplicitnih vrednostnih premis in je nadrobno popisan za razne probleme.¹⁷

Pri proučevanju manj razvitih dežel je težnja po ‚objektivaciji‘ raziskovanja očitna na primer v pogostih poskusih, da bi našli defnicijo za razvoj — in za nezadosten razvoj —, ne da bi se pri tem opirali na vrednostne premise. To seveda ni mogoče, saj vodi v hudo arbitrarnost. V »Azijski dram« je celo poglavje posvečeno eksplicitnemu pojasnjevanju vrednostnih premis, ki so uporabljene v študiji, ter pojasnjevanju motivov, iz katerih sem se odločil zanje.¹⁸

Skratka, kar smo povedali v pričujočem poglavju, je to, da ni nič narobe ‚per se‘, z vrednostno obarvanimi pojmi, če so ti jasno definirani v smislu eksplicitno podanih vrednostnih premis. Če pa niso definirani na ta način in je tako implicirano vrednotenje prikrito, potem odpirajo vrata s predsodkom. Če pride do tega, potem to ni rezultat obremenjenosti vrednotenja, temveč rezultat tega, da so bili vrednostno obarvani pojmi kot taki prikriti, vrednotenja pa potem lahko ostanejo nejasna. Kovanje novih izrazov ni nobena rešitev. Takšni izrazi lahko rabijo le za to, da nam dajejo varljiv občutek varnosti, splošno javnost pa zaslepljujejo. Če so novi termini isti pristop k stvarnosti, ki jo proučujemo, kot stari, vrednostno obarvani termini, potem ni bilo v resnici nobene spremembe in bodo tudi novi termini kmalu postali nabiti z vrednostjo.

Izbira vrednostnih premis

Vrednostne premise v družboslovnem raziskovanju morajo izpolnjevati številne pogoje.¹⁹

Biti morajo *eksplicitno dane* in ne prikrite kot implicirane domneve. Bile naj bi *specifične* in *konkretne* do tolikšne stopnje, kot jo zahteva vrednotenje stvarnosti v smislu faktičnega znanja. Biti morajo *smotrno izbrane*, ker niso, a priori, same na sebi umevne in splošno veljavne zaradi tega, ker temeljijo na dejstvih ali na ‚naravi stvari‘. V tem smislu so v raziskavi element človekove volje ali hotenja, ki je potreben tako kot v vsaki smotrni dejavnosti. Zato so samo *hipotetične* narave, pač kolikor se nagibi volje ali hotenja razlikujejo. Nekatere epistemološke težave, povezane s to zadnjo zahtevo in nekaterimi drugimi omenjenimi, bomo obravnavali še posebej.

Če je racionalnost ena od vrednostnih premis, kot je to normalno v našem tipu civilizacije, zbirka premis ne sme vključevati

¹⁷ Op. cit., Uvod in 2. poglavje, str. xli—lv ter 26—49 et passim; (vrednost v družbeni teoriji, 4. poglavje, str. 65—67).

¹⁸ Op. cit., 2. poglavje, str. 49—69, primerjaj Prolog, 9. del, str. 31—34 in Dodatke št. 1, str. 1839—42 ter št. 2, II—IV del, str. 1859—1940.

¹⁹ Glej »Ameriška dilema«, 2. dodatek, 4. del, str. 1057—64 (Vrednost v družbeni teoriji, 7. poglavje, 4. del, str. 153—64); ter »Azijska drama«, 2. poglavje, str. 49—89.

vzajemno nezdržljivih vrednostnih premis, ampak mora biti *konsistenten* sistem.

Zadnja zahteva še posebej, pa tudi nekatere, ki jih bomo še omenili, implicira, da vrednostne premise *ne morejo biti v celoti*, a priori, *neodvisne* od raziskovanja. Raziskovalec naj bi začel s tem, da posveti pozornost nekaterim vrednostnim premisam, ki bi jih kazalo uporabiti, vendar mora biti ves čas pripravljen, da jih ustrezno prilagaja.

Vrednostne premise je treba uporabljati ne le pri *ciljih*, temveč tudi pri *sredstvih*. Utilitaristična teza — da nobena stvar ni dobra ali slaba sama na sebi, ampak le zaradi dobrih ali slabih rezultatov — ni realistična, ker ljudje dejansko ocenjujemo tudi sredstva. Isto velja za *stranske učinke*, ki jih ima uresničevanje cilja z nekimi sredstvi.²⁰

Nikakršnega moralnega nihilizma

Dosedanja predstavitev problema vrednotenja in njihove vloge v družboslovju temelji na spoznanju, da vrednotenja ni moč — v nasprotju z verovanji — presojati po kriterijih resničnosti in dokončnosti. Vrednotenja so subjektivna dejstva.

To pa implicira nekaj, kar se včasih imenuje ‚relativizem vrednot‘. Če smo sprejeli to temeljno predpostavko, nikakor ne mislimo, da je zaradi nje težko ali celo nemogoče utemeljevati moralno stališče.

Narobe, z zagovarjanjem nujnosti vrednostnih premis v vsem raziskovanju, bi se morale družbene vede bolj učinkovito odpreti moralni kritiki. Potem bi bilo nemogoče označiti ekonomijo za ‚turobno znanost‘ v pomenu, da je zaprta za moralne pomisleke. Pač pa so ekonomisti, ki delajo na konvencionalen način in skušajo prikrivati vrednotenja v izhodiščih svojih raziskav, tisti, ki jih lahko pogosto po pravici, iz logičnih razlogov, zato grajamo.

Pravzaprav nobena družbena veda ali področje družbenega raziskovanja ne more veljati za ‚amoralno‘ ali ‚apolitično‘. Znanost o družbi nikoli ne more biti ‚nevtralna‘ ali enostavno ‚faktična‘ ali ‚objektivna‘ v tradicionalnem pomenu teh terminov. Raziskovanje vedno po logični nujnosti temelji na moralnem in političnem vrednotenju, raziskovalec pa naj bi bil dolžan, da svoja vrednotenja eksplicitno pojasni.

Če so ta vrednotenja odstrta in osvetljena, lahko vsak, ki se mu zdi, da je neka raziskava temeljila na vrednotenjih, ki naj bi bila po njegovem mnenju napačna, na tej podlagi raziskavi nasprotuje. Prav tako se mu ponuja priložnost, da zastavi študijo po svojem, modifi-

²⁰ »Das Zweck-Mittel-Denken in der Nationalökonomie« (Pojmovanje ciljev in sredstev v nacionalni ekonomiji), Zeitschrift für Nationalökonomie, IV. zvezek, št. 3 (1933); (Vrednote v družbeni teoriji, 10. poglavje, str. 206–30).

cira izsledke na podlagi drugačnih, na novo izbranih vrednostnih premis. Dejansko bo spodbudno in veliko lažje moralno in politično argumentirati, ko bo konvencionalno družboslovje opustilo zmotne trditve, da mora ugotavljati relevantna in pomembna dejstva in celo dosegati praktične sklepe ne da bi eksplicitno podalo vrednostne premise.

Relativizem vrednot torej čisto jasno *ni moralni nihilizem*. V naših srcih vsi nosimo kompleksne sisteme vrednotenj na različnih ravneh naše moralne osebnosti. Naše vsakdanje življenje je nepretrgan niz moralnih kompromisov med vrednotenji na višji in na nižji ravni. Vsi imamo priložnost, da težimo k uveljavljanju vrednotenj na višji ravni — v našem življenju ter v življenju naše skupnosti ali naroda. Lahko celo sežemo prek tega in se zato obračamo na tuje vlade in njihova ljudstva. Znanstveno proučevanje naj bi povečevalo, ne pa zmanjševalo učinkovitost moralne in politične diskusije.

Družboslovje je vedno imelo za izhodišče svojega dela neke višje moralne vrednote in je tako sledilo podobni težnji ljudi nasploh, kadar delujejo v formalnih institucijah. Kot smo že lahko videli, je to ena od razlag za dejstvo, da družboslovno raziskovanje ni bilo docela neučinkovito pri korigiranju izkrivljenih mnenj, ker je izkrivljenost ponavadi posledica oportunističnih poskusov, da bi prikrili vrednotenja na nižji ravni ter prav tako njihovo navzkrižje z vrednotami na višji ravni. Do neke mere je bilo družboslovno raziskovanje vedno uspešno pri prečiščevanju vrednotenj na nižji ravni s pomočjo korigiranja izkrivljenih mnenj.

Seveda pa je tradicionalna in še vedno konvencionalna težnja v družboslovju, da bi bili ‚pseudo-objektivni‘ in da bi prikrili vrednostne premise, vsebovane v posamezni raziskavi, oslabilo družboslovno raziskovanje kot moralno silo v naši družbi. Le če bo družboslovje moralo priti na dan s temeljnimi vrednotenji, bo družboslovno raziskovanje postalo učinkovitejše v službi intelektualne in moralne katarze — kar je naš up za izboljševanje družbe.

Kaj je danes levo?

Objavljamo odlomek iz novejšje knjige avstrijskega socialističnega publicista Josefa Hindelsa. Knjiga je za nas izredno zanimiva, ker je glasnik idej levega nedogmatičnega marksizma, kakršnega zagovarja krog F. Mareka in E. Fischerja okoli revije Wiener Tagebuch. Ta krog se kot v Franciji Roger Garaudy spoprijema z vsemi družbenimi spremembami v kapitalističnem sistemu in jih skuša analizirati z marksistično metodo, da bi delavskemu gibanju, ki ostaja slej ko prej najpomembnejši dejavnik boja za socializem, lahko izdelal novo in učinkovito strategijo, ki bi hkrati ustrezala razmeram. V pričujoči knjigi analizira vse dejavnike, ki jim posveča posamezna poglavja: Evropski socializem in protikolonialne revolucije; Spremembe v komunizmu in levem socializmu; Kako kapitalističen je pozni kapitalizem?; Zoprna blaginja; Znanstveno-tehnična revolucija; Od poznega kapitalizma k socializmu; So reforme in revolucija nasprotje?; Reforme, ki sežejo do korenin; Soodločanje — vzvod družbenih sprememb; Brez študentskega gibanja nobene nove levice; Nova levica brez levega programa; Kam vodi nova levica; Kaj je danes levo?

Ker pri nas toliko razpravljamo o novi levici, menimo, da je prav, če objavimo Hindelsovo analizo tega pojava, posebno ker pri nas takih poglobljenih teoretičnih marksističnih analiz manjka.

Nova levica brez levega programa

Poskus idejnega obračuna z novo levico je zelo težaven, ker gre za pisan mozaik smeri, tokov, grupacij, tendenc. Nepovezanost programatične izpovedi sodi prav tako kot notranja razdvojenost k značilnostim nove levice.

Čeprav je bilo za nastanek nove levice gibanje na severnoameriških univerzah bistvenega pomena, bomo ta pojav zanemarili, saj ima značilne ameriške poteze. Vendar je v protestnih akcijah ameriških študentov odigralo raso vprašanje poleg vojne v Vietnamu izredno vlogo. Poleg tega pa moramo upoštevati, da v ZDA ni tra-

dicionalnega socialističnega gibanja, torej moramo onodod tudi na problem zvez med novo levico in delavskimi organizacijami, ki je za Evropo tako pomemben, gledati drugače.

Razpravljanje se omejuje zato na evropsko novo levico, pri čemer uporabljamo predvsem zahodnonemške in francoske vire. Pričujoči dokumenti, največkrat gre za polemične spise, so skoraj vedno naperjeni zoper drugo levico ali vsaj zoper osebnosti in tokove, ki so levici blizu. To ni naključje; samoumevnost nove levice zahteva razmejitev od tako imenovane stare levice, toda tudi prelom s tistimi teoretiki in ideologi, ki so še včeraj inspirirali njene lastne vrste. V tem boju za samoumevanje se nova levica ne nagiba samo k pretiravanju, ampak, skoraj bi lahko rekli, tudi k veselju do izoliranosti, do ločitve od resničnih ali potencialnih zaveznikov. Naj bi ne bilo ničesar poleg nje, kar bi imelo pravico imenovati se levo. To avtoritarno monopolno zahtevo antiavtoritet srečamo v vseh njihovih izjavah.

Med najzanimivejše polemične spise sodi razpravljanje z Jürgenom Habermasom, ki daje globok vpogled v mišljenje in mentaliteto ideologov nove levice ne glede na razlike med njimi. Za zgodovino konflikta je nujno, da navedemo nekaj podatkov: Jürgen Habermas, ki ga je Wolfgang Abendroth imenoval najproduktivnejšega socialno-filozofskega misleca Zvezne republike Nemčije, je bil prvotno eden izmed »duhovnih očetov« nemške nove levice in je odločilno vplival zlasti na njeno študentsko organizacijo (SDS). Iz njegovih spisov so prav tako pogosto navajali kot iz Marcusejevih in Adornovih. Pozneje je prišlo do razlik, ki so končno dobile pomen odprtega preloma.

Tudi tu ne smemo problema tako poenostaviti, da bi na ta prelom gledali kot na konflikt med »očetom« in njegovimi »uporniškimi sinovi«. Gre za vprašanja visoke politike, do katerih je Habermas zavzel zmerno levo liberalno stališče, medtem ko so njegovi mladi nasprotniki, med katerimi ni bilo malo Habermasovih učencev, zavzeli ultraleve in anarhistične pozicije.

Profesor je napravil v tem prerekanju dve napaki, ki ga postavljata v nerodno luč: v srditi polemiki z mladimi napadalci nove levice je skoval izraz »levi fašizem«. S tem je Jürgen Habermas — proti svoji volji, v nasprotju s svojim levo liberalnim stališčem — glavna priča reakcije. Zdaj so se lahko podivjani malomeščani v svojem hujskanju proti levim študentom, ki je apeliralo na najnižje instinkte, sklicevali na naprednega socialnega filozofa. To so napravili v stolpcih bulvarskih listov ob vsaki priložnosti, ki se je ponudila, kar pa je konflikt med Habermasom in novo levico še bolj zaostri.

Izraz »levi fašizem« je treba po mnenju pisca tega članka odločno zavrnilo tudi zaradi tega, ker se obrača od resnične fašistične nevarnosti, ki grozi v Zvezni republiki, in prispeva k zmedi v anti-fašističnih vrstah. Tudi najostrejša kritika pustolovščin ultralevičarjev

ne sme peljati k temu, da bi jo metali v isti koš z neonacistično NPD s SA udarnimi oddelki. Jürgen Habermas bi moral vedeti, da grozi demokraciji v Nemčiji, prav tako kot v weimarski republiki, resna nevarnost samo z desne. Seveda z desnim ne smemo razumeti le neonacistične NPD, ampak tudi tiste antidemokratske sile, ki jih lahko najdemo v zbirni stranki velike buržoazije CDU-CSU. Torej je termin »levi fašizem« prav tako škodljiv kot Stalinova teorija o »socialnofašistični« naravi socialne demokracije, ki jo danes, kakor bomo še videli, mnogi govorniki nove levice spet zagovarjajo.

Druga napaka, ki jo je napravil Jürgen Habermas, je v tem, da je poskušal svoje nasprotnike, pripadnike nove levice, ovreči z besednjakom, ki ga ni vzel iz sociologije, temveč iz psihiatrije: tu je med drugim govor o sanjarijah, infantilizmu, potencirani fantaziji, kljubovalnosti proti staršem, izgubi dejanskega stika. Ti klinično-psihiatrični pojmi nimajo v diskusiji o političnih in socioloških vprašanjih nič opraviti. Njihova uporaba — poleg vsega še v prerekanju starejšega z mladimi, profesorja s študenti — zbudi mučne občutke. Sam od sebe se vsiljuje sum, da hočejo ljudi, ki so postali neprijetni, razglasiti za klinične primere psihiatrije, s čimer postaja prerekanje in navajanje argumentov nepotrebno.

Pisec torej nikakor ni na strani Jürgena Habermasa. Toda v polemičnem spisu¹, ki je nastal iz tega konflikta, nas predvsem zanimajo ne napake liberalnega profesorja, ampak predstava, ki jo imajo o sebi njegovi mladi nasprotniki iz nove levice.

Odklanjanje politike zavezništva

V pismu, ki ga je Furio Cerutti naslovil najprej osebno na Habermasa, in vsebuje po mnenju pisca stališča, ki so značilna za novo levico v Evropi, gre za vprašanje politike zavezništva, ki je bistveno za socialistično strategijo v poznokapitalistični družbi. Kako lahko odvrnemo nevarnost izolacije, kateri zavezniki pridejo v poštev v boju za konkretne cilje na poti k socializmu?

Nič manj pomembna pa ni politika zavezništva v boju proti reakcionarnim nevarnostim, proti novemu fašizmu, ki se začenja formirati v nekaterih poznokapitalističnih deželah. Najbližja preteklost nas je vendar naučila, da je enotna fronta vseh antifašistov brez razlike glede njihove politične oziroma ideološke usmeritve zgodovinska nujnost. Eden bistvenih vzrokov za zmago fašističnega barbarstva je, da v 20. in 30. letih ni prišlo do enotne antifašistične fronte.

Furio Cerutti je diametralno nasprotnega mnenja. V svojem pismu Jürgenu Habermasu, ki ga je povezal z ultralevičarsko in anarhistično kritiko komunistov, piše med drugim:

¹ Die Linke antwortet Jürgen Habermas, Europäische Verlanganstalt, Frankfurt, am Main 1969.

»Že v 30. in 40. letih, zlasti pa od povojnega časa do danes, je postala politika zavezništva, politika antifašistične enotne fronte, oprte na mitologizacijo rezistence, sestavina tiste parlamentarne politike komunistov in socialistov, ki je vsako avtonomno revolucionarno iniciativo od spodaj postavila na laž, češ da je nerealna in levo ekstremistična dejavnost razkola, in jo sabotirala — da bi jo v najboljšem primeru privedla nazaj na pot parlamentarizma in strankine politike (glej danes stališče KPF in KPI do študentskega gibanja).

Ta zavezniška politika, politika gentlemanskega sporazuma v vrhovih (npr. KPF in federacija), kanaliziranja in vodstva opozicije, je iz imanentnih vzrokov odločno podprla strankine aparate, birokratizacijo levičarjev, proti kateri se je danes obrnilo študentsko gibanje s svojo 'teach-in-demokracija'. 'Politiko zavezništva' danes brez nadaljnega razpravljanja identificirajo s historično funkcijo požarne brambe etabliranih levih strank in množičnih organizacij v zahodni Evropi.«

To skrajnje sektaško stališče o vprašanju politike zavezništva ima daljnosežne posledice: vsaj deloma pojasnjuje skaljen odnos nove levice ne samo do desnih birokratskih vrhov delavskega gibanja, ampak tudi do njihovega levega krila. Razlaga, zakaj tudi levi socialisti in člani sindikata, ki simpatizirajo s študentskim protestnim gibanjem, in se jim zdijo mnoge akcije nove levice koristne, neskončno težko navežejo pristne stike z zagovorniki te smeri. Vendar je vsak zaveznik, ki dela v obstoječih organizacijah delavskega gibanja, že od samega začetka ožigosan.

Furio Cerutti si na videz sploh ne more predstavljati progresivne politike zavezništva, ki bi presegala meje poznokapitalistične družbe. Toda brez takšne politike zavezništva prehod v socializem ni mogoč, ker levičarji nikjer niso dovolj močni, da bi sami izsilili to družbeno spremembo.

Vzemimo primer soodločanja v podjetjih in v družbi, o katerem je že bil govor, da ga lahko uveljavimo le proti najhujšemu odporu lastnikov produkcijskih sredstev in njihovih glavnih managerjev. Ali je kje le najmanjša možnost, da zlomimo ta odpor, če ne zberemo široke fronte borcev za soodločanje, ki ga bo brez zavezništva komaj mogoče izpeljati? Ali ni potrebno, da tudi krščanske delavce in uslužbence, ki v drugih vprašanjih niso pripravljeni sprejeti socialističnih stališč, pridobimo za boj za soodločanje, pri čemer se je celo mogoče opirati na izjave levokrščanskih socialnih naukov in citirati papeževe okrožnice?

Nova levica meni, da v temeljih zavezništvu v podjetjih ni ugovarjati. Toda kakor hitro pride do pogovorov med vrhovi, bi bila izdaja popolna. Zato tudi zahodnoevropskim komunistom nihče ni očital njihove stalinistične preteklosti, ampak je bila kritika naperjena zoper njihovo pripravljenost, da se povežejo s tistimi, ki so jih prej zmerjali s »socialfašisti«.

Nerealno je ostro postavljati zaveznike od spodaj proti zaveznikom od zgoraj. Obe zavezništvi sta v nekaterih situacijah potrebni, pri čemer naj bi iniciativa od spodaj, aktivnost podjetij, preprečevala preveč birokratske manipulacije na vrhu. Kdor pa zavezništvo vrhov načelno odklanja celo v boju proti novi fašistični nevarnosti, se resnično podaja v izolacijo.

Tudi stališče do rezistence je osupljivo. V onih deželah, kjer je bila do konca druge svetovne vojne fašistična diktatura, danes ni nevarnosti mitologiziranja, ampak izrinjanja, zamolčanja o uporabi zoper fašizem in naukov za sedanjost, ki iz tega izhajajo. Vendar moramo najpomembnejšega teh naukov, nujnost široke antifašistične enotne fronte, ki bi zajela vse svetovnonazorske grupacije in to razumela, braniti v začetkih.

Zbegan pa je pisec na tistih mestih Ceruttijevega pisma, kjer je govora o »socialfašistih«:

»O ‚ničevosti diskusije‘ bi se morali tudi prepričati — vendar ne o diskusiji med študenti, učenci in mladimi delavci, ki so s svojo aktivnostjo razvili nove oblike komunikacije, pojasnil in solidarnosti. Brez uspeha in begajoča bi bila pa diskusija s socialfašisti v zahodnoberlinski SPD in mnogimi ‚liberalci‘, katerih omejenost v družbenoteoretičnih vprašanjih je postalo podlaga avtoritativnega odnosa.«²

V stalinistični eri od komunistov razširjeno teorijo o »socialfašistični« naravi socialne demokracije, ki da je »dvojček fašizma«, so danes tisti komunisti, ki so se razvili dalje in niso ostali v stalinistični preteklosti, odločno odklonili. Za sociološko preskušnjo velja pojem »socialni fašizem« prav tako malo kot za soočanje z zgodovinskimi skušnjami.

Socialna demokracija je tam, kjer stoji pod desnim vodstvom, malomeščanska delavska stranka, ki si prizadeva za socialne izboljšave v okvirih kapitalizma. S fašizmom nima opraviti. Narobe: kjer je vedno prihajal fašizem do moči, je neusmiljeno razbil vse organizacije delavskega gibanja, tudi desno usmerjene socialdemokrate. Tisti socialni demokrati brez hrbtenice, ki so se leta 1933 žalostno poskušali dogovoriti s Hitlerjem, so pomen fašizma ocenili prav tako napak kot pripadniki Stalinove teorije o »socialnem fašizmu«.

Če danes govorniki nove levice označujejo socialne demokrate (pa naj stojijo še tako močno desno) kot »socialne fašiste«, potem to ni niti novo niti originalno, ampak zgolj ponovitev napačne teorije, ki jo je zgodovina zavrгла.

»Vojno institucijam!«

Poučen je prispevek Arnhelma Neusüssa, ki je prvi v republikanskem klubu zahteval diskusijo. Tako zelo poučen je zato, ker ta profilirani zastopnik nove levice ni ovrigel tez Jürgena Habermasa,

² Op. cit.

usmerjenih proti marksizmu, ampak je iz njih zgolj izpeljal nove sklepe:

»Toliko bolj čudno je, da Habermas proti SDS in njeni dozdevni teoriji navaja argumente, ki jih je sam razvil v različnih objavah (npr. teza o rastoči nepomembnosti neposredne ekonomske nujnosti današnjega imperializma; zlasti na primeru vojne v Vietnamu). Toda predvsem je prav teza, da razredna struktura ni več vzvod za revolucionarnost, pod vplivom del Herberta Marcuseja postala pomembno izhodišče za strategijo antiavtoritarnih, tiste strategije, ki naj po Habermasu temelji na nasprotnih predstavah.

Kakor je znano, je antiavtoritarni tabor zamenjal pravilo: »Proletarci vseh dežel, združite se!« s spremenjeno Büchnerjevo parolo: »Mir ljudem, vojno institucijam!«

Teorija o »nasprotnih signalih«, ki je na 22. konferenci delegatov SDS zbudila razburjenje, je temeljila na argumentu, da se razredna zavest dandanes ne da več politično aktualizirati. Tudi pomembne kampanje SDS lahko (kot npr. anti-Springerjeve akcije, aktivnosti proti bedi, demonstracije zaradi Vietnama in sama praksa na visokih šolah) veljajo komaj kot odlično razredno strateško usmerjene.

Končno pa moramo dopolniti zloglasni očitak »levega fašizma«, ki ga je Habermas na kongresu v Hannoveru izrekel proti Rudiju Dutscheju, češ, naj označi pozicijo, ki ni usmerjena več na razredno-teoretične predstave; tako lahko domnevamo, da Habermas svojega lastnega očitka ni razumel.«³

Veliki razredni boji v Franciji in Italiji so dokazali, kot so povedali tudi drugi predstavniki nove levice, ki jih bomo še citirali, da se da razredno zavest dandanes zelo dobro aktualizirati. Vendarle je zamenjava Marxove parole: »Proletarci vseh dežel, združite se« s spremenjeno Büchnerjevo parolo: »Mir ljudem, vojno institucijam« značilna tudi za tiste predstavnike nove levice, ki se ne držijo več ovrženih Marcusejevih teorij. Opraviti imamo z logičnim sklepom o odvrčanju od marksizma, z zapustitvijo razrednega stališča. Ali bodo v razredni družbi napovedali vojno »institucijam«, ne da bi se menili za njeno socialno postavitev cilja in njeno razredno vsebino?

Vzemimo primer:

V neki poznokapitalistični deželi je delavcem uspelo priboriti si antikapitalistične strukturne reforme z ostrimi spori. Med drugim so ustanovili državno gospodarsko komisijo, v kateri so imeli delojemalci in potrošniki pravico do soodločanja. Je naloga levičarjev, da tej instituciji, ki so jo izsilili razrednemu nasprotniku, napovedo vojno? Kaj ni to vojna napoved svojim interesom?

Seveda tudi institucije, v katerih imajo zastopniki delavskega gibanja vodilno vlogo, niso brez birokratizma in avtoritarnih teženj. Na tip »tovariša managerja«, ki je prevzel navade arogantnega šefa,

³ Op. cit.

naletimo vsepovsod tam, kjer upravljajo funkcionarji delavskega gibanja. K najpomembnejšim nalogam levičarjev sodi, da brzdajo »tovariša managerja« in skrbijo tudi za demokratični nadzor institucij, ki jih ta upravlja ali soupravlja. Pri tem pa bodo prišli vedno v konflikt z oblastnimi birokrati in tehnokrati, ki sami sebe brezmejno precenjujejo.

Vendar prehod od poznega kapitalizma k socializmu brez vrste institucij, v katerih je treba aktivno sodelovati, ni mogoč. Kdor napove vojno *vsem* institucijam, odklanja sodelovanje v njih, češ da je sistemsko imanentno, se odpove socialistični strategiji v poznokapitalistični družbi.

Koncepcija antiavtoritarnosti, zanika, da ima razredni boj velik pomen; razredni boj, ki se bije v podjetjih, na cesti, toda tudi v institucijah, ki lahko postanejo instrumenti antikapitalizma in zanika vlogo delavskega razreda.

Nova levica in sindikati

Ta odpoved socialistični strategiji bo posebno jasna pri razpravljanju s sindikati, ki morajo pri prehodu v socializem izpolniti pomembne naloge. Helmut Schauer je v svojem prispevku *O aparatih sindikatov in mejah akcijskega torišča* upravičeno kritiziral zelo razširjeni konservativizem sindikatov in težnjo sindikalnega aparata, da bi se združil z obstoječo družbo. Toda če pride do razvijanja konkretnega koncepta strategije sindikatov, kritik nove levice nima ničesar povedati.

Tukaj beremo npr. med drugim o zelo aktualni temi o stališču sindikatov do avtomatizacije:

»Katera smer pretežno vodi diskusijo v vodstvu delavskih sindikatov, se jasno kaže na mestih, kjer poskušajo vpeljati avtomatizacijo kot nov način proizvodnje. Tako so na primer na kongresih za avtomatizacijo IG kovinarjev z pozitivno znanostjo preiskali posledice avtomatiziranega načina proizvodnje in njegov učinek na faktor človeka«.

Toda racionalnosti kapitalistične proizvodnje niso nikjer vključili v obravnavo in temeljito moramo iskati, če hočemo najti misel, ki se je dotika. Tveganje in možnosti avtomatizacije, to je končno vprašanje, kako bodo ljudje lahko tako odškodovani, da bodo prenašali avtomatizacijo, ji ne bodo nasprotovali in bodo sledili racionalnosti aparata.«⁴

Leva kritika bi morala po mnenju pisca začeti z očitkom, da so se sindikati prepozno in premalo intenzivno ukvarjali s socialnimi posledicami avtomatizacije za delavce in uslužbence. Tej temi posvečena zasedanja IG kovinarjev bi morali pozdraviti in priporočati tudi drugim sindikatom, naj jih posnemajo.

⁴ Op. cit.

Tega, da se delavski sindikati kot interesna zastopstva potegujejo za odškodnino za tiste delojemalce, ki so zaradi tehničnega razvoja oškodovani, in si prizadevajo skleniti pogodbe o t.i. racionalni zaščiti, jim ne moremo očitati, ampak sodi to k njihovim dolžnostim. Delavski sindikat, ki se ne zavzema v vsaki situaciji za materialne interese svojih članov, neha biti sindikat.

Očitek Helmuta Schauerja, da o racionalnosti kapitalistične proizvodnje nikjer ne dvomijo, je popolnoma upravičen, dokler je naperjen proti konservativnim vodstvom delavskih sindikatov. Toda ne omenja, kako se ta dvom o kapitalistični proizvodnji konkretno izraža. Sindikati vendar ne morejo tehničnega napredka zavrniti kot tisti, ki so napadali stroje v preteklosti, ker se to dogaja v pozno-kapitalistični družbi. Ne morejo odkloniti avtomatizacije in sprejeti stališče vsesplošnega odklanjanja. Kaj se lahko torej zgodi? Dvom o kapitalistični proizvodnji je mogoč le, če izhajajo sindikati iz nujne racionalne zaščite, če delavcem in uslužbencem zagotovijo pravico do informacije in soodločanja pri organizacijski in tehnični preureditvi obratov. Toda o tem ni govora v kritiki Helmuta Schauerja in drugih zastopnikov novih levičarjev. Pogrešamo vsak namig na konkretno vsebino leve politike sindikatov.

Kako slabo novi levičarji razumejo naloge sindikatov v pozno-kapitalistični družbi in tudi pri prehodu v socializem, dokazuje tale prispevek Helmuta Schauerja:

»Predstavljajmo si, kako bi lahko reagiral IG kovinarjev, če bi z ustreznimi akcijami pri VW spravili na dan velik škandal, da avtomobilska industrija pri vedno večji rasti proizvaja vedno hitreje in s tem povzroča sistematično smrt na cestah. Takšne akcije bi drugače kot pri Springerju zajele dejansko potrato delovne moči, na katero se navezuje v veliki meri odprava delovnih mest, v čemer pa bi omejena zavest vendar morala videti ogrožanje eksistence.«⁵

Razsipavanje materialnih vrednot ne velja samo za avtomobilsko industrijo, ampak je specifično znamenje poznega kapitalizma, ki ga je prej citirani nacionalni ekonomist Adolf Kozlik imenoval »razsipni kapitalizem«. Če nam uspe, da dosežemo antikapitalistične strukturne reforme v gospodarstvu, bo ta razsipnost vsaj omejena. Če pride pri tem do »ukinitve delovnih mest v širokem obsegu«, kakor misli Helmut Schauer, potem to nikakor ni izraz »omejene zavesti«, če gledamo v tem najprej ogrožanje eksistence.

Resnično ogroženi so prizadeti delavci, ki imajo pravico do sindikalne pomoči. Vsekakor ta pomoč ne sme biti v tem, da bi nepotrebna delovna mesta umetno ohranjevali, ampak bi morali s pravočasnim planiranjem priskrbeti tem sproščenim delovnim močem nova delovna mesta, kjer bi se lahko ukvarjali s pametno dejavnostjo.

To pravočasno planiranje suponira seveda existenco obratnih in drugih institucij, v katerih bi predstavnik delavcev in uslužben-

⁵ Op. cit.

cev odločali o najpomembnejših zadevah. Leva politika delavskih sindikatov, ki napoveduje vojno tudi tem institucijam v imenu anti-avtoritete, bi morala zgubiti vsako verodostojnost. Kajti kako naj bodo interesi tistih, ki so odvisni od mezd, učinkovito zastopani v nujnih strukturnih spremembah v gospodarstvu?

Na teh primerih se kaže kljub vsej mnogovrstnosti posebnost novih levičarjev: njihovi govorniki so sijajni kritiki obstoječe družbe. Imajo ostro oko za slabosti, deformacije, birokratske izrodke etabliranega delavskega gibanja. Njihova kritika je koristna tudi, če pretirava in posplošuje. Vsekakor ji moramo dati prednost pred tisto malomeščansko samozadovoljnostjo, nasitnostjo, ki jo pogosto srečamo na čelu delavskih gibanj, predvsem tistih, ki svoj osebni vzpon enačijo z vzponom razreda, ki ga zastopajo.

Toda nova leвица običi v zanikanju. Nima levega programa za čas prehoda od poznega kapitalizma do socializma. Ne zadošča, da obstoječe kritiziramo, in tisto, kar šele pride, koncipiramo v fantaziji. Levičarji morajo tudi konkretno povedati, kaj naj se v sedanjosti zgodi, kateri družbenopolitični posegi so danes mogoči in nujni.

Nova leвица spominja na planinca, ki sanja o tem, da bo dosegel najvišje vrhove, vendar zavrača planiranje posameznih etap težkega vzpona.⁶

Prevedel: Janko Prunk

Branko Djukić

Lenin o samoupravljanju

V okviru svojega nauka o politični organizaciji socialistične družbe je Lenin v času, ko se je razmahnil imperializem, vendar pa socializem že začel svoj zmagoviti pohod, še razvil nauk klasikov znanstvenega socializma Marxa in Engelsa o samoupravljanju.

Lenin se je pogosto ukvarjal s tem vprašanjem, čeprav mu je, tako kot Marx in Engels pred njim, posvečal precej manj pozornosti kakor drugim problemom, povezanim z razvojem in delovanjem socialistične družbe (na primer proletarski revoluciji, diktaturi pro-

⁶ Über die organisatorische und ideologische Vielfalt der Neuen Linken informiert, soweit es sich um bundesdeutsche Gruppen handelt, Nikolaus J. Ryschkowsky, *Die linke linke*, Günter Olsog-Verlag, München—Wien 1968.

letariata, vlogi partije itd.). To je tudi razumljivo glede na konkretne naloge, ki so čakale proletariat v času, ko je Lenin živel.

Da bi pravilno razumeli Leninov nauk o samoupravljanju, je treba poudariti, da je bil njegov odnos do tega vprašanja dialektičen. Njegovo vrednost in pomen je cenil po tem, koliko je koristno za uresničitev in razvoj socialistične družbe.

Čeprav je Lenin predvidel samoupravljanje, ga je sprejel kot obliko, s katero bo mogoče zagotoviti čim širše sodelovanje delavskega razreda in delavcev sploh v upravljanju in graditvi socialistične družbe.

Teoretiki utopičnega in anarhičnega socializma so sodili, da je socialistično družbo in samoupravljanje v njej v prihodnosti mogoče uresničiti predvsem na podlagi njihovih predlogov in želja (na primer Moore, Fourier, Owen, Louis Blanc, Proudhon). Lenin pa je nasprotno, navezujoč v novih razmerah na misli Marxa in Engelsa, zagovarjal mnenje, da so za uresničitev samoupravljanja potrebni določeni družbenopolitični in ekonomski pogoji.

Pogoji za samoupravljanje

Da bi se samoupravljanje čimbolj uveljavilo, so po Leninovem mnenju potrebni nekateri pogoji, med katerimi je spodnje štel za poglavitne:

- osvoboditev človekove osebnosti,
- uresničitev diktature proletariata,
- zavest delavskega razreda.

Lenin je sodil, da je za osvoboditev človekove osebnosti predvsem nujno, da obstaja takšna dejanska skupnost, v kateri človek ne bo abstrakten državljan in ki ne bo združitev enega razreda nasproti drugemu, temveč v kateri bo v asociaciji z drugimi ljudmi uresničeval svojo svobodo.

Toda da bi se človek mogel počutiti kot osvobojena osebnost, je po Leninovem mnenju predvsem potrebno izvesti dezalienacijo na področju proizvodnje, in to predvsem z odpravo zasebne lastnine.

Hkrati s tem si morajo proizvajalci neizogibno podrediti delovne pogoje in proizvodna sredstva, oblikovati pa se morajo takšni družbenoekonomski odnosi, v katerih bo, kot poudarja Marx v »Kapitalu«, nadomestila delno individuo, ki je zgolj nosilec neke delne družbene funkcije, znanstveno vsestransko razvita individua, za katero so različne družbene funkcije le način dejavnosti.

Lenin je torej zagovarjal stališče, da delavski razred ne more uresničiti socialistične družbe in samoupravljanja v njej, če ne nastanejo spremembe v proizvodnih odnosih. Glede tega je Lenin veliko bolj izrecen kot Marx in Engels.

Po njegovem mnenju je širše in bolj vsestransko sodelovanje množic pri upravljanju možno šele pod diktaturo proletariata kot najširše demokracije, kajti le-ta »duši izkoriščevalce, buržoazijo in

zato ni licemerska, ne *obljublja* jim svobode in demokracije, delavcem pa daje *pravo demokracijo*.« (Podčrtal Lenin — opomba avtorja; »Proletarska revolucija in odpadnik Kautsky«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XII. zv., str. 281.)

Lenin je, kot poudarja Edvard Kardelj, videl v diktaturi proletariata specifično zvezo delavskega razreda z drugimi sloji delavcev, predvsem z delovnim kmečkim prebivalstvom. Hkrati je sodil, da sta uresničitev in razvoj samoupravljanja v socialistični družbi odvisna v veliki meri od stopnje zavesti in zrelosti delavskega razreda, in glede tega si ni delal nobenih iluzij. Vendar pa je hkrati poudarjal, da se mora prav v takih razmerah zavest delavcev in drugih državljanov nujno krečiti.

Lenin ni prav nič podcenjeval pomena borbenih izkušenj delavcev glede upravljanja kakor tudi ne izkušenj pariške komune. Zahteval je, da je treba, kakor hitro delavski razred prevzame oblast, začeti izobraževati vse delavce.

»Nismo utopisti,« je pisal Lenin, »vemo, da sleherni polkvalificirani delavec ali vsaka kuharica nista sposobna takoj začeti upravljati državo. Glede tega se strinjamo s kadeti, z Berškovsko in s Ceretelijem. Toda mi se razlikujemo od vseh teh državljanov, ker zahtevamo, da se takoj opusti predsodek, češ da so zdaj le bogataši ali uradniki, ki izvirajo iz *bogatih družin*, sposobni, da *upravljajo* državo, da opravljajo tekoče vsakdanje delo upravljanja. Zahtevamo, da zavestni delavci in vojaki vodijo *izobraževanje* na področju upravljanja države ter da je treba k temu izobraževanju takoj *začeti* pritegovati vse delavce, vse reveže. (Podčrtal Lenin — pripomba avtorja; »Ali se bodo boljševiki obdržali na oblasti?«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XI. zv., str. 344.)

Po Leninovem mnenju bo delavski razred toliko bolj sposoben, da neposredno sodeluje pri upravljanju, kolikor večja bosta njegova zavest in zrelost. S splošnim proizvodnim in tehnološkim napredkom nastajajo tudi številni ugodni pogoji za rast zavesti delavskega razreda, s tem pa tudi za sodelovanje delavcev in vseh državljanov v upravljanju. Kot poudarja Lenin v delu »Država in revolucija«, so to: splošna pismenost, ki so jo že dosegli v mnogih najnaprednejših kapitalističnih deželah, izobraževanje in discipliniranje milijonov delavcev prek velikega, zamotanega, podružbljenega aparata pošte, železnic, velikih tovarn, trgovine na debelo in bančništva.

Pomembno vlogo pri vsem tem bodo imeli sindikati kot »pripravljalna šola proletarcev za uresničitev njihove diktature, potrebno zedinjenje delavcev za postopni prehod upravljanja dežele v roke delavskega razreda (ne posameznih strok), nato pa v roke vseh delavcev« (podčrtal Lenin — pripomba avtorja; V. I. Lenin, »Dela«, XXV. zv., str. 197, III. izdaja v ruščini).

Lenin je posebno opozarjal, da imajo sindikati zelo pomembno nalogo, da usposabljaajo delavce za upravljanje, ker je sodil, da bo le tako mogoče zgraditi socialistično družbo. Ko je govoril o tej

nalogi na II. kongresu sindikatov ZSSR, je dejal: »Trebajo je čedalje bolj širiti sodelovanje samih delavcev v upravljanju gospodarstva in pri graditvi nove proizvodnje. Če te naloge ne rešimo, če sindikatov ne bomo spremenili v organe, ki bodo izobraževali desetkrat širše množice kot doslej za neposredno sodelovanje v upravljanju države, potem komunistične graditve ne bomo pripeljali do konca.« (V. I. Lenin, XXIII. zv., str. 491. III. izdaja v ruščini.)

O organizaciji komunalnega samoupravljanja

Za zgled, kakšno naj bi bilo samoupravljanje v socialistični družbi, je Lenin, tako kot pred njim Marx in Engels, navedel samoupravljanje v pariški komuni. Komuna je bila za Lenina, tako kot prej za Marxa in Engelsa, tista odkrita oblika, s katero je bilo mogoče ob osvoboditvi dela in najširšem samoupravljanju uresničiti socialistično družbo. Po njegovem mnenju je bila komuna z razvitim samoupravljanjem tudi »prvi svetovnozgodovinski korak« v razvoju diktature proletariata, sovjetska oblast pa drugi korak. Na več mestih, posebno pa v delu »Država in revolucija«, je poudarjal, da je bila komuna država novega tipa in prvi vzor sovjetske oblasti. Organiziranje upravljanja je bila po Leninovem mnenju ena izmed najpomembnejših nalog, ki jo je bilo treba uresničiti v novi sovjetski državi, in zato je posvečal veliko pozornost organizaciji komunalnega in delavskega samoupravljanja. »Moramo pokazati,« je govoril v zvezi s tem Lenin, »da smo dostojni izvrševalci te najtežje in najbolj nehvaležne naloge socialističnega prevrata.«

Po Leninovem mnenju mora imeti komunalno samoupravljanje v socialistični družbi delovni značaj, temu pa mora biti prilagojena vsa njegova organizacija. Kar zadeva oblike, v katerih naj bi se uresničevalo sodelovanje državljanov pri upravljanju, je bil Lenin mnenja, da jih ni mogoče postaviti šablonsko, temveč glede na konkretne politične, gospodarske in druge možnosti. Vendar pa je pri tem opozoril na nekatere oblike, o katerih je sodil, da so temeljne.

Predvsem je poudarjal pomen neposrednega samoupravljanja in štel volitve za eno izmed oblik udeležbe v njem, vendar v tem smislu, da se z volitvami določajo osebe, ki bodo delale za ljudstvo.

Lenin je prav v tej pravici ljudstva, da si v okviru komun izvoli aparat, ki bi mu služil, videl najpomembnejši — delovni značaj volitev, kot poudarja v delu »Država in revolucija«. Pomen teh volitev, ki potekajo v novih razmerah v socialistični družbi, je bil za Lenina v tem, da se izvedejo brez kakršnihkoli birokratskih formalnosti in omejitev za delavski razred ter da množice same določajo rok in način volitev, kar pa so teoretiki reformističnega socializma in buržuazni teoretiki večidel zamolčali.

Lenin je tudi sodil, da se bo neposredno sodelovanje državljanov pri upravljanju socialistične družbe uresničevalo tudi v drugih oblikah. V zvezi s tem je konkretno opozoril na sovjete kot organi-

zacija delavskih množic, v kateri se uresničuje neposredno upravljanje. Sovjeti so po njegovem mnenju najvišja oblika demokratizma in neposredna organizacija samih delovnih in izkoriščanih množic, ki prek njih upravljajo družbo.

»Sovjeti,« je pisal Lenin, »so bile prave organizacije ljudskih množic, delavcev in kmetov. Sovjeti so bile prave organizacije velike večine ljudstva.« (»Nauki revolucije«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XI. zv., str. 72.)

Lenin je posvečal veliko pozornost tudi oblikam posrednega sodelovanja državljanov pri upravljanju, pri čemer je poudarjal, da so upravičene le, če služijo interesom ljudstva in če imajo delovni značaj. Kot zelo pomembno obliko tega posrednega sodelovanja državljanov pri upravljanju je navajal sovjete, v katerih ni videl zgolj neposredne organizacije delavskih množic, temveč tudi delovne predstavniške organe, ki naj bi jih redno volili in odpoklicevali, v katerih bi se po vrsti izmenjali vsi državljani in bi se uresničevalo samoupravljanje. Tako bi po njegovem mnenju z uvedbo načela rotacije v delu sovjetov, katerih prednost je posebej poudarjal, nastali pogoji za preprečevanje in odpravljanje birokratizma ter za povezovanje neposrednega in posrednega samoupravljanja.

Po Leninovem mnenju, ki se je zlasti uveljavilo v osnutku programa RKP(b), sprejetem na VIII. kongresu RKP(b) marca 1919, je za to, da se dosežejo na tem področju uspešni rezultati potrebno: »Prvič... da vsak član sovjeta obvezno opravlja določeno delo pri upravljanju države, drugič, da se ta dela dosledno po vrsti izmenjujejo, tako da zajamejo cel krog poslov, povezanih z državnim upravljanjem z vsemi njegovimi vejami, in tretjič, da se z vrsto postopnih, previdno izbranih in stalno izvajanih ukrepov celotno delovno prebivalstvo popolnoma vključi v samostojno sodelovanje pri upravljanju države« (»Osnutek programa RKP(b)«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XIII. zv., str. 56.)

Lenin je sodil, da bodo imeli posebno pomembno vlogo pri tem krajevni sovjeti, ki so bili po njegovem mnenju temeljna teritorialna oblika celega sistema politične organizacije socialistične družbe v obdobju diktature proletariata oziroma sovjetskega sistema.

V zvezi s tem je treba poudariti, da je Lenin, ko je opozarjal na takšno vlogo krajevnih sovjetov, hkrati zagovarjal stališče, da je ob njihovem delovanju in ob obstoju drugih oblik sodelovanja državljanov pri upravljanju, sistem lokalnega samoupravljanja sestavni del sistema lokalnih aparatov državne organizacije vladajočega razreda. To se zlasti vidi v Leninovem delu »Pripombe h knjigi N. I. Buharina« (nanaša se na knjigo »Ekonomika prehodnega obdobja« — pripomba avtorja). V tej knjigi pravi Buharin med drugim: »... sistem tako imenovane, krajevne samouprave v *sleherni razredni* družbi (torej v takšni družbi, kjer obstaja država) ni nič drugega kot sestavni del krajevnih aparatov državne organizacije vladajočega razreda...« Lenin je ob tem pripomnil v svoji knjigi

»natanko tako«. (Podčrtal Buharin — pripomba avtorja, »Pripombe h knjigi N. I. Buharina«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XIII. zv., str. 543.)

Lenin je sodil, da delavni predstavniški organi, ki morajo delovati v krajevnih skupnostih, v socialistični družbi morajo odgovarjati za svoje delo državljanom, ki so jih izvolili in ki jih lahko odpokličejo.

Glede na značilnosti Sovjetske zveze v obdobju po oktobrski revoluciji je Lenin kot samo začasen ukrep sprejel tudi njihovo odgovornost delovnim predstavniškim organom širših družbenopolitičnih skupnosti. Lenin je nastopal proti načelu dvojne odgovornosti, če bi uporaba tega načela ovirala dosego zakonitosti. To se zlasti kaže v njegovem članku »O dvojnem podrejanju in zakonitosti«.

Gledano vsestransko je Lenin sodil, o tem pa sta govorila v glavnem načelno tudi Marx in Engels v številnih svojih delih, da je treba takrat, ko je delavski razred na oblasti, v socialistični družbi zagotoviti državljanom možnost, in sicer zlasti v krajevnih skupnostih kot temeljnih enotah te družbe, da vsi v različnih oblikah neposredno in posredno sodelujejo pri upravljanju.

Kar zadeva posle upravljanja, pri reševanju katerih naj bi sodelovali državljanji bodisi neposredno ali posredno, je bilo Leninovo stališče popolnoma določeno. Ker so v komunalnem sistemu komune temeljne družbenopolitične skupnosti, imajo državljanji neposredno ali prek svojih predstavniških organov pravico, da se ukvarjajo z vsemi vprašanji, ki zadevajo delovanje in dejavnost teh skupnosti, ne glede na to, ali se nanašajo na področje politične oblasti, gospodarstva ali javnih služb, ter da odločajo o njih.

Pri tem je treba vendarle poudariti, da Lenin ni določil, kateri so problemi, s katerimi naj bi se neposredno ukvarjali državljanji, in kateri problemi, s katerimi naj bi se ukvarjali njihovi delovni predstavniški organi. Menil je, da se bo to konkretno rešilo v skladu s specifičnimi razmerami v vsaki deželi, kjer gradijo socializem. Glede tega velja zanj tisto, kar je Lefevre napisal o Marxu, ko je pojasnjeval, zakaj ta klasik znanstvenega socializma ni nadrobno opisoval organizacije socialistične države; vedel je namreč, da bi bilo sleherno predvidevanje glede tega »ničevno, neplodno in vredno obsodbe kot utopija«. (»Misel Karla Marxa«, Henri Lefevre, str. 317.)

Ko je Lenin poudarjal delovni značaj organov samoupravljanja v socialistični družbi, je sodil, tako kot sta pred njim sodila Marx in Engels, da je treba opozoriti, da morajo biti ti organi hkrati tudi izvršilni in zakonodajni, kar pomeni, da se morajo ukvarjati z vsemi problemi, za katere so jih pooblastili državljanji, ter da odločajo o njih.

Kot je poudaril Lenin, bi morala komuna biti ne parlamentaren, temveč deloven organ, in sicer izvršilen in zakonodajen hkrati.

Po Leninovem mnenju krajevne skupnosti v socialistični družbi prostovoljno prepuščajo določen del funkcij, nujnih za odpravljanje skupnih zadev, organom širših družbenopolitičnih skupnosti, s čimer ni niti najmanj zmanjšana njihova samostojnost glede odločanja o svojih problemih.

Lenin je bil načelno proti slehernemu vmešavanju širših družbenopolitičnih skupnosti v zadeve krajevnih skupnosti, če bi s tem količkaj kršile njihovo samostojnost pri upravljanju in če so sprejeti sklepi v skadu s splošnimi koristmi. Toda upoštevajoč družbenopolitične in gospodarske razmere v razvoju Sovjetske zveze v obdobju po oktobrski revoluciji, je Lenin, ki je sodil, da je v njih potrebna čim močnejša centralizacija, dopuščal kot začasni ukrep tudi vmešavanje organov širših družbenopolitičnih skupnosti v zadeve krajevnih skupnosti. Poudarjal je, da je v takšnih razmerah centralizacija potrebna proletarijatu ne le za to, da bi dosegel čim popolnejšo zmago nad buržoazijo, temveč tudi zato, da bi zavaroval prihodnost socialistične družbe, in to zlasti v deželi, kakršna je bila Rusija. Vendar pa je Lenin hkrati sodil, da potem, ko bodo odpravljene nevarnosti, ki grozijo socialistični družbi od buržoazije, ne bo več potrebno, da bi se organi širših družbenopolitičnih skupnosti vmešavali v zadeve krajevnih skupnosti — komun.

V nasprotju s takšnimi Leninovimi stališči je Stalin na primer sodil, da morajo vse temeljne probleme reševati osrednji organi oblasti. Naloga lokalnih organov oblasti pa naj bi bila po njegovem mnenju v tem, da bi izvrševali ukaze osrednjih organov, samoupravljanje v krajevnih skupnostih pa naj bi bilo omejeno zgolj na reševanje tistih vprašanj, ki za osrednje organe niso zanimiva.

Opozarjamo, da so podobna stališča zagovarjali tudi nekateri teoretiki reformističnega socializma, kot na primer Kautsky. Ti so sodili, da je treba temeljna politična vprašanja v socialistični kot v buržoazni družbi reševati v parlamentu, v krajevni skupnosti pa naj bi reševali le vprašanja »lokalnega pomena«. Po mnenju Kautskega, kot ga navaja v knjigi »Pot k oblasti«, je treba predvsem vprašanja položaja delavskega razreda reševati v parlamentu.

Dosedanja praksa in dosežki dežel, v katerih gradijo socializem, so kljub določenim deformacijam pokazali načelno pravilnost Leninovega nauka o organizaciji komunalnega samoupravljanja. Hkrati se je jasno izkazalo, da v nobeni izmed teh dežel razmere niso v celoti dozorele za sodelovanje množic v upravljanju sploh, zlasti pri opravljanju določenih dolžnosti (na primer, da bi ljudstvo opravljalo dolžnosti oboroženih sil in milice, da bi državljani opravljali številne posle evidence in nadzorstva, da bi ljudstvo neposredno nadzorovalo državni aparat, da bi se državljani neprestano izmenjavali v upravljanju itd.). To je cilj, h katerega uresničitvi je še treba težiti. Z uvedbo komunalnega sistema in z nepretrganim razvojem komunalnega samoupravljanja se je naša dežela še najbolj približala Leninovim pogledom.

Organizacija delavskega samoupravljanja je za socialistično družbo eden izmed pomembnih dejavnikov njenega delovanja. Zatorej ni čudno, da so klasiki znanstvenega socializma, zlasti pa Lenin, posvečati temu veliko pozornost, obravnavali pa so ga, tako kot mnoga druga vprašanja, predvsem dialektično. Klasiki znanstvenega socializma in zlasti Lenin so se, kolikor so jim družbenopolitične in ekonomske razmere ter možnost predvidevanja dovoljevale, v okviru svojega nauka o samoupravljanju — ukvarjali tudi z vprašanjem organizacije delavskega samoupravljanja v socialistični družbi.

Pri tem je popolnoma razumljivo, da sta bila Marx in Engels glede na razmere, v katerih sta delovala in gradila svoj nauk, precej bolj splošna kot Lenin. Lenin, ki je doživel obstoj in razvoj prve socialistične države, je v teh razmerah lahko še razvil nauk o delavskem samoupravljanju. V zvezi s tem je treba zlasti opozoriti na njegove misli o delavskem nadzorstvu, ki ga je po pomenu primerjal z diktaturo proletariata.

Lenin je takole pisal o pomenu delavskega nadzorstva: »Delavsko nadzorstvo smo pri nas uvedli kot zakon, toda v življenje in celo v zavest širokih proletarskih množic je šele začelo prodirati... Dokler pa delavsko nadzorstvo ne postane dejstvo, dokler najnaprednejši delavci ne organizirajo in uresničujejo svojo zmagovito in neusmiljeno vojno proti tistim, ki to nadzorstvo kršijo ali zanj ne skrbijo, vse dotlej ne bo mogoče od prvega koraka (delavskega nadzorstva) storiti drugega koraka k socializmu, to je preiti na delavsko urejanje proizvodnje.« (»Pomen boja za vseljudsko evidenco in nadzorstvo«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XII. zv., str. 202.)

To hkrati pomeni, da je Lenin kljub vsemu pomenu, ki ga je pripisoval delavskemu nadzorstvu, vendarle gledal nanj kot na prehodni stadij k delavskemu upravljanju.

V znanem delu »Prihodnje naloge sovjetske oblasti« se je Lenin posebej zadržal pri sodelovanju delavskega razreda pri upravljanju in poudaril, da je temeljni cilj sovjetske oblasti, da stoddotno pritegne reveže k praktičnemu sodelovanju v upravljanju, kolikor bolj raznovrstne pa bodo oblike tega upravljanja, toliko bolj se bodo delavci uveljavljali.

V tem delu je Lenin poudaril tri glavne naloge, ki čakajo partijo na področju uresničevanja revolucionarnih ukrepov:

- prvič, prepričati večino ljudstva o pravilnosti svojega programa in taktike;
- drugič, osvojiti politično oblast in zadušiti odpor izkoriščevalcev;
- tretjič, organizirati upravljanje.

Zadnja naloga, ki je posebnega pomena, postane po Leninovem mnenju po prevzemu oblasti »glavna, osrednja naloga«. Ni bilo

lahko opraviti te naloge, ki je zelo zamotana, kajti glede njenega uresničevanja ni bilo nobenih izkušenj.

Lenin je tudi v drugih delih opozarjal na pomen delavskega samoupravljanja in oblike njegovega organiziranja, čeprav ga ni podrobneje razčlenjeval, kar je tudi razumljivo glede na tedanje politične in gospodarske razmere v SZ.

»Naloga upravljanja države,« piše v pozneje odkritih poglavjih Leninovega dela »Prihodnje naloge sovjetske oblasti«, »je prvič v zgodovini prešla na področje gospodarstva, medtem ko so besedo upravljanje prej navadno šteli za politični problem. Tako dobivajo politični problemi drugostopenjski pomen v primerjavi z gospodarskimi.«

Nekaj misli o tem, kako si zamišlja delavsko samoupravljanje, je Lenin razgrnil tudi v svojem znanem delu »Država in revolucija«, zlasti v tistem delu, kjer kritizira stališča Karla Kautskega, ki je trdil, da bodo v socialistični družbi lahko obstajale različne oblike upravljanja podjetij, kot so birokratsko, sindikalno, združno in individualno. Lenin je napadel to mnenje in poudaril, da pomeni korak nazaj k primerjavi s tistim, kar sta Marx in Engels razlagala v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja ob primeru pariške komune.

Lenin je tudi poudarjal, da bo v socialistični družbi neki organ v novem parlamentu, sestavljen iz delavskih delegatov, določal plan in nadzoroval, kako upravlja aparat, sestavljen iz delavcev in uslužbencev, ki so zrušili staro oblast, ter da bodo v proizvodnji upravljali sami delavci.

Delavski sveti, sestavljeni iz delavskih delegatov, bodo sprejemali načrte podjetij in nadzorovali izvajanje teh načrtov. Le-ti so delovna institucija in so hkrati temelj proletarske države ter diktature proletariata.

Po Leninovem mnenju so delavski sveti ena izmed najpomembnejših oblik organizacije delavskega samoupravljanja, gospodarski temelj za aktivno sodelovanje delovnih množic pri graditvi socialistične družbe. Prav delavski sveti so socialistični način združevanja delovne sile in proizvodjalnih sredstev.

Na nekatere oblike organizacije delavskega upravljanja v socialistični družbi in sploh na pomen tega upravljanja so ob Leninovi pomoči in podpori opozorili na prvem in drugem kongresu III. internacionale. Tako je na primer v platformi, ki so jo pripravili za sklicanje ustanovnega kongresa komunistične internacionale, poudarjeno med drugim, da »sta danes najpoglavnejši nalogi uvedba delavske uprave in centralizacija gospodarskih funkcij v rokah organov proletarske diktature« (Prvi kongres III. internacionale«, str. 23). Po mnenjih s tega kongresa je mogoče šteti za organe delavskega upravljanja tudi tovarniške odbore v Nemčiji in odbore sindikalnih zaupnikov v Angliji.

Na II. kongresu III. internacionale so posebej poudarili, da bi morali biti tovarniški sveti skupaj s sindikati močno orožje revolu-

cije. Po uvedbi proletarske države oziroma diktature proletariata pa naj bi postali glavni elementi reorganizacije gospodarskega življenja na socialističnem temelju.

Tu je treba poudariti, da je Lenin v mnogih svojih delih opozarjal na pomembno vlogo delavskih organizacij. Zlasti je poudarjal vlogo sindikatov pri razvoju delavskega samoupravljanja, uresničevanju različnih njegovih oblik in usposabljanju delavcev za upravljanje. Pri tem je sodil, da je od uspeha pri uresničevanju teh nalog močno odvisen tudi nadaljnji razvoj socialistične družbe.

Poleg tega, da je Lenin dopuščal možnost, da sindikati kot svobodna združenja delavcev, ki organizacijsko obsegajo novi vladajoči delavski razred, upravljajo proizvodnjo, je zahteval od sindikatov, da sodelujejo pri obnovi proizvodnih sil dežele, organizaciji delavskega nadzorstva, evidenci, delitvi delovne sile, izdelavi gospodarskih načrtov, proizvodnih programov, pri uvajanju discipline, varstvu delavcev itd.

Velja poudariti tudi to, da je imel Lenin izredno razvit občutek za oceno konkretnih družbenih razmer, v katerih je mogoče uveljavljati napredne ideje v revolucionarni praksi. Kot veliki revolucionarni mislec je opozarjal, kako škodljivo je lahko za revolucijo in kako nevarno je, da se te ideje kompromitirajo, če bi nastopili prezgodaj, če te ideje ne bi bile v skladu z obstoječim družbenim in materialnim gibanjem ter dejanskimi potrebami določene etape revolucionarnega razvoja. V znani polemiki z »delavsko opozicijo«¹ Lenin na primer ni kritiziral delavskega samoupravljanja, katerega revolucionarno vsebino je tudi sam globoko razumel, temveč anarho-sindikalistične poglede in nerealnost stališč pripadnikov te skupine, ki so se zavzemali, naj bi uvedli delavsko samoupravljanje, niso pa upoštevali tedanjih konkretnih razmer, v katerih je obstajala in se razvijala sovjetska oblast ter gospodarsko življenje.

Lenin ni mogel podati dokončne podobe o organizaciji delavskega samoupravljanja v socialistični družbi, toda tudi na tem področju se je na podlagi izkušenj in dosežkov različnih dežel, zlasti pa naše dežele, izkazala v popolnosti, tako v teoriji kot v praksi, pravilnost njegovega nauka.

O pomenu samoupravljanja

Lenin je sodil, da je samoupravljanje nasploh zelo pomembno za obstoj in razvoj socialistične družbe in da je od tega, kako bo uresničeno, odvisno, kako se bo razvijala ta družba. V zvezi s tem je treba poudariti, da je Lenin gledal na razvoj samoupravljanja kot na nadaljnje gibanje revolucije in graditev socialistične družbe.

»Proletariat je treba opozarjati,«² je pisal Lenin, »kako naj s konkretnimi ukrepi vodi revolucijo naprej. Voditi revolucijo naprej pomeni uresničiti samoupravljanje. Samoupravljanje ne ovira rasti

demokracije. Komuna pomeni popolno samoupravljanje.« (V. I. Lenin, »Dela«, XXV. zv., str. 122—123, v ruščini.)

V tem okviru je Lenin posebej opozarjal na pomen komunalnega samoupravljanja. Tako kot Marx in Engels je sodil, da mora biti občina temeljna družbenopolitična skupnost v socialistični družbi, kajti komunalni sistem naj dejansko nadomesti državo, temelj političnega upravljanja in družbenega samoupravljanja v tem sistemu pa je lahko samo komunalno samoupravljanje.

Kako zelo je Lenin cenil pomen komunalnega samoupravljanja, je najbolje videti iz tega, da je med spreminjanjem partijskega programa in pri izdelavi ustave ruske sovjetske republike leta 1917 zahteval, naj program, zlasti pa ustava zagotovita, »širšo lokalno samoupravljanje; okrožno samoupravljanje za tista območja, kjer se kažejo posebne življenjske razmere in sestava prebivalstva; odpravo vseh lokalnih in okrožnih oblasti, ki jih je postavila država«. (Podčrtal Lenin — pripomba avtorja; V. I. Lenin, »Dela«, XXIV. zv., str. 434, v ruščini.)

Lenin je prav tako večkrat opozoril na pomen delavskega samoupravljanja za razvoj socialistične družbe. Medtem ko je vztrajal pri revolucionarnem etatizmu diktature proletariata, ki ga je imel za nujnega v specifičnih razmerah zaostalosti mlade sovjetske države in kapitalistične obkolitve, je Lenin posebej poudarjal pomen delavskega samoupravljanja za obstoj in razvoj socialistične družbe v ZSSR.

Ko je Lenin razčlenjeval prve izkušnje sovjetske oblasti v času, ko se je razvnel ogorčen boj za to, da se ohranijo pridobitve revolucije, je opozarjal, »da nam je le sodelovanje delavcev v skupnem upravljanju države omogočilo, da smo se obdržali v tako neverjetnih težavah«. (»Dve leti sovjetske oblasti«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XIII. zv., str. 291.)

V skadu s tem je Lenin hkrati opozarjal, da se mora neprestano razvijati delavsko samoupravljanje, ki je temeljno jamstvo za obstoj socialistične družbe in edina pot, po kateri je mogoče zagotoviti zmago revolucije.

Lenin je videl v samoupravljanju obliko odmiranja države. Glede tega vprašanja je sprejemal temeljne postavke Marxa in Engelsa. Tako je hkrati poudarjal, da je glede na obstoj ZSSR kot edine socialistične države treba neprestano krepiti državni aparat, vendar le kot začasni ukrep ob čedalje bolj razvitem samoupravljanju.

Leninu so očitali, da se je s svojim naukom o samoupravljanju postavljaj na anarhistične in revizionistične pozicije. Prav v zvezi s svojim stališčem do vprašanja odmiranja države jim je Lenin na kratko odgovoril: »Oportunisti lahko štejejo tudi Engelsa za anarhista, saj se je zavzemal za odmiranje države.« (»V. I. Lenin, »Dela«, XXV. zv., str. 406, v ruščini.)

Lenin je posebno poudarjal, da je treba neprestano razvijati demokracijo in samoupravljanje, kajti kolikor bolj popolna sta demokracija in samoupravljanje, toliko boljši so pogoji za razvoj

maksimalne iniciative posameznikov, krajevnih skupnosti in širših družbenopolitičnih skupnosti.

Pri tem pa ne smemo pozabiti na to, da je Lenin v delu »Država in revolucija«, ko je dalje razvijal misli Marxa in Engelsa, ter v vrsti drugih del, zlasti v »Kritiki gotskega programa«, izrecno poudarjal, da je v socialistični družbi perspektiva vseh organov oblasti, tako tudi v krajevnih, v tem, da se spreminjajo v organe samoupravljanja, da se funkcije teh organov neprestano prenašajo na državljane. Lenin je poudarjal tudi, da samoupravljanje ne pomeni decentralizacije državne oblasti niti prenašanje državne oblasti na krajevne organe, temveč odmiranje države in njene oblasti sploh ter krepitev sodelovanja državljanov v upravljanju, in to predvsem v okviru krajevnih skupnosti. To hkrati pomeni, da se bodo v socialistični družbi spričo odmiranja države ter razvoja demokracije in samoupravljanja, in to predvsem v krajevnih skupnostih, organi oblasti postopoma spremenili v organe samoupravljanja.

Marx in Engels na podlagi izkušenj pariške komune nista mogla bolj konkretno predvideti oblik in vloge teh organov družbenega samoupravljanja, čeprav sta poudarjala, da bodo morali imeti, tako kot celotna organizacija samoupravljanja v socialistični družbi, deloven in konkreten značaj, ne pa formalnega. To je Lenin videl šele v sovjetih, katerih pomen je po njegovem mnenju prav v tem, da kot neposredna organizacija množic pritegujejo te množice in jim lajšajo upravljanje države.

Vendar za Lenina sovjeti niso bili zgolj neposredna organizacija množic, ki le-te priteguje in jim lajša upravljanje države, sovjeti so bili hkrati nova oblika državne oblasti, ki je omogočila širokim množicam delavcev, da sodelujejo v upravljanju, in delovni predstavniški organi ljudstva, ki se prav po tem, da jih ljudstvo svobodno voli, da delajo za ljudstvo in mu omogočajo, da upravlja, bistveno razlikujejo od vseh državnih organizacij in organov v kapitalizmu.

»... sovjetska oblast je *prva* na svetu (strogo gledano druga, kajti isto je začela izvajati tudi pariška komuna) — poudarja Lenin — »*pritegnila* množice, in to prav *izkoriščane množice* k upravljanju... Sovjeti so neposredna organizacija samih izkoriščanih množic, ki na vse mogoče načine *lajšajo* tem množicam, da same urejajo državo in jo upravljajo...« (Podčrtal Lenin — pripomba avtorja; »Proletarska revolucija in odpadnik Kautsky«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XIII. zv., str. 372—373.)

Omenjeno vlogo teh organov družbenega samoupravljanja je Lenin zlasti poudarjal, ko je govoril o krajevnih sovjetih, v katerih je videl takšne oblike organiziranja državljanov v krajevnih skupnostih, v katerih se mora njihova udeležba v upravljanju najbolj neposredno uveljaviti.

Naj je Lenin še tako vztrajal pri etatističnih ukrepih v obdobju po oktobrski revoluciji — s katerimi je v razmerah materialne in kulturne zaostalosti, podedovane po carski Rusiji, edino bilo mogoče

organizirati deželo za socialistični razvoj in širjenje množične osnove sovjetske oblasti — je v enem izmed svojih zadnjih govorov leta 1922 (govor na IV. zasedanju izvršnega komiteja sovjetov) poudaril, da je »revolucija zato dosegla uspehe, ki jih zaznamuje, ker smo prav oblasti in izkušnjam samih krajevnih skupnosti vedno posvečali največjo pozornost«. (»Govor na IV. zasedanju izvršnega komiteja sovjetov,« V. I. Lenin, »Dela«, XIII. zv., str. 319, v ruščini.)

S takšnim širjenjem demokracije in samoupravljanja, zlasti komunalnega, nastajajo hkrati pogoji za odpravo slehernega upravljanja in svobodnejše delovanje človekove osebnosti.

»V socializmu,« je pisal Lenin, »bo nujno zaživel marsikaj iz primitivne demokracije, kajti prvič v zgodovini civiliziranih družb se množica prebivalstva dviga do samostojne udeležbe ne le pri glasovanju in volitvah, temveč tudi pri vsakodnevnem upravljanju. V socializmu bodo vsi upravljali po vrsti in hitro se bodo privadili na to, da ne upravlja nihče.« (Podčrtal Lenin — pripomba avtorja; »Država in revolucija«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XI. zv., str. 272.)

Lenin je v odmiranju države in prehodu od razrednega in državnega upravljanja k odpravi slehernega upravljanja videl dolgotrajen proces, ki bo glede na družbenopolitične razmere v posameznih deželah in posameznih obdobjih potekal na različne načine. Pri tem je hkrati opozarjal, da je razvoj tega procesa v veliki meri odvisen od razvoja samoupravljanja.

Lenin je sodil tudi, da je samoupravljanje pomembno sredstvo za odpravljanje in zatiranje birokratizma. Celo v težavnih razmerah po oktobrski revoluciji se je zavzemal za razrešitev samoupravljanja, ker je videl v njem najpomembnejše sredstvo za zatiranje rastoče moči birokratizma in za podružbljenje tistih funkcij, ki so bile v rokah birokratskega aparata.

Tega vprašanja odpravljanja in zatiranja birokratizma Lenin ni obravnaval le z vidika vloge uradništva, čeprav je menil, da je ta vidik pomemben. Po njegovem mnenju je obstoj uradništva nujen v socialistični družbi, vendar obstoj takšnega uradništva, da bodo z njegovo krepitevijo nastali pogoji za odpravo sleherne vrste uradnikov.

»O odpravi uradništva takoj, povsod in do konca ne more biti govora,« je pisal Lenin, to je utopija. Toda *razbiti* takoj stari uradniški stroj in takoj začeti graditi novega, ki bo omogočal postopno odpravo slehernega uradništva, to *ni* utopija, to so izkušnje komune, to je neposredna najbližja naloga revolucionarnega proletariata.« (Podčrtal Lenin — pripomba avtorja; »Država in revolucija«, V. I. Lenin, Izbrana dela, XI. zv., str. 218.)

Po mnenju Marxa in Engelsa, ki sta ga opirala na izkušnje pariške komune, je mogoče spremeniti uradništvo v aparat, ki služi ljudstvu le tedaj, če je uradništvo voljeno in menjano, če njegove plače ne bodo večje od plač delavcev in če bodo vsi državljani opravljali funkcije kontrole in nadzorstva.

Toda Lenin je šel še dlje in posebno opozarjal na čim širše sodelovanje državljanov v upravljanju kot najzanesljivejše sredstvo za odpravljanje birokratizma in utrditev socialistične družbe. V zvezi s tem je leta 1919 pisal: »Boriti se proti birokratizmu do konca, do popolne zmage nad njim, je mogoče edino takrat, ko celotno prebivalstvo sodeluje v upravljanju.« (»Referat o partijskem programu,« V. I. Lenin, XIII. zv., str. 96.)

Tako po Leninovem mnenju nastajajo tudi čedalje ugodnejše razmere za krepitev in razvoj dezalienacije na področju političnih odnosov in za čedalje pomembnejšo vlogo človekove osebnosti.

Lenin je v dejanski udeležbi celotnega prebivalstva v upravljanju videl višji tip demokracije, v katerem je spričo te udeležbe hkrati preprečeno tudi birokratsko prisvajanje oblasti in spreminjanje diktature proletariata v diktaturo birokracije. Lenin je sploh sodil, da bodo z družbenim samoupravljanjem nastali pogoji ne le za odpravljanje in zatiranje birokratizma v krajevnih, temveč tudi v širših družbenopolitičnih skupnostih.

»Toda glavna pomoč«, je pisal Lenin, »glede tega (tu je mislil naboljšanje dela tržnega aparata in na to, kako se osvoboditi birokratizma — opomba avtorja) prihaja in bo prihajala iz manjših krajev. Pri nas je na splošno gledano boljši položaj v manjših krajih — kolikor jaz lahko vidim — kot v centru, to pa je tudi razumljivo, ker se zlo birokratizma, razumljivo, koncentrira v centru.« (»O davku v naturi«, V. I. Lenin, Izbrana dela, X. zv., str. 422.)

Lenin je tudi sodil, da s spodkopavanjem moči birokratskega aparata na področju proizvodnih odnosov slabi njegova moč nasploh. To pa je po njegovem mnenju mogoče uresničiti predvsem s tem, da se lastnina vzame iz rok buržoazije, da se izroči delavcem in pa z nenehnim razvojem delavskega upravljanja.

Kolikor širše bo samoupravljanje, kolikor ugodnejše bodo možnosti za sodelovanje delavcev in državljanov sploh pri upravljanju in kolikor hitreje bo potekal proces odmiranja države, s tem pa se bo tudi krčil državni aparat, njegovo delo pa izboljševalo, toliko ugodnejši bodo po Leninovem mnenju pogoji za odpravljanje in zatiranje birokratizma.

Zgodovina in razvoj SZ po Leninovi smrti sta jasno pokazala, kakšne deformacije lahko nastanejo v razvoju socialistične države, kjer ne upoštevajo tega vidika, na katerega je Lenin opozarjal v vrsti svojih del.

V naši deželi si v skladu z razmerami pri nas nenehno prizadevamo za razvoj samoupravljanja, pri čemer nam je Leninov nauk eden izmed pomembnih kažipotov.

KPI za demokratični preobrat v Italiji

O sedanjem političnem trenutku v Italiji govorijo znamenja najbolj globoke in tudi najbolj zapletene splošne krize vsega povojnega obdobja italijanske republike. Eno izmed vidnih, pa čeprav zgolj zunanjih znamenj te krize je nedvomno dejstvo, da se je zdaj prvič zgodilo — pa čeprav pozna politična zgodovina povojne Italije vrsto vladnih in političnih kriz — da so morali razpisati predčasne volitve. Zaradi težavnosti in zapletenosti trenutka sodijo te volitve hkrati med najbolj negotove, usodne in odločilne.

Krizno stanje je zajelo prav vse sektorje notranjega življenja dežele. Gospodarstvo kaže v zadnjih letih znamenja stagnacije, ta je prizadela zlasti manjša in srednja industrijska podjetja. Prepad med razvitim severom in zaostalim jugom nima le posledic gospodarske narave, ko se gospodarski razvoj omejuje samo na ozko območje razvitejšega severa, pač pa nosi s seboj tudi težke socialne in druge posledice, beg delovne sile v tujino, vzdrževanje preživelih oblik veleposestništva na jugu in podobno. V krizi je zastarela in neustrezna državna zgradba, ki ni sposobna ujeti koraka z družbenim napredkom in z vsemi spremembami, ki jih je ta napredek prinesel v življenje dežele. Odtod globoka protislovja, ki krnijo in zavirajo demokratični razvoj družbe. V zvezi s tem nastajajo vidna protislovja med potrebami življenja in obstoječim sistemom v vrsti dejavnosti in institucij, v šolstvu, prosveti nasploh, zdravstvu, pokojninskemu in socialno-varstvenemu sistemu in na številnih drugih področjih.

Kriza je prav tako zajela celotno politično življenje, še posebej celotno zgradbo strankarskega življenja, ki je ujeto v klešče skorajda nepremakljivega razmerja v odnosih med posameznimi političnimi strankami. Danes nobena politična stranka, pa tudi nikakršna koalicija strank, ki bi sploh bila mogoča, ni sposobna vzpostaviti solidne vlade, kaj šele sprejeti in speljati program, ki bi ustrezal dejanskim potrebam dežele in težnjam delovnih množic. Prav za prav je Italija stopila v odločilno obdobje, ki govori, kako po starem več ne gre, po novem pa še ne more. Predčasne volitve so se navrgle kot nujnost prav zaradi tega, ker se je pokazalo, da ni več mogoče obnoviti for-

mule leve sredine, ki je bila polno desetletje izvirna italijanska oblika vladavine in sožitja med posameznimi političnimi silami italijanskega notranjega življenja.

Trije pomembni dogodki v neposredni preteklosti so nakazovali končni razpad levosredinske koalicije. Prvi tak dogodek so bile zadnje parlamentarne volitve leta 1968, ki so prinesle za vse demokratične sile in zlasti za koalicijske stranke vidno presenečenje — rast moči skrajnje desnice. Poglavitna sila vladne koalicije, krščanskodemokratska stranka, je doživela občuten osip njenih glasov z desne, ki so prešli sicer tenak zid, ki jih je ločil od skrajnje desnice. Drugi dogodek, ki je bil opozorilno znamenje, kako nevarno se kopičijo nerešena gospodarska in socialna vprašanja, je bila »vroča jesen« leta 1969, ki so o njej govorili množični izbruhi stavkovnega gibanja po vsej deželi, po dolgem in počez. Oba ta dva dogodka pa sta pogodila postopno prehajanje vodilne sile v vladni koaliciji, krščansko demokratske stranke, na desno, na eni strani, da bi zajeli in vrnilo izgubljene glasove, na drugi strani — in predvsem zaradi tega — da bi zajezili nevarnost odločilnejšega zasuka na levo, ki naj bi ga spodbudila »vroča jesen«. Stavkovno gibanje je tako spodbudilo še večjo dejavnost skrajne desnice, ki je prišla kot dobrodošel zaveznik vsem konservativnim silam v vladni koaliciji proti nevarnostim zasuka na levo. S tem pa se je tudi končal proces razpadanja formule leve sredine. Na dokaz in potrditev ni bilo treba dolgo čakati, dale so ga predsedniške volitve. Na njih se je — prvič po desetih letih — že pokazala polarizacija političnih sil. Na eni strani so predsedniške volitve decembra 1971. leta prinesle kot nov pojav enotnost vseh levih sil od skrajne levice, prek komunistov, socialproletarcev in socialistov do neodvisne levice. Drugi pol pa je bila volilna zveza krščanskih demokratov, socialnih demokratov in republikancev z liberalci — ob tihi podpori dela neofašistov. Torej zveza sredinskih in desnih sil, ki je z nekaj glasovi večine omogočila izvolitev svojega kandidata.

Ves ta proces je še bolj poglobil demoralizacije nekaterih plasti množic, zlasti z najnižje in srednje socialne lestvice, ki so videle v nemoči političnih strank in v njihovem medsebojnem spopadanju prav za prav nemoč sedanjega sistema in so zato našle pot bodisi k skrajni levi ali skrajni desnici. K temu je pripomogla v izdatni meri tudi neučinkovita politika koalicije levosredinskih strank. V vseh desetih letih je koalicija sicer sprejemala razne programe, ki so vsebovali vrsto pomembnih reform, toda zaradi konservativne duše, ki so jo tej koaliciji vsilili vodilni krogi krščansko demokratske stranke, so se načrtovane reforme spreminjale in razvodnjevale v polreforme, nikdar ni nobena vlada zmogla uresničiti celotnega programa, pač pa le drobci iz velikega svežnja načrtov. Vse te polovičarske in po drobcih dodajane reforme so imele prej negativni kot pozitivni učinek in so delovale k spodbujanju skrajnih sil na desni in levi. Značilno je, da je bila opozicijska komunistična partija tista, ki je prispevala k

podaljšanju življenja levosredinske koalicije. V lanskem obdobju je parlament številne zakone sprejel edinole po zaslugi glasov KPI, sicer bi vlada ostala v manjšini in parlament bi morali razpustiti. Tako je s podporo komunističnih poslancev Italija dobila edini pomembnejši zakon, ki posega v najbolj občutljivo področje življenja državljanov, zakon o razporoki.

Tak razvoj je pripeljal deželo v stanje, ki skriva v sebi neposredno nevarnost za usodo obstoječega demokratičnega sistema. Premik na desno relativno najmočnejše in najvplivnejše politične sile, krščansko demokratske stranke, in vidno rastoča dejavnost neofašističnih sil, ki dobivajo občutno množično podporo v nekaterih plasteh prebivalstva, vse to je pripeljalo notranji razvoj do trenutka, ko se kaže realna nevarnost usodnega zasuka na desno z vsemi daljnosežnimi posledicami. V tem je tudi vsa pomembnost in odločilnost bližnjih volitev v Italiji. Značilno je, da se neofašisti ne sklicujejo niti na Mussolinija niti na leto 1921, ko je Mussolini izvedel svoj znani pohod na Rim. Sklicujejo se na stanje v Španiji leta 1936 in tedanjo ljudsko fronto enačijo s sedanjo zvezo vseh levih sil, ki je nastopila skupaj prvič ob predsedniških volitvah.

Pod tem zornim kotom bi kazalo gledati in vrednotiti pomen in vsebino nedavnega 13. kongresa KPI kot druge najmočnejše politične sile v deželi in kot nedvomno pglavitne predstavnice delavskega razreda Italije. Kako se je partija postavila na kongresu spričo stanja, kakršno je značilno za sedanji politični trenutek v Italiji. Kaj je dal kongres italijanskim množicam v času, ko je celotno politično življenje dežele na odločilnem razpotju.

Kongres je pokazal, da KPI ni spremenila bistva svoje politične usmeritve, ki jo je v temeljih zarisal že njen veliki voditelj Togliatti in ki so jo izoblikovali v razpravah in sklepih prejšnjih kongresov.

Tisto, kar je novo in značilno za sedanji 13. kongres, ni torej bistvena sprememba strateških ciljev partije; pglavitna značilnost in pomen kongresa je v tem, da je svojo izdelano politično taktiko in strategijo prilagodil sedanjemu trenutku in podredil nemu samemu cilju: preprečiti desnim silam, da bi uresničile zasuk na desno in tako spremenile smer notranjega razvoja dežele. Vendar je moral kongres storiti še nekaj več, moral je poleg tega odpreti novo alternativo nadaljnemu razvoju in jo prikazal v taki obliki in taki luči, ki bo razumljiva in sprejemljiva za najširše plasti italijanske družbe. Levica sama, pa čeprav združena in enotna, je prešibka, da bi prevzela vladavino dežele v svoje roke. Skušnje so tudi pokazale, da je poskus, da bi vključili del delavskega razreda v upravljanje dežele v obliki sodelovanja socialistične stranke kot politične predstavnice tega dela delavskega razreda, spodletel zato, ker je bil njegov delež v oblasti prešibak. Kongres komunistične partije je zato obnovil že staro zahtevo partije po tako imenovani novi večini, ki bi bila sposobna uresničiti napredne reforme. Ta nova večina bi vključevala tudi neposredno udeležbo komunistične partije pri upravljanju dežele. Vendar je zdaj

nova pot, ki jo je kongres izoblikoval za uresničitev nove večine. Nikakor ne gre za sporazume in dogovore med obstoječimi strankami, se pravi za koalicijo, ki bi jo izvedli z vrha. Narobe, kongres se je zavzel za demokratični zasuk, ki naj ga uresničijo vse poglavitne politične sile, vendar od spodaj. Bližnje volitve naj bi bile eden izmed vzvodov take nove zveze demokratičnih sil. Dragoceno izhodišče za tako demokratično preobrazbo je že dosežena enotnost vseh levih sil. Ta enotnost se je prvič preskusila na predsedniških volitvah. Tedaj sicer ni mogla preprečiti načrtov desnice, dosegla pa je, da so odstranili nevarnost tako imenovanega predsedniškega sistema v Italiji, katerega pobudnik in nosilec je bil prvotni kandidat krščansko demokratske stranke, Fanfani. Glede na razmerje sil torej združeni in enotni levici ni mogoče uresničiti demokratičnega preobrata. Potreben je zaveznik in to so katoliške množice. Potemtakem je kongres izhajal iz spoznanja, da kakor ni mogoče nikakršnega demokratičnega preobrata brez sodelovanja KPI, prav tako tak preobrat ni mogoč brez sodelovanja komunistov in socialistov s katoličani. Ta predlog, ki je pomenil hkrati nekakšno posredno vključevanje kongresnih razprav v predvolilni boj, utemeljujejo komunisti na prepričanju, da so v vrstah katoliških množic, se pravi tudi v sami krščansko demokratični stranki, številni antifašisti, privrženci republikanske in demokratične ureditve. Še več, kongres je izhajal iz prepričanja, da je velika večina članstva v krščanskodemokratski stranki antifašistično, demokratično usmerjena. Glede očitnega zasuka krščanskodemokratske stranke na desno in zlasti glede na stvarno nevarnost za demokratični sistem spričo vzpona neofašistov, je ravno pričakovati, da bodo katoliške množice razbile spono interklasizma, s katerim jih drži skupaj njihova stranka, in se odločile za demokratično alternativo. V tem vidijo komunisti stvarne možnosti in tudi okvire za prihodnje sodelovanje med množicami, ki so članice levih strank, in katoliškimi, demokratično usmerjenimi množicami. Vendar je potrebno, da volitve, kot prva preskušnja in prvi spopad med demokratičnimi in desničarskimi silami, prinesejo tolikšen osip krščanskodemokratske levice, da bo to dejstvo izsililo spremembe v vodstvu stranke in z njimi novo usmeritev stranke.

Kongres je zato izdelal tak neposreden program, ki v ničemer ne more odbijati katoliških množic od sodelovanja z levimi silami, vključno s komunistično partijo. Na kongresu ni zato bilo zahtev po spremembi obstoječega sistema, odpovedali so se celo vsakršni nacionalizaciji, poudarjali so celo potrebnost zasebne lastnine in zagotavljali jamstva zanjo. Tisto, kar partija želi na gospodarskem področju, je razcvet proizvodnje, ki naj zagotovi polno zaposlitev, boj pa so napovedali vsem zajedalskim, parazitskim pojavom in silam v gospodarstvu. Osrednja zahteva kongresa se zato osredotoča na pravico javnosti pri upravljanju vsega gospodarskega, državnega in družbenega življenja. Kongres je izdelal obširen program reform, ki naj zajamejo prav vsa področja od gospodarstva, socialnega življenja, šol-

stva do vojske in policije. Vse te zahteve po demokratizaciji so take, da jih more sprejeti velika večina delovnih ljudi in tudi srednjih slojev. Kajti veliko nalogo demokratične obnove Italije lahko opravijo samo združene demokratične sile s podporo vsega ljudstva.

Gre torej za poziv vsem demokratičnim silam dežele, naj se združijo pod novo obliko vladne večine, ki bi jo sestavljali komunisti, socialisti in katoličani, se pravi zveza vseh antifašističnih sil Italije pred nevarnostjo nadvlade desnih sil. Toda — tako pravi kongresna resolucija — desno nevarnost je moč potolči samo z rešitvijo vseh pekočih problemov dežele in z zavarovanjem ter razširjanjem demokracije. Opora je slej ko prej demokratična in antifašistična ustava, ki so jo prav tako dosegle združene antifašistične množice. Demokratični preobrat je jamstvo, da bodo z uspehom rešili velike probleme, kot so vprašanje juga, kmetijstva, žensko vprašanje, zdomstvo, polna zaposlenost, šolstvo, zdravstvo. Demokratični preobrat pomeni še demokratizacijo državne zgradbe na temelju potreb in teženj ljudskih množic. Končno, demokratični preobrat vsebuje tudi boj za ohranitev miru, boj za polno neodvisnost Italije, za popuščanje napetosti in za varnost ter sodelovanje v Evropi.

Četudi so na kongresu močno prevladala notranja vprašanja, je vendarle dobilo na njem ustrezno mesto vprašanje mednarodne dejavnosti Italije. Partija je težišče postavila na evropska vprašanja in med njimi zlasti na demokratizacijo zahodnogospodarske skupnosti in sicer tako, da jo odtrgajo spod ameriškega vpliva in spod vpliva velikih monopolov. Evropska konferenca oziroma evropska varnost je po sodbi kongresa eno izmed najbolj pomembnih vprašanj, ki neposredno zadevajo Italijo. Značilno je, da sedanji kongres ni — za razliko od prejšnjega — postavil vprašanje izstopa Italije iz atlantskega zavezništva in nevtralnosti Italije, pač pa se je zavzel za tak razvoj, ki bi pripeljal do odprave obeh blokov.

Kongres je vnovič potrdil znano stališče italijanske partije glede odnosov med komunističnimi partijami in socialističnimi državami. Zavzel se je za polno avtonomijo vsake komunistične partije in vnovič potrdil Togliattijevo stališče o »enotnosti v različnosti«. Podobno načelo o avtonomnosti je kongres postavil tudi glede sodelovanja znotraj dežele med posameznimi skupinami, ki naj sestavljajo novo večino. Kot partija zase zahteva samostojnost odločanja, prav tako zagotavlja trajno avtonomijo vsem silam, ki bi sestavljale bodisi bližnjo zvezo, ko se bo morebiti oblikovala vlada nove večine, kot tudi v dolgoročnem sodelovanju pri uresničevanju italijanske poti v socializem, ki so jo tudi na tem kongresu vnovič potrdili.

Kongres je opozoril članstvo partije in vse delovne ljudi, da bo pot k uresničitvi demokratičnega preobrata zahtevala hude in ostre boje vseh demokratičnih množic. Prva taka preskušnja, ki bo hkrati tudi preskušnja za politično taktiko, ki jo je izdelal kongres, bodo slej ko prej volitve 7. maja. Volitve bodo odločilen in velik spopad med silami napredka in reakcije, opozarja kongresna resolucija.

Mladinsko javno mnenje in mladinsko—študentski tisk

a) Značaj mladinskega mnenja

V vsaki družbi se javno mnenje loči po razmerah in dejavnikih, ki ga pogojujejo. Nosilci posameznih specifičnih stališč so lahko razne družbene skupine, ki jih povezujejo nekatere skupne družbene značilnosti in interesi. V našem primeru je ta socialna kategorija, ki oblikuje lastno mnenje, mladina. Njeno specifično stališče (pogosto protestno usmerjeno) se je zlasti očitno pokazalo med znanimi mladinskimi nemiri.

V zadnjem času pa mnogi zatrjujejo, da je bil dosežen sporazum med generacijami in da je mladina baje opustila hujše proteste, ker je dobila precej ugodnosti: sprejeta je bila kot tak partner pri delitvi družbene moči, na katerega je treba računati, dobila je precej mest, poleg tega pa je postal njen glas bolj upoštevan.

Kaj je pravzaprav glas mladine, kako se oblikuje in v kolikšni meri je bil dosežen sporazum z družbo?

Precej ločeno od družbene ureditve, še zlasti pa od geografskih širin in dolžin, se postopoma oblikuje posebno mnenje, ki bi ga lahko imenovali mladinsko, v katerega osnovnem stališču razberemo tisto, čemur je mogoče reči glas mladih. Seveda to mnenje tako kot tudi splošno javno mnenje, ne vsebuje jasno izraženega stališča, temveč nedoločen, neobvezen in neizoblikovan glas, dokaj pritajen, saj je v bistvu le glas množice, mase.¹ Res da je bilo stališče posameznih kategorij mladine pogosto tudi povsem jasno izraženo (v akcijskih programih, njihovih glasilih, na raznih javnih tribunah ipd.), v globalnem pogledu pa bi bilo težko najti kako bolj določeno mnenje, ki bi predstavljalo popolnoma mladinsko stališče.

Kljub tem pripombam pa bi bilo mogoče namesto fenomenološke razlage elementov sprejeti kot operacionalno definicijo mladinskega javnega mnenja.

¹ O pojmu mnenja obširneje Ljuba Tadić, Družbena ureditev in svoboda, »Kultura«, Beograd 1967, str. 234.

skega mnenja mišljenje, da je lahko »skupek družbeno pogojenih stališč bolj ali manj organizirane družbene skupine o vprašanjih, ki so skupnega interesa, ta interes pa spodbuja določeno družbeno ravnanje«. ² To teoretično stališče za definicijo o splošnem mnenju je sprejemljivo tudi za mladino kot socialno skupino, ki jo povezuje več skupnih lastnosti in interesov. Čeprav kategorijo mladih sestavlja vrsta bolj ali manj strukturiranih skupin, z različnimi družbenimi položaji, lahko gledamo nanjo tudi kot na celoto, za katero so značilne nekatere skupne antropološke in tudi socialno pogojene lastnosti. Za močnejšo politizacijo niso vzrok le naravna nagnjenja mladih k političnim dejavnostim v družbi, temveč odločilno deluje že njihov družbeni položaj, da se pokažejo ustrezne reakcije.

Glas mladine ni in ne more biti običajen zbor, ki bi gromovniško izražal kake posebne interese. Takih zborov ni bilo opaziti ne v Parizu ne v drugih evropskih središčih, še manj v Beogradu, Sarajevu ali drugih naših mestih. Protesti so imeli širše obeležje, nastali so kot posledica nasprotij med potrošniškim duhom časa, v katerem »razne modne spremembe, modna strujanja in valovanja pomenijo nenehno praznino, ki jo je treba izpolniti z nečim novim«. ³

O jugoslovanski mladini bi bilo težko trditi, da je tako odtujena kot mladina v visoko razvitih državah, upošteva, da živi v razmerah balkanske kulture in civilizacije. Njene zahteve, čeprav imajo drugačno obliko kot protesti v visoko industrializiranih državah (če se nanašajo na politične razmere), pa v bistvu pomenijo protest proti razmeram, ki zavirajo svoboden razvoj osebnosti, zlasti mladega človeka. Razmere, na katere so se nanašali junijski protesti, so odklonili kot odklon od že sprejetih splošno veljavnih vrednot, tj. resničnega samoupravljanja. To je najbolje razvidno iz uvodnega stališča akcijskega programa beograjskih študentov, v katerem zahtevajo naglejše in bolj učinkovito razreševanje osrednjih problemov naše družbe kot samoupravne skupnosti svobodnih narodov in narodnosti; odločno zahtevajo tudi reformo celotnega sistema šolstva, da bi ga uskladili s sistemom samoupravljanja (omeniti je treba, da so reformo šolstva zahtevali v vseh družbah, tako na vzhodu kot zahodu). Navedena zahteva iz junijskega akcijskega programa v tej zvezi kaže, da je mogoče mladinsko-študentsko mnenje od časa do časa povsem jasno usmeriti, a da je vselej pogojeno z okoliščinami, v katerih nastaja.

Pred junijskimi protesti smo pri nas pogosto poudarjali, da ne obstaja pravo mladinsko mnenje o pomembnih družbenih vprašanjih, celo o »stanovskih« ne. Namesto tega se je večkrat omenjalo tako imenovano kavarniško mnenje, opravljive in pasivne govornice. Apolitičnost in letargija sta bili očitni. Tisk (študentski in mladinski

² Igor Leandrov: Množično obveščanje kot znanstvena disciplina, Inštitut družbenih znanosti, Beograd 1966, str. 87.

³ O potrošniškem duhu časa in razmerju mladih do tega duha (zlasti v visoko razvitih zahodnih državah), obsežneje v knjigi Edgar Morin: Duh časa, Beograd 1967.

nasploh) je žvotaril, podobno kot tudi organizacije, ki so ga izdajale. Obrobnost časopisja je odražala obrobnost mladine. Mladina ni imela dovolj družbene moči in je bila v zaledju političnih dogodkov in sprejemanja odločitev. To je pripomoglo, da se je heterogeni sloj mladine (heterogen zlasti po socialni strukturi in kulturno-izobraževalnih obeležjih) postavil kot enotna zapostavljena kategorija. Tak družbeni položaj je izzval vse močnejše uporništvost te velike grupacije v družbi. Ko je upor prekipel prek kritične točke, so se pokazali konflikti. Kumulirana frustracija se je pokazala kot odkrit spopad s pojmovanji »stare« generacije, ki je začrtovala osnovno smer družbenega razvoja brez sodelovanja mladih (pri tem je večinoma mišljen delež pri sprejemanju družbeno pomembnejših odločitev).

Obenem s prebujanjem »stanu« je oživel tudi njegov tisk — vsevidno oko, ki je prevzelo v narodovih razmerah vlogo razuma; obenem pa je izražalo tudi občutja. Časopisje se je zbudilo iz dremeža in ob impulzih novo nastalega političnega ozračja prevzelo ustrezno vlogo pri oblikovanju enotnega javnega mnenja mladine, recipročno vplivu vseh teh razmer. Glas mladine se je pokazal tudi v pisani besedi in tako izzval odmeve.

Nesporazumi s študentskim tiskom se v bistvu prav nič ne razločujejo od nesporazumov z družbenimi dejavniki. Prikrili so celo neposredna nasprotja in jih prenesli na relativno svobodno področje. Tako je nastal vtis, da so se nesporazumi med mladino in »stari« prenehali in da se sedaj pojavljajo novi, ki so manj povezani s prejšnjimi. Če mladinski tisk v resnici izraža splošna pojmovanja, težnje in stremjenja mladine, potlej je jasno, da se ni značaj nesporazumov nič spremenil, temveč le njihova oblika.

Spopad med generacijskimi pojmovanji o vrednotah se ni prenehal in ni prišlo do pomirjenja, kar se najbolj zgovorno kaže v sedanjem položaju mladinskega, zlasti študentskega tiska v družbi in še zlasti v strukturi drugih sredstev množičnega obveščanja. V zadnjih nekaj letih so se bolj kot kdaj prej oddaljila od stališča študentskih in nekaterih mladinskih listov pojmovanj predstavnikov bulvarskega tiska v visokih nakladah in tiste vrste javnega mnenja, ki se oblikuje pod njihovim vplivom.

Ti listi, ki se po svoji usmeritvi morajo obračati k mladini, katere mnenja in razpoloženja izražajo pred javnostjo, se vselej izpostavljajo tveganju, da se bodo morali spopasti z mnenji drugih kategorij, katerih ocene o tekočih vprašanih se bistveno razločujejo od mladinskih. Junijski dogodki in pogostne prepovedi časopisov o tem najbolj zgovorno pričajo.

Spopadi med mladinskim tiskom in njegovim mnenjem ter drugimi predstavniki splošnega javnega mnenja so se pokazali na dveh področjih: na političnem in kulturnem.

Politični nesporazumi so prišli še posebej do izraza v številnih prepovedih študentskih in drugih mladinskih listov. Prejšnjo tezo,

da so družbenopolitični nesporazumi generacij prešli na področje tiska, potrjuje dejstvo, da so prepovedovali zgolj mladinske liste. Vse to pa samo po sebi ne bi bilo pomembno, če pri tem ne bi upoštevali, da je mladinsko javno mnenje, to je tisti, ki predstavljajo te liste, podprlo prav te časopise, kljub prepovedi in ostrim kritikam s pristojnih mest. (Pri tem bi bilo odveč posamič naštevati liste ali razprave ter odločitve z mladinskih tribun in forumov, ki so podprli svoja glasila.)

Druga vrsta nesporazumom se je pokazala v zvezi s sprejemanjem oziroma odklanjanjem kulturnih vrednot, tako na ustvarjalnem področju kot tudi v vsakdanjem življenju. Kot najbolj zgovoren primer takega nesporazuma naj omenimo žolčne polemike (ob koncu leta 1968) med slovenskimi mladimi ustvarjalci in njihovimi predhodniki. Nekateri vidni slovenski kulturniki so ostro napadli mlade in jih obtožili, da omalovažujejo umetnost in kulturo in da povsem zavračajo veljavne vrednote. Eden od predstavnikov mlade generacije je izjavil: »Iz takih razmer ne bomo našli izhoda, preden ne najdemo skupnega jezika, novega jezika, sistema vrednot, ki bo postavljal nove vrednote.«⁴ Replika starejših umetnikov je bila patetična? »Mar naj vsaka nova generacija obenem z navlako, ki se po sili družbenih nasprotij nabere od prejšnje, pomeče na gnojišče vse vrednote, ki po zakonitosti revolucije pripadajo tej starejši generaciji?«⁵

Ta povsem nasprotna stališča kažejo, da pri pojmovanju kulturnih in političnih vrednot ni lahko priti do soglasja. Za nas je to bistveno, katera od teh orientacij pa je z občečloveškega stališča pravilnejša, nas za zdaj ne zanima. Ta podatek je za nas zanimiv le kot dejstvo, ki bi ga bilo seveda treba posebej razčlenjevati.

Mladinski tisk vpliva na mladinsko javno mnenje skoraj prav tako kot mnenje nanj. Njuna soodvisnost se kaže na vseh področjih. »Tako kot je svobodni tisk proizvod javnega mnenja, ga tudi sam ustvarja«, je govoril Marx. Pregarjati mladinski tisk torej pomeniregarjati mlade (pod pogojem, da je ta tisk izraz mladinskega mnenja), kratiti svobodo tiska pomeni kratiti svobodo mladine, kritika študentskega tiska je kritika študentov...

Dokler bo obstajal poseben položaj mladine, bodo živi tudi njeni posebni problemi, a to so pogoji za oblikovanje posebnega mnenja, ki se lahko tudi razločuje od splošnega. Zato je mladinsko javno mnenje pogojeno predvsem od družbenih dejavnikov in šele potlej od antropoloških.

V svojem bistvu so mladinski listi odprte tribune, čeprav so po formalni plati forumska glasila. Pri tem pa se zastavljata bistveni vprašanji: a) v kolikšni meri omenjena glasila izražajo resnična stališča mladih (katerih tribuna so), in b) kdo je pristojen ocenje-

⁴ Po »Politikie, 22. 11. 1968.

⁵ »Politikac, 11. 11. 1968.

vati, ali ta glasila, in v kolikšni meri, zastopajo taka stališča. Lahko to store politične organizacije (Zveza mladine, Zveza študentov in ZK), posameznik ali ustanove, ali pa le mladi bralci, »konzumenti«?

Pri tem pa je treba razčleniti tudi značaj te mladinsko-študentske publicistike. Zanimivo bi bilo tudi pregledati, kolikšna je naklada, razširjenost in značaj teh listov. Zlasti zanimivo pa je spremljati osnovna družbena izhodišča te vrste publicistike v primerjavi s celotno družbo.

b) Družbena izhodišča mladinskega tiska

V Jugoslaviji izhaja več kot 150 mladinsko-študentskih listov in revij. Namenjeni so različnim socialnim, kulturnim in političnim sredinam in imajo tudi različno obeležje. Vsi pa imajo podoben družbeni in gospodarski položaj, zlasti v primerjavi s tako imenovanim tiskom z visoko naklado. Zato težaven položaj »mladega tiska« vpliva na medsebojno solidarnost njegovih listov.

Nekdaj je veljala kot najpomembnejše merilo pri ocenjevanju katerega lista njegova naklada. Danes je tako merilo postalo dokaj relativno. Dogaja se, da imajo nekateri časopisi z majhno naklado zelo močan družbeni vpliv na bralce, po drugi strani pa je precej listov, ki jih »tiskajo na veliko« in ki v mladinsko-študentskem političnem življenju skoraj nimajo odmeva. Na splošno pa je ta vrsta tiska pritegnila nase precej pozornosti.

Pri razčlenjevanju novih tendenc v mladinsko-študentski publicistiki je treba upoštevati, da je bila večinoma dokaj veren odraz in izraz mladinsko-študentskega javnega mnenja, zlasti v konfliktnih razmerah. Tisti listi, ki v takih razmerah niso jasno izrazili mnenja, so ostali brezimni. Ti listi nihajo med oficialnimi stališči svojih založnikov (mladinskih ali študentskih forumov) in širokim aktivizmom študentskega gibanja, ostajajo nedorečeni, brez jasnih stališč in poguma, da bi se iztrgali iz varnega okrilja svojih mecenov. Zato se tudi oddaljujejo od mladih bralcev, kar je najhujša kazen, na katero so se sami obsodili.

Zanimivo je, da se ni v obrambo nekaterih misli teh listov postavil skoraj noben mladinsko-študentski časopis, čeprav jih je prej povezovala tiha solidarnost. Tem listom so sicer zares izkazovali načelno podporo, a ne tako odločno kot v času napadov na ljubljansko »Tribuno« v zvezi z njeno kulturno usmeritvijo, ali pa na beograjskega »Studenta« med študentskimi nemiri leta 1968. To drugo vrsto časopisja (zadnja dva primera le v ilustracijo, našteji pa bi lahko še precej takih listov in zgledov) so podprli skoraj vsi drugi listi, pri tem pa večinoma objavljali na svojih straneh »zaznamovane« članke, pisali komentarje, v katerih so jih zagovarjali, in na vse mogoče načine pomagali, da bi javno povedana beseda mladih prodra v čim širše kroge in da bi jo tako ocenila čim širša javnost.

Rečeno je bilo, da so se mladinski in študentski listi podpirali med seboj, kadar je kdo pritiskal nanje. V času, ko skoraj ni bilo opaziti takih pritiskov, pa se je pokazalo, da je bila solidarnost v dokajšnji meri le navidezna in začasna. Šele tedaj, ko so dejavnosti »zamrle«, so prišle na dan vse razlike pri ocenjevanju pomena, ki ga je imela politizacija mlade generacije. Ti razločki se med junijskimi in poznejšimi strujanji niso mogli jasneje pokazati prav zaradi zunanjih pritiskov (ki jih je bilo čutiti na mladinsko-študentske liste) in navidezne solidarnosti, ki so jo izzvali ti politični pritiski.

Šele po sedemdesetih letih je na novo nastala družbena in politična konstelacija povsem potrdila prejšnje stališče, da je način pisanja mladinskih listov in odmeva v njih družbeno pogojen. To bistveno novo orientacijo je pogojevalo usmerjanje politike v pojasnjevanje in uveljavljanje nacionalnih kultur v posameznih republikah. Ker tudi listi mladih zastopajo bistvena stališča opredelitve svojega naroda, je prišlo tudi med njimi do očitnejših razlik. Kruta družbena stvarnost je torej raztrgala tančice, ki so prikrivale razlike v orientaciji. Zato je tudi prihajalo do novih polemik, prepovedi, nesporazumov s političnimi dejavniki in ustanovami.

Zaradi tega so nekatere mladinsko-študentske liste kritizirali, druge prepovedovali, tretje etiketirali, pri četrth zamenjavali urednike, pri petih menjali orientacijo, šesti so zašli v finančne težave, sedmi so kritizirali nacionalizem, osmi občasno zapadli vanj, deveti se zavzemali za »čiste račune«, deseti so se morali ubadati z lastnimi, enajsti so napadali veliki tisk, dvanajsti pa klečeplazili pred njim. Nekateri pa so molče sprejemali status quo, se komodno utapljali v svoj visoki standard. Ta vrsta časopisov se ni ubadala s kakimi posebnimi težavami ali »zadevami«.

Od kod toliko teženj pri tako majhni nakladi jugoslovskega mladinskega tiska?

Ko se je v političnih razmerah v zvezi z mladino pokazala precejšnja stagnacija, je njen tisk še nadalje ostal pri starem, a morda je bilo zanj še teže (ker se je spremenil način delovanja mladine, ostal pa je enak družbeni kontekst in skoraj enak položaj mladih v družbi).

Posamezni mladinski listi izhajajo v sredinah, kjer je položaj mladih precej težji kot drugod; v nekaterih okoljih, ne glede na razmere listov, so se odločili za pot manjšega odpora in zastopajo le »oficialna« stališča, zaradi česar so si pogosto v nasprotju med proklamiranim in realnim zato izgubljajo tla pod nogami. Tretja vrsta mladinskih, zlasti študentskih listov pa gre v drugo skrajnost; ker ne verjame v realne možnosti izboljšanja splošnega, obenem pa tudi mladinskega življenjskega in delovnega standarda se formalno obrača proti vsem in vse kritizira kot birokratizem, nezainteresiranost, pomanjkanje posluha za težave mladih itd.

Zanimivo je, da je bilo pred nekaj leti opaziti povsem drugačno hotenje mladinskih in študentskih listov. Protisocialistična

usmerjenost in iskanje skupnih interesnih področij sta bila značilna za ves tisk mladine in študentov. To iskanje skupnega pa je napredovalo vzporedno z odporom proti tako imenovanemu velikemu tisku, ki je skušal vse poenostavljati in prikazovati le v »zaželeni« luči. Posebej je treba omeniti, da so nekateri študentsko-mladinski listi kritizirali »velike« časopise in osebnosti, predvsem iz svoje srede. Takšne tendence so povsem zdrave, saj je normalno, da vsakdo najboljše pozna lastne probleme.

Mladinski tisk je bil, je in bo najbrž tudi ostal tisti aktivni dejavnik, ki kritično presoja pojave v družbi, zlasti pa prizadevanja časopisja z visoko naklado, da bi nenehno izbirali med zaželenimi in nezaželenimi temami pisanja, da bi pojave karikirali, pisali na senzacionalističen način, posvečali pozornost v družbi le avtoritetam in ljudem z višjimi funkcijami, da bi na primer pisali več o mamilih kot o težavah v zvezi z zaposlovanjem mladine itd. Poleg tega so mladinski listi pogosto zasmehovali nekatero časopisje z visoko naklado, ker je neresnično poročalo o gibanjih, problemih in dejavnostih mladih. Uvedli so celo »sramotne stebre«, na katerih so obravnavali več časopisov, ki so napačno predstavili težave študentov in mladine; pri tem naj omenimo, da analize o vsebini tiska, ki se nanaša na mladino, kažejo, da se naše časopisje z visoko naklado povsem pomanjkljivo loteva te socialne grupacije. Ta kazalec je za mladinsko organizacijo dokaj pomemben in prav gotovo bi bilo treba kaj ukreniti glede razmerja med uredništvu listov in organizacijami (ne le političnimi), mladinskimi in študentskimi.

Pri pojasnjevanju pojava, da se je pomen sodobnega mladinskega tiska naglo povečal, da sedaj veliko več bero kot prej, da je ta tisk postal v procesu javnega dialoga veliko bolj pomemben in bolj samostojen, pa ne smemo pozabiti, da se je spremenil tudi smisel političnega in kulturnega angažiranja mladine v samoupravni družbi. Agitatorsko, klasično delovanje danes nima več posebnega učinka. Nasprotno, če bi se mladinski listi spremenili v običajne informatorje o dejavnostih forumov, ki jih izdajajo, bi kaj naglo izgubili svoje bralce, njihovo podporo in sodelovanje. Časopis brez pravega kroga bralcev pa je kot suh list.

c) Posebnosti študentskega tiska

Za vse tiste, ki proučujejo sodobne pojave v naši družbi, zlasti v zvezi z aktivizacijo mlade generacije, so vprašanje študentskega tiska in njegove osnovne značilnosti izredno zanimiv sociološki problem. Družbeni položaj študentskega tiska in njegova funkcija sta postala zlasti zanimiva in še posebno pomembna predvsem s stališča izpopolnjevanja osnovnih vrednot, ki so se rodile iz zadnjih študentskih strujanj.

Družbeni položaj tiska določa na eni strani predvsem njegovo razmerje do družbe nasploh in na drugi do študentske javnosti.

Njegovo razmerje do družbe se kaže kot izraz mnenja pripadnikov posamezne generacije intelektualcev, pa tudi kot samostojni ustvarjalec ustreznih vrednot, njegova funkcija pa se ne izčrpa le v interpretaciji, temveč tudi v vrednotnem angažiranju na družbenem področju. Ker je »svobodni tisk« postal aktiven dejavnik in ker je tudi sam proizvod javnega mnenja, tudi sam ustvarja to mnenje.

S sociološkega stališča ima študentski tisk posebne značilnosti, ki so pogojene z nekaterimi specifičnimi stalnimi lastnostmi bralcev, katerim je ta tisk namenjen. Prvič je namenjen skupini, katere člani so na približno enaki kulturni ravni, kar je posledica približno enake šolske izobrazbe. Drugič se ti bralci ukvarjajo zgolj z umskim delom, ki je neposredno povezano tudi z obveščanjem tiska. Tretjič, ker ti bralci in sodelavci sodijo v skupino, ki je relativno na visoki kulturni ravni, imajo že po naravi svojega dela več nagnjenja do verbalnih stikov, v nasprotju od delavske in kmečke mladine. Četrtič so študentje kategorija, ki imajo v svojih starostnih in kulturnih pogledih zelo velike potrebe, njihov gospodarski položaj pa jim ne dovoljuje, da bi jih vsaj deloma zadovoljili. Petič konzumenti te vrste tiska, študentje, niso formalno vezani za nobeno ustanovo, ki bi lahko proti njim ostro ukrepala. Šestič pa je morda najpomembnejša posebnost prav tista, ki izhaja iz začasnega študentskega statusa. Sartre je na primer pri določanju pojma študenta posebej opozoril, da ga »definirajo« njegova leta in odnos do znanja. Študent je po Sartrovem mnenju nekdo, ki se mora nekega dne odreči temu statusu, kar velja za vsako družbo, celo tisto, o kateri sanjarimo.⁶

Te in druge značilnosti bralcev študentskega tiska dovoljujejo, da je lahko profil tega tiska nekoliko drugačen od drugih listov, ki jih kupujejo socialno in kulturno povsem različne grupacije. To je najmočnejši člen v verigi, ki določa smisel in profil listov in ki ga sestavljajo: prvič: bralci, drugič: vsebina, ki je tem bralcem namenjena, tretjič: uredniški in sodelavski krog ljudi, ki pišejo in določajo vsebino lista, in četrtič: založniki, ki dajejo denar.

Ker je študentski tisk večinoma izraz družbenega položaja študentske mladine, nas ne preseneča zelo močno izražena politična aktivizacija v družbi. Ta aktivizacija je odraz pospešene politizacije vse mladine, zlasti študentov. Ta proces ni nastal sam, temveč iz celotne konstelacije družbenih razmerij, v katerih so imeli študentje podrejeno vlogo; zato sta med njimi rasla nezadovoljstvo in upor, kar je na koncu prešlo v eksplozijo. Pri tej politizaciji študentov bi lahko dejali, da so se zavedli, da bodo morali sami sodelovati v aktualnih političnih bojih, če hočejo zadovoljiti svojim zahtevam.⁷ Tak zaključek je lahko izhodišče v analizi nagle politizacije mladine na vseh področjih, zlasti v javnem obveščanju.

⁶ Dialog Cohn Bendit-Sartre, Tanjug (Bilten »Mladina in študentje«, 9. I. 1969).

⁷ Serge Goffard: Les Etudiants communistes dans l'action, La Nouvelle critique, Pariz šte. 15/1968, str. 14.

Približno enak položaj vseh študentskih glasil jih je združil v enotno gibanje, ki se je rodilo zadnja leta povsem spontano, a ne slučajno. Njihova nekdanja obrobnost v družbenem dogajanju, omejenost na ozki študentski status (katerega letargija je bila očitna) omalovažujoči cinizem velikih »svetovnih« predstavnikov sedme sile in naposled v procesu nastajanja gibanja pritiski raznih organov oblasti — vse to je povzročilo, da se je med študentskimi listi v določenem obdobju pokazala zelo močna solidarnost. V Jugoslaviji se je ta solidarnost zelo očitno manifestirala potlej, ko so bili prepovedani nekateri študentski in mladinski listi in ko so jih kritizirali od zunaj. Ta solidarnost je nastajala postopoma, glede na spremembe družbene konstelacije. Kljub transformaciji bi lahko opozorili na nekaj njenih oblik.

Prva oblika solidarnosti v mladinsko-študentskem tisku se je pojavil kot odmev na administrativne ukrepe pristojnih sodnih organov. V tej zvezi je treba omeniti »težave« oziroma »primere«: v Zagrebu »Omladinski tjednik«, »Polet«, »Prolog«, »Razlog«, »Študentski list«, »Paradoks«, v Beogradu: »Student«, »Vidik«, »Susret«, v Ljubljani: »Tribuna«, »Problemi«, v Sarajevu: »Lica«, v Nišu: »Študentske novine«, v Novem Sadu »Index« itd.⁸

V zlasti močni obliki se je pokazala solidarnost študentskih listov med spopadom z burvarskim tiskom in tistim delom javnega mnenja, ki se oblikuje pod njegovim vplivom. Ne da bi vrednotili stališča ene ali druge strani, je treba opozoriti, da so se v tem spopadu poleg solidarnosti pokazale še nekatere druge značilnosti študentskega tiska: poistovetenje s študentskim javnim mnenjem, močno izražena impulzivnost, skrajna kritičnost do »sterilne« polemike, prizadevanje obveščati svoje bralce o spornih vprašanih itd. Ko so na primer nekateri bulvarski listi ostro kritizirali beograjskega »Studenta«, je drugi študentski list (»Index«) to ocenil kot »nasilni obračun«; pri tem je omenil, da je nekaterim birokratskim silam postalo jasno, da bodo z administrativnimi prepovedmi študentskih listov in drugih časopisov, ki pišejo o študentih, dosegli nasproten učinek in da je treba spremeniti taktiko, to je, pustiti jih pisati, v listih z visoko naklado pa prepričevati ljudi, da so, najbolj milo rečeno, izdajalci.⁹ Ta citat dovolj zgovorno osvetljuje, do kod gre solidarnost študentskih listov. (Ugotavljanje o resničnosti navedenih trditev ne sodi k temu članku).

Tretja oblika solidarnosti je za poznavalce študentskih razmer nekolikanj presenetljiva, ker je nastala med študentskimi listi in univerzitetnimi forumi, ki so večinoma njihovi založniki. Videti pa je, da je ta oblika solidarnosti dokaj navidezna, ker se je že ob samem začetku študentskih akcij pokazalo nezadovoljstvo s tedanjimi vodstvi, ki niso bila kos temu, da bi prek študentske organizacije

⁸ O tem obširneje: Problematični mladinski tisk, »Susrete«, 30. 11. 1968, o zadnjih dogodkih pa je obsežnejše pisal ves »veliki« tisk.

⁹ »Index«, Novi Sad, 25. 10. 1968.

ustrezno začrtala družbeni položaj študentov. Ta pojav je še zlasti zanimiv in bi ga veljalo posebej razčlenjevati. Tu smo ga le nakazali.

Četrto obliko solidarnosti, ki se je pokazala v študentskem tisku, bi lahko imenovali generacijsko solidarnost. To je obenem tudi nov problem, ki ga je treba izraziti, upošteva več vidikov, ker posega v srž družbenega angažiranja mlade generacije. Dejstvo, da je doslej protestirala le mlada generacija, daje misliti o njenem položaju, celo v primeru, če ne bi bili znani drugi kazalci. Za tako kratko fragmentarno analizo je lep primer generacijskih odnosov študentskega poema, v kateri je med drugim rečeno:

»Nek sunce padne u srca naša
Nek munja zemljom seva
Kljusinu istoriju poterajmo
Leva! Leva! Leva!
Za hrabrost očeva znamo iz knjiga
Hvala! Budućnost već zagreva
Danas i dalje naša je briga
Leva! Leva! Leva!«¹⁰

Seveda se je ta zahteva mlade generacije manifestirala na več načinov in imela tudi odmev v javnosti. To potrjuje tudi celotna uveljavitev mladine.

Takšne zahteve, ki so temeljile na odločno izraženih stališčih študentskega javnega mnenja, so veliko pripomogli k temu, da je mladinski tisk dobil status resno upoštevanega dejavnika v družbeno-političnih dogajanjih.

Vse te oblike solidarnosti so se pojavljale pravzaprav takrat, kadar se je študentski tisk znašel pod pritiskom, kot smo že omenili, pa je ta solidarnost od časa do časa plahnela in se celo sprevračala v svoje nasprotje. Pogosto se je med študentskimi listi v nemala polemika, polna nasprotij in nestrpnega etiketiranja, zlasti tedaj, kadar se je razpravljalo o tako imenovanem nacionalnem vprašanju, v času večje emancipacije nacionalnih kultur. Tedaj je bilo opaziti precej pojavov, ki ne izražajo splošnega duha mladinskega študentskega tiska.

Ločeno od tipa države in zemljepisne lege lahko navedemo tako posebej izraženo značilnost študentskega gibanja in v tej zvezi tudi njegovega tiska: izredno stopnjo kritičnosti. Kritično razmerje do družbene stvarnosti je morda ena od najpomembnejših vrednot, ki so se izkristalizirale zadnja leta med študenti in v njihovi publicistiki. Ta kritičnost je pogosto presegala običajno mero in zaradi tega je večinoma prihajalo do nesporazumov. Znano je, kako je celotno študentsko gibanje v svetu kritično izpovedalo svoje stališče do tradicionalnih vrednot družbenega življenja, študentsko časopisje pa je kar

¹⁰ Koračnica rdeče univerze, »Index«, Izredna izdaja, 9. 6.1968.

se da odločno izražalo to kritičnost; to je tudi razumljivo, če upoštevamo njeno sociološko posebnost, da je vselej družbeno pogojena.

Upoštevajte, da so študentski listi večinoma tribune, ki naj bi izražale splošnega duha, ozračje in razpoloženje med študentsko mladino, in da je duh te mladine zelo kritičen, se že sama vsiljuje omenjena značilnost študentske publicistike. Ker ni namen tega članka ocenjevati to kritičnost, naj omenim še neko drugo posebnost, ki je v neposredni zvezi s prejšnjo. Gre za veliko odprtost te vrste tiska kot podmeno za demokratsko in javno navajanje vseh mnenj k kritičnim ocenam javnosti.

Pri tem je treba omeniti, da smo že dlje časa pogrešali tako kritičnost in odkritost, kar je bilo kot nalašč za lagoden dremež konservativnega, neživiljenjskega in po statusu omejenega angažmaja študentov. Ko je začela ta kritičnost pronicati, so se uveljavile tudi tiste sile, ki so ji dale precejšen polet. Ta kritični duh bi moral biti vse bolj značilen za univerzitetno sredino in zato ga je treba nadalje spodbujati in razvijati. Če bi v kritiki čimbolj skoparili z nedoločnimi in nenatančnimi definicijami, nejasnim in abstraktnim, bi se njena družbena učinkovitost močno povečala. Ob tej priložnosti se zastavlja vprašanje svobode tiska in njenega omejevanja, saj je med izobraženci živ njen do kraja prefinjeni fluidni občutek čiste, dognane, neovirane misli, razuma in še zlasti znanja. Opozoril sem že na značilnost: odkritost in kritičnost, ki v bistvu pomenita svoboden polet duha mlade generacije, duha brez družbenih skrivnosti. Marx je z zanosom govoril o svobodnem, v ničemer oviranem duhu in odkriti kritiki: »... mar kritika ne izgublja svojega racionalnega obeležja, če ne deluje odkrito, temveč tajno, teoretično, namesto praktično, če ni nad strankami, temveč sama ustvarja stranko, če ne uporablja ostrega noža razuma, temveč skrivne škarje samovoljnosti, če noče sama kritizirati, pri tem pa ne trpi kritike drugih.«¹¹ Zares bi bilo lepo, če bi v našem tisku spodbujali in razvijali tako kritiko, še zlasti med intelektualci.

Razvit kritični duh študentskega tiska je do neke mere pogojen tudi z njegovim razmerjem do obstoječih vrednot, najsi bo splošno družbenih ali samo kulturnih. To razmerje je v zadnjem času dobilo zelo zanimivo obeležje, ker je mlada generacija izobražencev odkrito izpovedala povsem novo stališče do tradicionalnih vrednot. Prišlo je do nekakega »rušenja« starih vrednot, kar se je pokazalo na političnem in kulturnem področju. O opuščanju političnih meril o vrednotah in zahtevah, da se spremene, se je doslej več govorilo, sedaj pa so jeli opozarjati tudi na to drugo vrsto spopadov. Omenili smo že polemike, nastale med »staro« generacijo kulturnikov in predstavniki novega vala, študenti, zbranimi okoli »Tribune« in »Kataloga«. V tej polemiki so mladi odkrito nastopili proti ustaljenemu, nesprejemljivemu sistemu družbenih vrednot in napovedali nove tendence.

¹¹ Karl Marx: »Birokracija in javnost«, Beograd 1964, str. 92.

Očitno se generacijski nesporazumi najbolj živo odražajo v študentskem tisku, ki je bil v tem primeru tudi povod za žolčne polemike in medsebojna kultura obračunavanja. Funkcija tega tiska v polemiki je očitno velika, obenem pa se kaže tudi potreba dati smisel tej kritiki oziroma »nadomestiti« veljavne vrednote. Pri tem bi lahko prevzel študentski tisk še pomembnejšo vlogo in se postavil kot aktivni subjekt, ne pa kot pasivni kontemplator o tem, kar se dogaja. Tisk bi tako postal, kot je dejal Marx, aktiven ustvarjalec, ki spreminja, preobraža objekte, naravo zunaj sebe in v sebi, jo humanizira, da bi bolj sprostil lastne sile. »Vrednote so namreč rezultat te univerzalne akcije, polne padcev, a tudi uspehov, poti v stran, pa tudi dviganja k višjim stališčem, rezultat človeške dejavnosti, ne pa ugotavljanja nečesa, kar bi bilo za vselej določeno in za vse večne čase potrjeno ter bi tako postalo nadstvarno in nečloveško.«¹² To je zadostna distanca od prve in druge skrajnosti v socialno-antropološkem lotevanju kulturne tradicije in sprejemanju, obenem pa opuščanju njenih splošno veljavnih vrednot.

¹² Vuko Pavičević: Razmerje med vrednotami in stvarnostjo, »Kultura«, Beograd 1958, str. 132.

Razmišljanje o poslancu

O vlogi skupščinskega poslanca v naši družbi v preteklosti, v sedanosti, v prihodnosti; dalje, v zvezi s t. i. razlikami med meščansko in našo demokracijo; o poslančevih stikih z »bazo«; o njegovi odgovornosti in neodgovornosti; o poslancu kot ustvarjalni osebnosti — o vsem tem je bilo prelitega že mnogo črnila. Pa ga najbrž še bo glede na drugo fazo ustavnih sprememb, ki naj, kot pravijo, odpravi še preostale sestavine klasične predstavniške demokracije pri nas in vzpostavi neposreden vpliv »baze« ne le na dogajanja v ožjem, marveč tudi v širših socialnih okoljih, ne le v krajevni skupnosti ali podjetju, marveč tudi v republiki in v federaciji. Ne, o tem ne bom pisal.

Tudi ne bi rad o poslancu pisal na takšen način, kot je pretežno v navadi v dnevnem časopisju. Tam objavljajo občasna poročila o poslanski dejavnosti največkrat na zasedanjih skupščinskih zborov in odborov in ustvarjajo vtis o odločilnem poseganju v družbene odločitve teh nekaj stotin državljanov, ki so bili izvoljeni na volitvah, imajo poslansko imuniteto in mesečni pavšal za poravnavo osnovnih stroškov v zvezi s poslansko dejavnostjo. Poročajo, od časa do časa, o raznih t. i. poslanskih vprašanjih, ki jih le-ti zastavljajo članom republiške ali zvezne vlade, tudi o poslanskih poseganjih v razpravo ob sprejemanju desetih in stotin različnih predpisov, od »temeljnih« zakonov pa do zakonov o spremembah že spremenjenih zakonov, in da ne bom pozabil, še do resolucij in priporočil o razvoju različnih področij našega družbenega življenja.

Tudi ne bom pisal pisma mojemu poslancu, ki je že nekaj časa v navadi v resnem, polresnem ali celo humorističnem tisku, da bi avtorji z rabo poslanskega instituta kot enega izmed simbolov demokracije glorirali žgoča vprašanja naše stvarnosti.

Rad pa bi zapisal in s tem sporočil tudi drugim nekaj skromnih opažanj o vlogi, mōči in nemōči, pa tudi o profilu poslanca pri nas, ki se je pokazal kot kamen spotike oziroma zaželena ali nezaželena podoba politične stvarnosti. Tudi jaz imam vtis, ki bi ga težko podkrepil z dokazili ali pa mi je to nerodno storiti zaradi drugih, da je postal (morda samo postaja ali pa je to le moj napačen vtis) določen tip poslanca problematičen. Če rečem, da je postal problematičen, ne mislim s tem nič velikega in dramatičnega. Mislim preprosto na to, da v politiki prevladujočim gledanjem, kakor vse kaže, ne ustreza, jim je v napoto tako, da ne vedo z njim kaj početi, je predmet idejno-politične kritike ali pa ga

celo navajajo kot primer, kako se ne sme delati, pa tudi kot mali dokaz, da nekateri še niso s svojo zavestjo prešli zenita meščanske parlamentarne demokracije. **In kakšen je ta problematični tip poslanca?** Ne bi rad delal vtisa, da želim biti v opisu za vsako ceno izviren. Zato bom vsaj za začetek ponovil, kar je bilo v naši reviji že zapisano: »Prava zagnanost poslancev v prvi polovici mandatne dobe... govori o tem, da so zvečine ostali angažirani in ustvarjalni. Neko spoznanje, do katerega pridejo eni prej, drugi pozneje, ki pa zadeva ravno moč vplivanja na vsesplošne tokove dogajanj v skupščini in zunaj nje, pa pri mnogih poslancih dokaj omili to zagnanost in angažiranost... Še vedno pa je tako, da so najbolj vplivni tisti poslanci, ki reproducirajo, in ne poslanci, ki ustvarjajo. Razložek je najbrž na dlani. Poslanec, ki je do te mere angažiran in ustvarjalen, da v svoji razpravi predlaga drugačne rešitve, kot so predlagane v gradivu, ki si dovoli oceniti delo tega ali onega organa ali posameznika, pa naj svoja izvajanja podkrepi s še tako krepkimi argumenti, praviloma ne dobi nasprotnika, ki bi enako angažirano in ustvarjalno navajal nasprotnne argumente in spodbujal ta stališča, temveč sliši obrazložitev, ki jo ve vnaprej. Kaj rado se oceni takšna angažiranost kot 'nepodpiranje linije', predrznost, in podobno, čemur sledi celo javno diskreditiranje v sredstvih obveščanja.« K opisu »lastnosti« problematičnega tipa poslanca, ki sem ga citiral, je mogoče to in ono še dodati. Storil bom to na obrnjeni način, s tem da bom opisal tipa poslancev ki se zanju zdi, da sta neproblematična. Najprej je to »molčeči poslanec«; ta prihaja na seje zborov in odborov in je njegovo, vsaj zunanje, angažiranje omejeno na glasovanje in nato, da disciplinirano sledi poteku dnevnega reda. Težko je uganiti, kaj se skriva pod to mirnostjo in molčečnostjo. Ali spoznanje, da kakšna druga oblika participiranja nima nobenega pomena, ali prepričanje, da je izid razprav že vnaprej določen, ali sklepanje, da ni prav nobenega pomena »eksponirati se« na nobeni strani, ali mnenje, da ni mogoče biti bolj pameten od pametnih in da so pripravljavci sklepov, osnutkov, predlogov in rešitev že po poklicni dolžnosti vse kar najbolje predlagali? Kdo ve? Verjetno pa drži, da molk kot določena oblika lojalnosti do predlaganih rešitev in do usmerjevalca skupščinskega življenja ni le oblika vedenja in obnašanja teh poslancev zgolj ob »normalnih« razmerah, ko potekajo rutinske, nevznemirljive seje, marveč tudi takrat, ko izid sprožene polemike, drugačnih rešitev ali dodatnih predlogov spravlja v nejevoljo in negotovost tiste oblikovalce našega političnega življenja, ki si ne želijo vznemirljivega političnega ozračja in vidijo, temu skoraj nikoli ne morejo ulti, v vsaki problematizaciji predlaganih rešitev izraze interesov, ki v končnih posledicah nasprotujejo deklarirani poti našega družbenega razvoja.

Neproblematičen je tudi tip »reproduktivnega poslanca«, kakor ga je pojmoval eden izmed avtorjev, ki so sodelovali v omenjeni anketi revije »Teorija in praksa«. To so poslanci, ki praviloma ne molčijo, čeprav tudi niso preveč glasni, poglobitna vsebina njihovega javnega nastopanja pa je obnavljanje (ali ponavljanje) stavkov, stališč in argumentov, ki so jih že izrekli utemeljevalci predlaganih rešitev. Njihov način angažiranja pride posebno do veljave v t. i. »odločilnih trenutkih«, takrat, ko se po mnenju nekaterih bijejo sicer majhne, pa vendar »politične bitke« in ko si ta tip poslancev močno prizadeva podpreti »pravo« rešitev ali predlog. Tudi tu je težko uganiti, kaj vse se skriva za tem vnetim in

zagretim podpiranjem zaželenih rešitev. Ali gre za resnično osebno prepričanje ali za željo dokazati osebno »neproblematičnost« ali za kaj drugega. Verjetno pa moremo sklepati, da je tudi ta oblika lojalnosti do usmerjevalcev skupščinskega življenja ne le uradno neproblematična, marveč vsaj v določenih trenutkih zelo zaželena.

V vsem tem nekoliko shematičnem opisovanju ne želim izražati nekakšne kritike drugih. V tem je tudi samokritika toliko, kolikor se tudi sam vdajam navadam in običajem, ki jih označujem za negativne. Smisel takega pisanja pa vidim v tem, da bi si vsi morali prizadevati sneti različne krinke, ki si jih nadevamo dan za dnem, ko igramo, pravijo sociologi, svoje družbene vloge. Poleg tega pa je morda smisel takega pisanja tudi v tem, da bi mogel takšen način razmišljanja pomagati razlikovati tisto, kar je opredeljeno kot zaželeno, od tistega, kar se v resnici dogaja. Ne nazadnje pa bi to pismo lahko prispevalo kak kanček realnosti in treznega mišljenja k sedanjim in prihodnjim dialogom in polemikam o tem, kako spreminjati naš skupščinski sistem iz predstavniskega v delegatskega. Osebno se zavzemam za to, da bi tisti, ki bodo v prihodnjih mandatnih obdobjih sedeli in razpravljali v skupščinskih klopeh, resnično izražali interese in želje tistih, v imenu katerih bodo nastopali. Toda če bodo to hoteli in delali, potem se bodo slej ko prej morali v sebi spopasti z določenimi, v tem sestavku opisanimi tipi angažiranja. Izražanja resničnih interesov in želja »baze«, skupin, ki jih bodo delegati zastopali, so namreč zaradi same narave in sestave interesov te »baze« marsikdaj v medsebojnem nasprotju, pa tudi v nasprotju z vizijo tistih, ki bodo skupščinsko delo vodili in usmerjali. In če bo tako, potem bi moglo tudi to razmišljanje koristiti ne le v sedanjem trenutku iztrevnjevanja, marveč tudi v prihodnosti.

Z. ROTER

V odgovor tovarišu Kejžarju

Pričakoval sem, da se bo kdo oglasil k prispevku o ateistični vzgoji — zdaj vidim, da se nimam česa bati. Polemika, ki jo je poslal tovariš Kejžar, ne govori o stvareh, ki sem jih res malo preohlapno napisal in za katere me je bilo strah, da mi jih bo kdo očital. Polemika se dotika stvari, za katere najtrdneje jamčim, in mi tako le pomaga, da jih še enkrat razložim s kakšnega drugega vidika. Očitkov se bom lotil kar po vrstnem redu, kakor si sledijo v polemiki.

1. ... »ko izganja izme vsake vrste iz šol, toda ali gre res za to? Ali se ne skriva za tem tudi — vsaj objektivno — težnja po nazorsko neopredeljeni, neangažirani šoli?«

O prvem delu stavka ni da bi govoril, ker je navadno podtikanje; niti z enim stavkom namreč ne preganjam izmov, torej sistemov nasploh, temveč le določene sisteme, ki se le navidezno skladajo z marksizmom, v resnici pa ga s svojo poenostavljenostjo izrinjajo. Če je prvi očitek podtaknjen, je drugi naravnost absurden. Najbrž tovariš Kejžar

ni dobro prebral prispevka v 10. številki TiP, kjer zelo jasno in nedvoumno govorim o tem, da nazorsko neopredeljenih šol ni, tudi če bi jih kdo hotel imeti. Noben količkaj razsoden človek si torej ne more želeti neopredeljene šole, čemu bi si jo jaz, ko se ravno zavzemam za drugačno angažiranost, kot jo poznamo. O tem, ali je mimo moje volje objektivno tako, pa malo pozneje.

2. ... »Ali je ateizem res samo izem brez boga ...«

Predvsem, ateizem ni sinonim za marksizem. Če primerjamo meščanski ateizem, ki ga je rodila Francija v svoji meščansko revolucionarni dobi — in idealizem; pa ni treba ravno Heglovega tipa, nikakor ne morem dati prednosti takšnemu ateizmu. Pa primerjava med Marxovo kritiko religije in Dühringovim donkihotskim ateizmom? Skupno vsem meščanskim in quasi dialektičnim ateizmom je predvsem to, da se izživljajo v pobijanju ontoloških dokazov za božje bivanje; značilnost Marxove filozofije pa je, da analizira zgodovinskost verovanja v boga. Ta zgodovinskost je torej edina lahko predmet znanosti, to lahko človeški um zadovoljivo pojasni, zanikanje boga oziroma dokazovanje v tej smeri pa je nekaj takega, kot če bi dokazovali, da nekje v središču devetega osončja zares ne bivajo tri zlate kroglice, ki imajo nalepljene sive brčice ...

Deizem je danes tako abstrakten in gibljiv, da zlahka absorbira in prizna vsa odkritja naravoslovnih znanosti, ker si jemlje v zakup le prostor tako imenovanih večnostnih kategorij, ki zavoljo svoje, iz merljivosti izločene narave niso in ne morejo biti predmet znanosti, tedaj tudi ne diamata. V svojem članku sem hotel povedati, da filozofija ni sposobna direktno zanikati boga. To lahko doseže le s kritiko in zgodovinsko analizo miselnega razvoja človeštva.

3. ... »Ali pa bomo z nizanjem med seboj nepovezanih dejstev ustvarjali pri mladih ljudeh, ki šele stopajo na pot znanja o svetu, ustvarjali zmedo in občutek nemoči, morda še skepse in strahu in jih s tem objektivno peljali v stisko, iz katere je seveda tudi misel o bogu eden izmed možnih izhodov.«

Ta očitek je prav gotovo najznačilnejši, kar pa ni naključje, ker je to v resnici hrana in izziv sleherni filozofiji. Kaj je namreč bolj elementarno potrebnega človeškemu duhu kakor urediti si vizijo sveta tako, da si stvari namensko in smiselno sledijo in se smotrno stekajo v človeškem bitju, da postane njegova neskončnosmerna struktura toliko enostavna, da je dojemljiva človeškemu organom in tako praktično uporabljiva. In kaj bi moglo biti človeško bolj razumljivo kakor strah pred večpomenskostjo, želja, da bi stali ob poti jasno označeni kažipot, ki bi zmeraj vodili v pravo smer? Toda svet se ne da ujeti. Občutek nemoči, dvom, stiska ostanejo tudi potem, ko smo z znanostmi razložili shematiko biti. Če bi lahko znanost odpravila stisko, bi bila osrečitev ljudi stvar dobro napisanih učbenikov in smotrno uporabljenih računalnikov. Katere so stiske ljudi? Stiska trajanja — nasprotje med končnim in neskončnim, stiska zamisli — nasprotje med vizijo in stvarnostjo, stiska majhnosti — med brezmejnimi in omejenimi. V vseh teh razmerjih je le en element ulovljiv znanostim, drugi pa mu je a priori nedosegljiv — pa vendar dovolj glasno pričujoč, da ustvarja stisko, dvom, negotovost ... Ali pa sploh je cilj znanosti, da obračunava s tistim, s čimer je zavezan samo vsak zase, v svojem osebnem občutenju in dožemanju? Ali ne temeljijo napake vseh univerzalnih sistemov ravno na tem, da so hoteli

poravnati račune, ki jih more in mora plačati samo posameznik? Je mar naključje, da se Marx ni spuščal v probleme morale in nam je s tem naložil neprijetno nalogo, da smo tako imenovano socialistično moralo skoraj v celoti prepisali iz katekizma z napakami vred? Mar ni bilo Marxu več kot jasno, da znanost ni moderno božanstvo, ki bi lahko odgovorilo človeku na vsa vprašanja, tudi tista o sreči in nesreči, o krivdi in odgovornosti... Zahtevati tako znanost in tako didaktično prirejanje znanosti je torej jalovo početje, ki se k njemu zatekajo le tisti politični sistemi, ki hočejo v celoti kontrolirati in usmerjati dejanje in nehanje svojih podložnikov! In kdo naj bo zdaj kriv, da ljudje večkrat najdejo izhod iz stisk v bogu? To najbrž, da jih ateistična vzgoja, ki sem jo kritiziral, ne zadovolji, da se socializem še ni dokopal do originalnejših moralnih rešitev, da jim odgovarjamo na vprašanja, ki niso bila izrečena, na tista resnična pa jim ne odgovarjamo itd. Sklep k tej točki bi torej bil, da znanost najbrž ni najvišja oblika zavesti ali pa ima ob sebi vsaj še kako drugo, enako pomembno — in da se gotovosti, optimizma in duhovne urejenosti najbrž ne da izračunati in računa razmnožiti...

4. ... »Če sem prav razumel to tezo, tovariš O. na nekem področju enači cerkev s socialistično državo (!), tako da cerkvi pripisuje manipuliranje s človeško zavestjo s pomočjo religije, da bi se prek nje dokopala do oblasti, in hkrati trdi, da prav tako počne socialistična država, ki uporablja sicer drugačna sredstva in narkotike, toda z istim namenom in učinkom. Če bi bila ta teza resnična, bi pomenilo, da proklamirani cilji razvoja socialistične družbe in možnosti človeka v njej niso realistična projekcija in dejanski namen delovanja socialistične družbe, ampak le neke vrste nadomestek za nebesa in posmrtno plačilo. Vizijo razvoja človeštva v smeri socializma in komunizma naj bi torej vrednostno enačili z religijo?«

V zvezi s socialistično državo sem napisal samo tole: »... ker tudi socialistična država ne more obstati brez določene doze slepil in narkotičnih sredstev.« To sem v resnici zapisal in to trdim tudi zdaj. Mar se ni začelo narkotiziranje in zaslepljevanje že takrat, ko socialistična država še sploh ni obstajala, ko so vneti komisarji obljubljali kmetom državo brez davkov, in podobno. Samo človek, ki že dvajset let ni pokukal iz izbe na čisti zrak, je lahko tako naiven, da ne verjame v zaslepljevanje po socialistični državi. Kaj pa si nazadnje tovariš Kejžar predstavlja pod firmo socialistične države? Menda ne palčkov, ki so ponoči prilezli iz učbenikov in si začeli urejati svoj svet po tekstu, iz katerega so izšli? Ne smemo pozabiti, da je socialistična država po svoji globalni strukturi še vedno bližja buržoazni državi kakor pa viziji komunistične ureditve. Saj je ves naš način življenja urejen po kriterijih buržoaznega Zahoda, z njim se vsakokrat primerjamo in merimo svojo rast.

V kakem smislu pa je program socializma nadomestek za nebesa? Krščanstvo je zahtevalo od človeka **notranjo** čistost, da je lahko računal na plačilo. Socializem se zadovolji z **zunanjo** »čistostjo«, to je zgolj s pripadnostjo naprednim gibanjem, z aktivnostjo, za katero je dovolj, da je objektivno napredna, v posameznosti pa je lahko celo moralno gnila. V moralnem smislu je torej to korak nazaj, ker je to, kar se je v katolicizmu zgodilo kot deviacija, program socializma uzakonil kot teoretično

predpostavko. Kriterij krščanstva je bil moralnost, kriterij pripadnosti socializmu pa naprednost. V tem vidim past socializma. Praksa sama dovolj jasno kaže, da se nam socialistična načela drobe v rokah, dokler jih skušamo oživljati samo kot objektivne indikacije in trende; manjka jim tisto, kar bi tudi posameznika odgovorno uravnavalo v uresničevanje spoznane splošnosti. Končno nam mora enkrat priti v zavest, da DOBRA družba ni samo napredna, visoko produktivna, bogato strukturirana, pač pa da mora biti tudi utemeljena in zavarovana v slehernem njenem posameznem členu. Ta kvaliteta družbe pa je predmet filozofije, morale, včasih tudi umetnosti; vse to pa so stvari, ki se jih kar nekako sramujemo, ohranjamo jih le še kot starine, ne znamo pa jih vplesti v sodobne življenjske tokove.

Cilji socialistične družbe so po vsem tem uresničljivi le pogojno, nikakor ne sami po sebi, že zaradi nekaterih indikacij, ki bi na to namerjale. Ravnanja ljudi pa ne moremo vselej razložiti z znanostjo, kakor tudi ravnanje ne more biti vedno znanstveno, včasih pa celo ne sme biti! V marsikaj je treba torej verjeti, pa četudi se nam ta vera včasih zamaje ob grozljivih močeh, ki so ušle človeku iz rok in grozé uničiti življenje. Energije je, žal, več kakor pameti, to pa je prej indikacija uničenja kakor pa realizacije socialističnih načel; znanost je tu brez moči, ker je v enačbi preveč neznank, znana števila pa so povečini negativna... Ravno v takem razmerju pa je toliko pomembnejši en človek, posameznik, ki se odloča za cilje socializma ne glede na smer svetovnih vetrov, odloča se tako po svoji veri, ne pa po nekem objektivnem računu!

V pričujoči polemiki, na katero odgovarjam, je še nekaj očitkov, češ da niso vsi učitelji tako primitivni in nevedni, kakor jim natikam itd... Tu nimam ničesar posebnega pripisati. Tisti, ki jih je kritika zadela, imajo tehten vzrok, da se razburjajo in premišljajo, tisti, ki jih ni, pa streljajo mimo, ko se oglašajo. Nikjer pa nisem zapisal, da vsi učitelji filozofije in zgodovine učijo napak!

Če bi skušal oceniti polemiko na splošno, bi ugotovil, da veje iz nje dokajšnja mera poklicne užaljenosti, ki pa je seveda popolnoma ne-utemeljena in je kvečjemu rezultat površnega branja obeh mojih prispevkov. Takšne manire najbrž ne prispevajo k iskanju resnice. Druga splošna značilnost prispevka pa je zelo idealizirano gledanje na obravnavani predmet, rekel bi lahko, da gre celo za kabinetško opazovanje življenja. Človeku ni treba brati več kot Pavliho, da bi lahko našel neresnico v duhu članka. Kaj pa naredi večjo škodo mlademu človeku kakor idealizirana šolska podoba družbe in življenja, ki sicer res zagotavlja gotovost, zavest brez stiske; ob dotiku z resničnim življenjem, polnim stisk in dvomov (nalog za iskanje samega sebe), pa se tak človek, nevajen in občutljiv, zgrozi ob resničnosti ter se pred njo umakne v vero »a priori nedokazljivih rešitev« ali pa se celo pokonča. Prava vzgoja bi te morala navajati in pripravljati na stvari, s katerimi se sleherni v življenju vsak trenutek srečuje: bolečino, dvom, stisko, nemoč, strah...

Udobje in jasnosti znamo prenašati tudi brez vzgoje!

V. OŠLAK

Ne samo besede, tudi dejanja

Večkrat se zgodi, da ljudje, ki ne živijo v popolnoma podobnih razmerah, ki pa jih spodbujajo k razmišljanju podobni problemi, pridejo do podobnih sklepov. Take primere navadno pripišemo približno enakemu obsegu znanja in enakemu končnemu namenu — da bi poiskali ustrezne in najboljše odgovore na žgoča vprašanja. Človek je zato vedno zadovoljen, ko najde v besedah, ki so bile izrečene v drugačnih razmerah, toda v istem času, približno enak način razmišljanja o svetu okoli sebe. To je navsezadnje dokazuje, da je bilo sklepanje sprejemljivo.

Skoraj ne bi mogli najti kakega pomembnejšega sestanka v zadnjem času, kjer ne bi posebej poudarili, da ni dovolj ostati zgolj pri besedah, ampak da je treba dokazovati predvsem z dejanji. To je torej misel, ki nas neprestano spremlja. Toda prav zato, ker jo je treba ponavljati tolikokrat in toliko časa, si ob njej zastavljam vprašanje: ali bi to vredno politično-mobilizacijsko geslo znova in znova ponavljali, če ne bi bili na tihem še vedno prepričani, da izrečemo več besed, kot pa jih navsezadnje uresničimo? Vprašanje pa bi lahko tudi obrnila: ali so besede — obljube, načrti, napotila — vedno na realističnih tleh, ali se ob besedah zavedamo tudi tega, da nekdo pričakuje in potrebuje njihovo konkretizacijo?

Da si taka vprašanja zastavljajo tudi drugi, dokazujejo prizadevanja, da bi na vseh ravneh, na državni in na ravni različnih družbenopolitičnih organizacij, dosegli neke višje standarde učinkovitosti. Zelo jedrnato pa je to misel opredelila tudi Latinka Perović na nedavnem pogovoru o temi »Aktualni politični problemi po 2. konferenci ZKJ«, ko je dejala: »Za nami ne morejo ostati samo prazne besede in ožigosani ljudje, marveč rezultati, ki krepijo pozicije socializma. To je veliko težja, očitno pa tudi najmanj zmotna pot v razpoznavanju protisocialističnih tendenc in sovražnih sil.«

Če torej še kdo sodi, da za nami ne morejo ostati samo prazne besede in ožigosani ljudje, potem sklepam, da se je v minulem obdobju dogajalo tudi to, ali pa celo, da je bilo doseganje vidnih rezultatov in argumentiranje z njimi v procesu razpoznavanja dobrega od slabega potisnjeno v ozadje.

Zdi se, da ta trenutek ni najbolj naklonjen globokemu razmišljanju o odnosih v družbi in partiji, ker naj bi končni smoter zelene in nujne učinkovitosti zavračal nepotrebno »filozofiranje« in zahteval bolj preprosto obliko državljske in partijske poslušnosti brez preprostega vpraševanja, zakaj in kako. Deloma je taka opredelitev učinkovitosti prav gotovo razumna in sprejemljiva, toda pojav ima v sebi tudi nevarnosti, ki jih je bilo nujno in upravičeno obsoditi in odpraviti, utegnejo biti prizadete tudi nekatere že uveljavljene metode demokratičnega političnega dela. Zaostrovanje odnosa proti tisku je — zaradi posebnih razmer na Hrvaškem — postalo splošna jugoslovanska praksa. Neposredni izraz tega je načrt zakona o zlorabi pravice o svobodi tiska, ki so ga poslanci večinoma že zavrnil kot nesprejemljivo represivno orožje, ki se kaj malo ujema z duhom ustavnih sprememb, seveda pa je tudi daleč od splošne želje po demokratizaciji družbenih odnosov. V takem položaju skoraj neposredno raste strah in tudi oportunitizem tistih, ki bi zaradi svojega

znanja in položaja imeli kaj povedati in bi celo morali to storiti, pa ostajajo v senci in neprizadeti.

V minulem obdobju je bilo opaziti, da so tako stali ob strani dogodkov pomembni in celo vrhunski kulturni in znanstveni delavci. Pa ne gre samo zanje, gre za odnos intelektualcev v širokem pomenu besede do mnogih akcij v zadnjem času. Prepričana sem, da je mnogim popolnoma jasna škodljivost nekega -izma, pogosto celo poprej, preden stvar izbruhne, toda s tem še ni rečeno, da želijo biti v zaostrenih položajih na prvih mestih ali da sploh nočejo biti kolesca v stroju, ki je dotlej spal, potem pa se je nenadoma zapodil proti sovražnikom, ne da bi prej dobro preveril, ali ne podira hkrati tudi kakih prijateljev.

Akcije, ki v celoti nastanejo po želji forumov, so na neki način najlažja pot za delovanje članstva, pogosto lažja kot zavestno, kritično ustvarjalno neprestano delo. Kadar je akcija začrtana od zgoraj, se je težko kaj zmotiti. Toda tak kampanjski način ne ustreza vsem ljudem: črno-belo prikazovanje problemov in nenadna prevelika preprostost doseganja rezultatov vzbujata dvome. Čim več izkušenj o podobnih kampanjskih akcijah v preteklosti je na voljo, čim bolj raste izobrazbena raven, temveč je ljudi, ki zahtevajo nepretrgano in stalno preverjanje dela, takojšnje ugotavljanje napak ter javno in demokratično razgrinjanje življenjsko pomembnih vprašanj, ko so še v fazi priprave, ne šele potem, ko so že na pol izvedena. Široko snovanje, dogovorjena raven demokratičnega življenja in akcija, ki naj bi jo pripravili v razpravi, to je za mnoge prava pot, v kateri bi ugotovili razlike in se opredelili.

Samo boj proti negativnim pojavom — pri čemer definicija negativnega pojava ni jasna ali pa se spreminja — ni dokončna rešitev. V takem primeru so vse sile vključene v odkrivanje in odpravljanje negativnih pojavov in zmanjka časa za ustvarjalno delo. Tako se začne začarani krog: ker tudi iz nove akcije ni nobenih oprijemljivih rezultatov, je tudi čedalje več ljudi nezadovoljnih in čedalje več jih ostaja ob strani. Elementarni vzrok nezadovoljstva se pozneje izgubi iz spomina — torej pomanjkljiva ustvarjalnost — ostane samo še pojem nekoga, ki je sumljiv, ker se z vsem žarom ne vključuje v boj proti negativnim pojavom.

Logično je, da v takem ozračju kar same na sebi zginjajo metode demokratičnega boja mnenj, širokega in javnega razpravljanja o zadevah, še preden dobijo pečat »dobrega in zanesljivega«. Demokracija je neko tveganje, toda če smo trdni, če imamo argumente, če se ne bojimo in smo prepričani, da je naša varnost v okviru zakonov in ustave zagotovljena, potem ni nobene nevarnosti, da ne bi demokracija pokazala svoje dobre strani in da v demokratičnem boju — pravila naj veljajo v enaki meri za posameznike in za forume — ne bi zmagalo najboljše stališče.

M. D. MURKO

Čemu novi zvezni zakon o tisku?

Že dolgo časa ni nobena zakonodajna pobuda v zvezi na negospodarskem področju zbudila toliko pomislekov, različnih mnenj in tudi hude krvi, kot jih je povzročil zdaj osnutek novega zveznega zakona o prepre-

čevanju zlorabe svobode tiska in drugih oblik obveščanja. Pridržki zoper zakonski osnutek so resni in vsestranski, pravni in politični, formalni in vsebinski.

Navdih in zakonsko utemeljitev so pobudniki zakona našli v deveti točki XXX. ustavnega dopolnila zvezne ustave, po katerem federacija predpisuje omejitve in prepovedi svobode uporabe tiska in drugih oblik obveščanja, kadar gre za rušenje temeljev socialistične demokratične ureditve, določene z ustavo SFRJ, ali če je s tem ogrožena neodvisnost dežele, mir ali enakopravno mednarodno sodelovanje.

Osnutek zakona našteva, v katerih primerih gre za taka kazenska dejanja, ko je moč izreči prepoved razpeščevanja tiska. Bržkone bi se dalo tudi k tako sestavljenemu seznamu izreči tehtno pripombo, saj je vprašljivo, če res vse naštete osebnosti in institucije potrebujejo tako strogo zaščito pred zlorabo svobode obveščanja, da jo je potrebno sankcionirati z zaplembo in prepovedjo razširjanja tiska. Toda bistvo pripomb ni zgolj v tem, saj je nomenklatura kaznivih dejanj v osnutku zakona v glavnem povzeta po doslej veljavnem zakonu o tisku in drugih oblikah obveščanja in zato ne vnaša bistvene novosti v našo zakonodajo. Prej bi bilo mogoče oporekati, kako je to storjeno zdaj z novim zakonskim osnutkom!

Dosedanji zakon o tisku in o drugih oblikah obveščanja je bil zgrajen logično, celovito in demokratično. Izhajal je iz temeljne pravice do obveščanja in iz svobode informiranja, vse to je nadrobno zagotavljal in opredeljeval, šele nato pa je spregovoril tudi o zlorabah, prepovedih in sankcijah. Bil je to, zlasti v času sprejetja (1960. leta) nedvomno eden najbolj demokratičnih in naprednih zakonov o tisku in o obveščanju v svetu nasploh.

Novi zvezni zakon, kot ga predlagajo nekateri zvezni organi, pa je v nasprotju s prejšnjim le delen normativni akt, ki ureja zgolj zlorabo svobode tiska in zato samo prepoveduje, preprečuje, kaznuje. Že prvi člen začenja z besedami: »Prepovedano je...«. Pobudniki zveznega zakona so sami občutili to slabost in so zato v najnovejši tekst osnutka vstavili novi prvi člen, ki naj bi ublažil neprijetni prohibicijski ton in ki zdaj pravi, da »pri uresničevanju svobode tiska in drugih oblik obveščanja nihče ne sme uporabljati sredstev obveščanja za rušenje temeljev socialistične demokratične ureditve določene z ustavo SFRJ...«. Toda že naslednji člen spet začenja: »Prepovedano je...«. Tako tudi olupševalno in blažilno pridodan novi začetni člen ne more bistveno omiliti — kot je nekdo zaskrbljeno, brez pikrosti dejal — »obznanaški« vtis predloženega zakonskega osnutka.

In res, že površen pogled na zakonski osnutek zbuja nelagodno primerjavo, da smo namesto z demokratičnim zakonom, ki v samoupravni socialistični družbi proglašča temeljne svoboščine na področju obveščanja z družbeno dogovorjenimi okviri in omejitvami, soočeni z zakonskim projektom, ki še najbolj zbuja asociacije na dekret kakega polkovniškega režima takoj po uspešno opravljenem državnem udaru.

Represivni značaj, ki ga nehote kaže zakonski osnutek, lahko doma in v tujini zbudi dojem pritiska na sredstva obveščanja v sedanjem političnem trenutku. Prav gotovo je res, da zakonov ne pišemo in ne sprejemamo zgolj zato, da bi s tem krasili pročelje naše samoupravne socialistične družbe, toda ali si lahko brez škode in z mirno vestjo privoščimo povsem neutemeljene komentarje in neupravičene kritike na našo družbeno

ureditev z nezadostno premišljenim zakonskim aktom? Še več. Ali je tak zakon, s takim značajem in odmevom res tisto, kar v trenutnem političnem položaju — pa naj si še tako priostreno izprašujemo vest in kritično presojava svoja dejanja in ravnanja po 21. in 22. seji predsedstva in po drugi konferenci ZKJ — potrebujemo za urejanje nekaterih temeljnih in perečih vprašanj na področju družbenega obveščanja?

Nekateri poučeni pravniki trdijo, da je novo zakonsko pobudo v zvezi sprožil pravzaprav »droben spodrsnjak«, ko so v ustavni zakon pozabili napisati, da določbe o prepovedi razpečevanja tiska veljajo še naprej, kot jih je vseboval stari zakon o tisku (t. j. členi 52. do 66. — Tako so namreč s podaljšanjem veljavnosti členov 67. do 79. in od 91. do 130. iz starega zakona o tisku uredili začasno tudi položaj tujega tiska in tuje informativne dejavnosti pri nas.). Zato naj bi nastal pravni vakuum, ki naj ga zapolni prav predloženi zakonski osnutek.

Toda ob takem dokazovanju in umovanju se vsilujeta vsaj dve vprašanji. Najprej zanimivo vprašanje za pravne strokovnjake: ali in koliko dejansko obstaja pravni vakuum, saj so določbe bivšega zakona o tisku glede prepovedi razpečevanja tiska (čl. 52. do 66. ki jih je federacija »pozabila« podaljšati v ustavnem zakonu) podaljšale vse republike? In drugo: na temelju česa je zveza po prvem januarju (odkar naj bi nastal »pravi vakuum«) prepovedala razpečevanje tujega tiska v naši državi?

Ob posameznih členih za zdaj samo en tehten pomislek. Po besedilu drugega odstavka 6. člena (v novem osnutku je to zdaj 8. člen) naj bi imelo pravico izreči prepoved razpečevanja tiska sleherno okrožno sodišče, kjer se širi sporni tisk, če ni bil sprožen postopek za prepoved razpečevanja pri pristojnem sodišču, na področju katerega so stvari bile natisnjene ali razmnožene. Drugače povedano, ta določba daje pravico kateremukoli okrožnemu sodišču n. pr. v Sloveniji, da prepove razpečevanje, denimo, »POLITIKE« ali »BORBE«, ne samo na svojem območju temveč po vsej Jugoslaviji. Začasno prepoved pa lahko doseže že katerikoli okrožni javni tožilec in se ta »izvršuje na ozemlju vse države« (5. člen). Ali si lahko mislimo do kakšnih nespোরazumov, pravnih kolizij, političnih zapetljajev in resnih težav v mednacionalnih odnosih lahko pripelje uresničevanje take določbe?

Pripomb k posameznim členom bi bilo še več. Toda trenutno gre za bistveno: ali je smotrno izdajati tak zakonski torzo, s takim značajem, vsebino in s takim možnim odmevom?

In če tak zakonski osnutek ni sprejemljiv, kaj storiti in ukreniti? Zdi se, da so trenutno najbolj smiselni in trezni predlogi Tiskovnega sveta pri republiški konferenci SZDL, ki je po obravnavi zveznega osnutka sklenil predlagati, da naj gre zakonska pobuda po rednem postopku in skozi javno razpravo, da kaže izdelati en sam, celovitejši zakon za vse področje obveščanja, ki še sodi v pristojnost federacije in to vzporedno s pripravami za izdelavo republiških zakonov o obveščanju, saj le tako lahko zagotovimo smotrnost in skladnost pravnega sistema v SFRJ.

Kakršenkoli zakon o tisku in drugih oblikah obveščanja je pomemben družbeni akt, je barometer za doseženo stopnjo demokratičnosti družbe, je temeljni kamen v izgradnji sistema samoupravljanja.

Zatorej: ne z dežja pod kap — ne popravljajmo pravnega spodrsnjaja tako, da zagrešimo hudo, neodpustljivo politično napako!

T. MARTELANC

Marsikateri, sicer čisto pošten občan se je pričel v teh dnevih, ko trka na vrata pomlad, ki napoveduje poletje, pripravljati na to, da bo vsaj del tega poletja preživel »na robu zakona«, v nenehnem stiku z nezaupljivo milico in prav tako nezaupljivimi občinskimi uslužbenci in številnimi drugimi predstavniki organizirane družbe, ki jim bo moral venomer dokazovati, da pravzaprav ne počne nič nezakonitega, da nima nobenih skritih in temačnih namenov, da ne namerava spodkopavati varnosti te družbe, ji gmotno škodovati... da, skratka, ne počne nič drugega kot to, da želi preživeti svoj dopust tako, kot si je zamislil in kot ga preživlja na stotisoče njemu podobnih po vsem svetu. Vse, kar želi, je, da mu vsaj malo zaupajo in ga pustijo kolikor toliko pri miru, ko si ob morju natakne masko na obraz in plavuti na noge ter se potopi, da bi lovil ribe, morebiti fotografiral ali pa se celo potapljal zgolj zaradi tega, da bi si ogledoval podvodni svet. Nekaj malega jih je tudi takšnih, ki se potapljajo z dihalnimi napravami, kar seveda pomeni v stiku z oblastjo še prav posebno nevarnost za njihovega lastnika ali uporabnika.

Vse te zadeve, ki jih je mogoče početi pod morsk gladino, obravnava pravilnik o izvrševanju podvodnih aktivnosti (Ur. l. SFRJ 31/1967), in poudarim naj, da imam v mislih iz prejšnjih vstic samo tiste občane, ki se v celoti in brez pridržkov podreajo določilom tega pravilnika: potapljajo se **zgolj** na območjih, ki niso posebej prepovedana, lovijo ribe s predpisanim veljavnim **dovoljenjem** in brez dihalnih naprav in drugih prepovedanih pripomočkov, ne smenajo na sicer dovoljenih območjih s filmskimi kamerami, temveč **samo** s fotografskimi aparati¹, puščajo **pri miru** arheološke najdbe itd., itd., itd., upoštevajo, skratka, ta pravilnik prav tako kot cestno prometne predpise, navodila o redu na smučiščih ali pa napotila gorske straže v hribih. Takšnih »poštenih« potapljačev nas je vsaj toliko kot »poštenih« voznikov, smučarjev, planincev — in vendar preživimo svoj dopust pod vtisom neprestano osumljenih prestopnikov. Kako drugačna so srečanja s prometno milico, z graničarji v gorskih predelih — kakor so srečanja z ribiško stražo, pomorsko milico in včasih

¹ Ne glede na to, da pišem o domačih športnikih, ki pravilnik o izvrševanju podvodnih aktivnosti v celoti sprejemajo, in o odnosu kontrolnih organov do njih, je nekaj nelogičnosti že v samem pravilniku. Dovoljevanje fotografiranja ob hkratnem omejevanju filmanja pod vodo je popoln nesmisel za vsakega, ki ima z zadevo vsaj malo izkušenj. Ker je problem verjetno v preprečevanju vohunske dejavnosti, ne vidim, v čem bi bilo filmanje nevarnejše od fotografiranja — kvečjemu bi bilo lahko res nasprotno. Prav tako ni jasno, zakaj posebno občinsko dovoljenje za raziskovanje lastnosti morja in morskega dna — kolikor ni s tem oviran pomorski transport, ribištvo ipd. Prav tako ni jasen aprioren zaostren odnos do športnih potapljačev, ki meji že na šikaniranje. Poznamo veliko primerov, da se pričenjajo dolgoletni stalni potapljaški gostje odločati za tuje obale, ker postaja naš odnos do njih — milo rečeno — nerazumljiv. Pojavljajo se celo primeri, da se za tuje obale v aranžmaju tujih turističnih podjetij odločajo *naši* potaplači, pa ne samo zato, ker bi se jadranskega podvodja naveličali, prej zaradi slabih izkušenj z nadvodjem.

celo s predstavniki pristaniških kapitanij. Prijazen pozdrav ob preverjanju vrste dokumentov, ki jih potrebuješ, recimo, za to, da loviš s puško ob svojem zasidranem čolnu, šteješ že za nadvse prijetno presenečenje. Večkrat je še posebno zabavno, da zahtevajo od tebe dokumente, ki jih ne potrebuješ in jih ni: prav nobenega dovoljenja namreč ne potrebuješ (ni predpisano) za potapljanje z dihalnim aparatom in fotografiranje, žal pa so prav ta dejanja organom oblasti med vsemi najbolj nerazumljiva, pa čeprav se dogajajo v conah, ki so desetine milj daleč od prepovedanih.

Zal pa je dejstvo, da je potapljanje šport, ki zajema čedalje večje množice, saj je v svojih preprostejših oblikah neprimerno cenejši od najmanj zahtevnega smučanja (ni šport za snobe: v pojasnilo tistim bralcem, ki nimajo z njim nobenih izkušenj), dražja oprema pa ni dosegljiva samo z nabitimi denarnicami, ampak tudi z aktivnim članstvom v potapljaških društvih, ki so dostopna vsakomur. Edino, kar ga loči od že uveljavljenih športov v naravi (planinstvo, alpinizem, smučanje, taborništvo, čolnarjenje, jadranje itd.), je njegova relativna mladost. S tem v zvezi je očitno neverjetna inercija predsodkov, ki ne more doumeti normalne športne želje po fizičnem udejstvovanju, združene z globokim doživljanjem narave in samega sebe v njej. V športnih potapljačih rajši vidijo vse potencialne nevarnosti: ropanje ribjega in arheološkega bogastva in seveda vohunjenje. Za primerjavo: kot bi gledali v vozniških motornih vozil zgolj morilce — ker prihaja **tudi** do prometnih nesreč. Ta zapis ni nastal iz občutka osebne ogroženosti, leta neprijetnih presenečenj so zaradi izkušenj že mimo in ostajajo samo še neprijetnosti brez presenečenj, tudi ni poudarja vedno in povsod tako črna, kot sem jo naslikal, vendar ne nameravam pisati o izjemah. Gre za to, da postajajo podvodne aktivnosti po svetu že del turističnega gospodarjenja (ali ste že slišali za velike organizirane izlete v Rdeče morje, na obale Kenije in drugam, ki jih prirejajo evropske turistične agencije, za podvodne naravne nacionalne parke ob ameriških obalah z množicami podvodnih obiskovalcev), o kakršnem se nam za zdaj kvečjemu sanja, organizirani športni potapljači z dobrim poznavanjem morja nad gladino in pod njo pa najbrž tudi niso čisto nepomembna postavka v konceptu splošne ljudske obrambe. Gre za to, da se zavemo (zavedo) teh dejstev in preselimo naš odnos do tega športa iz ropotarnice mitov o potopljenih zakladih, nespoznavnih nevarnostih in občutkih stalne ogroženosti in kaj vem še česa v svetlobo zadnje tretjine dvajsetega stoletja in v zavest o tem, da pomorski turizem že dolgo ni več samo pretegotvanje po hotelskih peščinah. Gre pravzaprav samo za način nadzora nad izvajanjem predpisov, ki jih velika večina prizadetih tako in tako priznava.

Tega nisem zapisal zato, ker bi hotel trditi, da je opisani položaj naših podvodnih ribičev edini med tistimi na robu zakona. Le v informacijo.

M. MURKO

Boštjan Markič

Mednarodno združenje za politične vede

Mednarodno združenje za politične vede, ki si je zastavilo za cilj razvoj političnih ved v svetu, je bilo ustanovljeno že leta 1949 in ima tako za seboj že več kot dvaindvajset let razgibane in čedalje bolj razširjajoče se dejavnosti.¹ Ustanovila ga je specializirana agencija organizacije združenih narodov Unesco. To združenje (International Political Science Association — IPSA) je imelo do danes že osem svetovnih kongresov. Od ustanovitve IPSA v Parizu 1949. leta, ko so bili zgrajeni temelji tej pomembni mednarodni strokovni organizaciji, so bili doslej svetovni kongresi v Zürichu (1950), Haagu (1952), Stockholmu (1955), Rimu (1958), Parizu (1961), Ženevi (1964), Bruslju (1967) ter v Münchnu (1970) torej samo v evropskih središčih, čeprav so politične vede močno razvite tudi v ZDA. Sedež mednarodnega združenja za politične vede je v Parizu, generalni sekretariat, ki ga sedaj vodi André Philippart z Université Libre de Bruxelles, pa je v Belgiji (Bruselj). IPSA je sprejela

¹ Mednarodno združenje za politične vede (IPSA — International Political Science Association) je izdalo ob dvajsetletnici združenja 1949—1969 posebno poročilo, ki ga je pripravil André Philippart, generalni sekretar IPSA.

prikazi, recenzije

P

na sestanku sveta v Stockholmu 1955. leta svoja pravila, nekakšno ustavo, ki je z nekaterimi kasnejšimi dopolnitvami še vedno v veljavi. V njej so določeni cilji te organizacije, pogoji članstva, organi ter določeni finančni viri organizacije. Temeljni cilji IPSA — in treba je reči, da so bili v več kot dvaindvajsetih letih v dokajšnji meri že doseženi — so predvsem pomoč pri ustanavljanju in razvoju nacionalnih združenj za politične vede, olajšanje pretoka informacij o dosežkih političnih ved, pripravljanje konferenc in strokovnih okroglih miz ter seminarjev, spodbujanje osebnih strokovnih stikov med politologi (to je zlasti v zahodnem svetu izjemno močno razvito in je ena izmed temeljnih vezi za medsebojno izmenjavo izkušenj), zagotavljanje dokumentacijske službe ter končno tudi pospeševanje mednarodno načrtovanega raziskovanja na področju političnih ved.

Mednarodnemu združenju za politične vede je uspelo pritegniti pri svojem dosedanem delu v vodstvo te institucije vrsto pomembnih imen iz svetovne politologije. Tako so bili doslej med drugimi predsedniki tega združenja zdaj že pokojni Quincy Wright, čigar delo »A study of war« je še danes pomembno po-

litolško delo, dalje, W. A. Robson iz London School of Economics and Political Science, Jacques Chapsal iz francoskega Institut d'Etudes politiques ter Carl J. Friedrich s Harvard University, ki ga mimo drugega poznamo tudi po njegovih razpravah o federalizmu. V vodstvenih telesih IPSA so med drugimi delovali tudi tile znani politologi: S. E. Finer, J. Wiatr, M. Duverger, R. Aron ter S. Lavau. Med predstavniki Jugoslavije naj na prvem mestu omenimo profesorja beograjske univerze J. Djordjevića ki je bil nekaj časa ne samo član izvršilnega odbora IPSA, temveč tudi predsednik (v času od 1958 do 1964). Kot predstavniki nacionalnih združenj so na zasedanjih sveta IPSA med Jugoslavoani poleg J. Djordjevića sodelovali še profesor L. Geršković iz Zagreba in profesor N. Pašić iz Beograda ter tudi naša ožja rojaka akademik M. Šnuderl in politik ter profesor beograjske fakultete za politične vede A. Vratuša.

Temeljna dejavnost Mednarodnega združenja za politične vede je doslej obsegala kongrese, strokovne okrogle mize in seminarje ter razčlenjeno publicistično dejavnost.

Dosedanji svetovni kongresi IPSA

Teme, ki so jih doslej obravnavali svetovni kongresi IPSA, so zajele vsa najpomembnejša področja političnih ved. Z vsakim nadaljnjim kongresom je postajala dejavnost IPSA širša, vključene so bile nove teme, čedalje večji je bil krog referentov in poročevalcev iz posameznih nacionalnih združenj za politične vede. Prvi kongres v Zürichu 1950. leta je v bistvu pomenil skromen začetek, ton pa sta mu dala prispevek francoskega politologa M. Duvergea o vplivu volilnih sistemov na politično življe-

nje ter razprava o vlogi državljana v načrtovani družbi. Naslednji, haški kongres 1952 je že dokazal, da seme, zasejano na prvem kongresu, ni padlo na jalova tla in da so politologi odločeni razvijati politološko misel v svetovnih okvirih. Osrednje teme tega kongresa so bile: krajevna samouprava kot temelj demokracije, vpliv ideologije na politične spremembe, problem poka političnih ved ter politična vloga žena. Na tem kongresu so že aktivno sodelovali s svojimi prispevki tudi predstavniki Jugoslavije J. Djordjević, L. Geršković in M. Šnuderl. Tretji kongres IPSA v Stockholmu 1955 je pomenil napredek tako glede števila posameznih udeležencev kot tudi glede nacionalnih politoloških združenj, ki so se kongresa udeležila. Za osrednjo temo kongresa lahko označimo razpravo o političnih partijah. Mimo drugih so tu s svojimi prispevki nastopili tudi R. T. McKenzie, G. E. Lavau, A. Leiserson, M. Duverger ter naša predstavnika J. Djordjević (Politične partije in družbeni razredi v Jugoslaviji) in M. Šnuderl (Socialistična demokracija in sistem političnih partij). Šesti kongres IPSA v Rimu 1958. leta je bil vsebinsko že izrazito večplasten in se je med drugim dotikal vprašanja krajevne samouprave v razvijajočih se državah, odnosov med teorijo in prakso v političnih vedah, interesih združenj ter odnosov med zakonodajnimi in izvršilnimi organi. Tudi tu delež predstavnikov Jugoslavije ni nepomemben. J. Djordjević je razpravljal o temi »Sistem krajevne samouprave v Jugoslaviji ter o odnosu med teorijo in prakso v politični znanosti«, A. Vratuša pa o temi »Krajevna samouprava v nerazvitih deželah«.

Peti, šesti in sedmi kongres IPSA (Pariz 1961, Ženeva 1964 ter

Bruselj 1967²) so značilni po čedalje večji udeležbi delegatov ter po zelo raznoliki tematiki, ki so jo obravnavali. ⁴Problematika, zajeta na teh treh kongresih, se razpenja od analize vloge tehnokracije in strokovnjakov v političnem življenju, političnega obnašanja, političnih vodstev in tipologije političnih sistemov prek novih teženj v teoriji in praksi fevdalizma ter politične, upravne in ekonomske decentralizacije do obravnavanja mednarodnih organizacij, nevtralizma in nerazvitosti. Zanimivo je, da je na primer tema »Teorija in praksa predstavnštva« na osmem svetovnem kongresu v Bruslju zbrala veliko kvalificiranih razpravljavcev tako iz meščanskih držav (Lavau, Birch) kakor tudi iz socialističnih držav (Krutogolov, Sobolewski, Erlich). Profesor Lukić z beograjske univerze je k tej temi dal pomemben prispevek z naslovom »Predstavnštvo interesov delavcev v jugoslovanskih predstavnških telesih«. Poleg omenjenega Lukićevega referata naj, govoreč o petem, šestem in sedmem svetovnem kongresu IPSA, omenimo še prispevke A. Vratuše (»Mnogonacionalna federativna skupnost Jugoslavije« ter »Samoupravna decentralizacija v jugoslovanski praksi«), J. Djordjevića (»Tehnokracija in vloga strokovnjakov« ter »O političnih voditeljih«), I. Srnićeve (»Značilnosti in izkušnje jugoslovanskega federalizma«), ter N. Pašića (»Sestavine marksistične klasifikacije političnih sistemov«).

² O sedmem svetovnem kongresu IPSA v Bruslju smo v reviji »Teorija in praksa« že podrobneje pisali, glej v zvezi s tem: B. Markič, »Nadaljnji razvoj političnih znanosti« (ob VII. kongresu IPSA), TIP, št. 8—9/1968.

Okrogle mize in strokovni seminarji

Zelo razgibana je bila v preteklosti dejavnost Mednarodnega združenja za politične vede tudi ob srečanjih pri tako imenovanih okroglih mizah in na strokovnih seminarjih. Naj med njimi omenimo le nekaj najpomembnejših. Tako je a) okrogla miza v Pittsburgu leta 1957 obravnavala problematiko skupin pritiska, ki so ne le v ZDA, temveč tudi v drugih državah izredno pomemben in vpliven dejavnik. Glavni referent je bil prof. Henry W. Ehrmann. Iz gradiva posvetovanja je nastala tudi knjiga »Interesne skupine na štirih celinah«, ki jo je uredil Ehrmann, izšla pa je pri Pittsburg University Press. Delo je pomemben politološki vodnik za vsakogar, ki se želi poglobiti v zapleteno problematiko interesnih skupin. Jugoslovani smo bili prireditelji b) okrogle mize v Opatiji 1959. leta o temi: »Odnosi med vojaško in civilno oblastjo«, torej o temi, ki je, kot nam dokazuje dan za dnem, vedno aktualna prav vseh političnih meridianih, in pa o temi »Politična znanost v Evropi«. Okrogla miza c) v znamenem ameriškem univerzitetnem središču Ann Arbor 1960. leta je obravnavala problem raziskav pri študiju političnega obnašanja, č) v Jablonni na Poljskem pa problem predstavnštva, kjer je med drugim M. Jovičić obravnaval temo »Predstavnški in izvršilni organi v Jugoslaviji«. Okrogla miza d) v Salzburgu se je dotikala vprašanja modernizacije politike. Zanj je profesor N. Pašić pripravil referat z naslovom »Socializem in modernizacija politike«. Temeljno misel Pašićevega prispevka bi lahko zaostriili v naslednje: zahteva po modernizaciji političnega življenja je bolj določeno izražena v socialistični družbi kot v ekonomsko raz-

vitih kapitalističnih državah. Le izpolnitev novih oblik neposredne udeležbe državljanov lahko zagotovi njihovo odločilno mesto v političnem življenju in obenem prepreči težnje po izroditvi države v odločujoč in neranljiv instrument družbene kontrole. Rio de Janeiro je bil gostitelj e) okrogle mize o temi »Politični modeli in nacionalni razvoj ter politična udeležba v sodobnih razmerah«, ki jo je pripravilo razgibano brazilsko združenje za politične vede. Okrogla miza je mimo drugega opozorila tudi na lep razvoj, ki ga je dosegla brazilska politična znanost.³ Okrogle mize so se udeležili številni latinoameriški politologi, med brazilskimi tudi Candido Mendes, poleg Cavalcantija najbolj veljaven brazilski politolog. Ob okrogli mizi je Karl Deutsch nastopil z referatom »Politični modeli in nacionalni razvoj«.

Publicistična dejavnost IPSA

Pomembno področje uveljavljanja IPSA je publicistična dejavnost, ki se najbolj jasno kaže v izdajanju International Political Science Abstracts. Ta izhaja že od 1950. leta, in sicer štirikrat na leto ter v smiselno zaokroženih povzetkih predstavlja pomembne članke s področja političnih ved iz vsega sveta. Tako je dokumentacija, ki jo prinaša International Political Science Abstracts, nenavadno pomemben vir informacij za politologe vseh dežel in pomemben pomočnik pri pisanju doktorskih disertacij, magistrskih nalog in pri drugem znanstvenoraziskovalnem delu. Metodo klasifikacije je International Political Science Abstracts nenehno izpopolnjeval, tako da se

danja klasifikacija obsega metodo in teorijo politične znanosti, politične ideje, politične institucije, politični proces, mednarodne odnose in študije o posameznih nacionalnih področjih. Če govorimo o publicistični dejavnosti IPSA, tudi ne kaže prezreti »Mednarodne bibliografije političnih ved«, ki je do leta 1968 zajela že nad 65.000 knjig, razprav in člankov in je lahko pomemben kažipot tudi za jugoslovanske politologe. IPSA tudi redno izdaja gradiva svojih svetovnih kongresov, okroglih miz in strokovnih seminarjev ter tudi strokovna dela posameznih politologov.

Zadnji kongres IPSA v Münchnu

Posebno mesto v dosedanjem delovanju Mednarodnega združenja za politične vede pripada osmemu kongresu v Münchnu 1970. leta, ki je zajel izjemno široko vrsto problemov s področja političnih ved, tako da je bilo delo kongresa razdeljeno v 19 delovnih skupin. Delo kongresa je spremljalo nenavadno veliko število udeležencev — nad 900, kar je največ doslej — bili pa so iz 41 držav. Kongres je bil v času, ko je bil predsednik IPSA Carl J. Friedrich. Dela kongresa se je udeležilo tudi močno zastopstvo Jugoslovanskega združenja za politične vede (nedvomno je v tem pogledu vplivala tudi geografska bližina kongresa), med njimi tudi predstavniki Slovenskega politološkega društva A. Bibič, V. Benko, S. Južnič, D. Zajc, M. Maček in B. Markič. Zastopniki iz Jugoslavije so imeli na kongresu več referatov in intervencij.

Če bi hoteli navesti nekatere najpomembnejše teme, ki jih je obravnaval osmi svetovni kongres IPSA, bi omenili: Kvantitativne in matematične metode v politični znanosti (referent K. Deutsch), So-

³ Več o političnih vedah v Braziliji glej tudi v našem zapisu »Politične vede v Braziliji«, TlP, št. 1/1968.

dobne razvojne težnje politične teorije (referent S. Bernard), Zgodovina politične misli (prispevki so obravnavali misli Hegla in Lenina), Mladina in politika, Psihologija in politika, Stratifikacija elit in politični sistem, Cerkev in politične institucije. Kongresa se je udeležilo zelo veliko število ameriških politologov, pa tudi sovjetska delegacija ni bila majhna, tako da se je navzočnost teh dveh »vellesil« čutila tudi pri delu kongresa, seveda z vsemi svetlobami in sencami. Za novega predsednika IPSA je bil v Münchnu izvoljen profesor Stein Rokkan z univerze v Bergenu, med člani izvršilnega odbora IPSA pa so tudi K. Deutsch, V. Čikadze, S. Finer, G. Sartori, J. Wiatr in beograjski profesor N. Pašić.

Prihodnji svetovni kongres

Čeprav bo deveti svetovni kongres Mednarodnega združenja za politične vede šele poleti 1973 v Montrealu, so se delovna telesa združenja že pričela intenzivno strokovno pripravljati. Za glavni temi devetega kongresa IPSA sta določeni »Politika med ekonomijo in kulturo« ter »Mednarodni konflikti«. Prvo temo bodo obravnavali v vrsti posebnih komisij s podtemami, kot so: Kulturna analiza politične akcije, Središče in obrobje, Ekonomske, kulturne in ideološke razsežnosti teritorialnega konflikta, Politična vloga nasilja. Druga tema bo prav tako podrobneje razčlenjena v komisijah s temile podtemami: Imperializem in mednarodna neenakopravnost, Spopadi med družbenimi sistemi, Kon-

trola oborožitve in razorožitve, Poleg naštetega bodo posebni raziskovalni komiteji in tako imenovane skupine specialistov pripravile še razpravo o temah, kot so na primer: Stratifikacija in obnašanje elit, Politizacija uprave, Znanstvena politika, Delavci in politika, Eksperimentiranje in politična znanost.

Politične vede v Jugoslaviji, čeprav pravzaprav relativno mlade, doživljajo v zadnjih letih skokovit razvoj in zato tudi naravno teže po uveljavitvi v svetovnem prostoru. Zgledna aktivna udeležba Jugoslovanov na zadnjih svetovnih kongresih IPSA je ne samo obet, ampak obenem tudi obveza za aktiven poseg v politološko dogajanje na prihodnjem svetovnem politološkem kongresu leta 1973 v Montrealu. Oddaljenost kraja kongresa ne bi smela biti nepremostljiva ali skrajno otežujoča ovira. Nikakršnega razloga ni, da se v priprave za udeležbo na kongresu v Montrealu ne bi vključilo tudi slovensko politološko društvo, ki že več let deluje pod predsedstvom profesorja ljubljanske FSPN dr. A. Bibiča. Podrobnejše priprave slovenskih politologov za udeležbo na prihodnjem politološkem kongresu so stvar omenjenega društva, pa tudi katedre za politologijo na FSPN v Ljubljani, že zdaj pa lahko omenimo, da bi naš prispevek na devetem kongresu IPSA — glede na izpričano strokovnost — lahko iskali v smeri vsebinskega posega pri temi o mednarodnih konfliktih, pri obravnavanju problematike stratifikacije in obnašanja elit ter pri temi »Delavci in politika«.

Evgen Pusić

Problemi upravljanja

Glede na sodobne jugoslovanske probleme pri organiziranju družbe že sam naslov knjige obljublja zanimivo in aktualno vsebino. Knjiga je pravzaprav razdeljena na dva dela, na uvodno študijo (skoraj cela prva tretjina) in na izbrane tekste različnih avtorjev (preostali dve tretjini). V tem, drugem delu je dvanajst prispevkov avtorjev različnih narodnosti in različne splošne ter idejne usmeritve. Zato je razumljivo, da problem upravljanja obravnavajo iz zelo različnih zornih kotov.

V uvodni študiji obravnava in prikazuje avtor Evgen Pusić genezo upravljalvske teorije in prakse tako rekoč od Mojzesa pa do moderne kapitalistične in socialistične družbe. Njegovo izhodišče je, da moramo prihodnost vedno graditi iz preteklosti, če hočemo biti realni. To velja kljub dejstvu, da se nam še včeraj moderno danes zdi že zastarelo. Tako izhodišče je zlasti primerno tudi za reševanje naših sodobnih problemov upravljanja na vseh področjih.

Avtor prepričljivo in dokumentirano (zato naziv »študija« ni pretiran) prikazuje, kako se je v družbenem življenju ljudi politično upravljanje skupnih zadev sčasoma ločilo od ekonomskega upravljanja s stališča posameznih interesov. Politično upravljanje se je potem

še diferenciralo na sprejemanje splošnih odločitev (legislativa) in na izvrševanje (eksekutiva). Znotraj eksekutive pa še naprej poteka proces diferenciacije na zadeve vladanja (splošno izvrševanje) in na upravo kot konkretno dejavnost. Pojem uprave ali državna uprava se pogosto nanaša le na tisti del, ki izvaja konkretno dejavnost. Čeprav je potekal razvoj v vsaki veji posebej in dokaj avtonomno, je objektivni razvoj družbenih odnosov v 20. stoletju ponovno pripeljal do zблиževanja političnega in gospodarskega upravljanja.

Uprava je prvotno predvsem instrument izvrševanja politične volje. Večina kritike, ki poskuša ali omejiti oblast uprave ali pa jo popolnoma odpraviti, je usmerjena na to funkcijo uprava. Razvoj družbenih odnosov pa je pripeljal do tega, da je uprava postopoma postala nosilec cele vrste družbeno potrebnih dejavnosti. Ta element uprave kot skupne službe je očitno trajnejše narave kot pa funkcija uprave kot oblasti. Če na eni strani poskušajo omejiti politični vpliv uprave z najrazličnejšimi posegi v kontrolo njenega dela, pa je ekonomično opravljanje skupnih zadev čedalje bolj skupna skrb vseh prizadetih.

Sociološka kritika klasične upravne šole je »odkrila« še neko razsežnost vsake uprave. To so avtonomi interesi zaposlenih v upravi kot posebne skupine. V vsakodnevni dejavnosti uprave se ti interesi seveda prepletajo v enoten proces upravljanja družbenih zadev.

Avtor navaja tole temeljno prislavlje v sodobnem razvoju uprave:

- nasprotovanje med interesi »gospodarjev« in »aparata« (Lenin),
- nasprotovanje med težnjami po večji demokratičnosti v upravi in težnjami po monokratizmu,

— nasprotje med specializacijo upravnih zadev in nujnostjo integracije.

Vsa ta nasprotja dobijo poseben izraz in nove možnosti razreševanja v samoupravni družbi, kakršno npr. poskušamo razvijati v Jugoslaviji. Tudi vsakdanje praktično življenje nam odkriva vrsto vprašanj v zvezi s funkcioniranjem naše, tako državne kot tudi ekonomske (podjetniške) uprave — predvsem problem njene politične moči na eni in učinkovitosti oziroma ekonomičnosti pri opravljanju skupnih zadev na drugi strani. Žal avtor vprašanja (nove) vloge uprave v samoupravni družbi in možnosti razreševanja teh vprašanj le postavlja, ne daje pa nanje tudi odgovora. Vendar moramo priznati, da odgovora pravzaprav še ni mogoče dati, ker ga očitno še ni dala niti naša teorija niti praksa.

V drugem delu (izbrani teksti) je prvi prispevek Luciena Mehla: »Za kibernetično teorijo upravnega delovanja«. Avtor poda koncentriran, vendar logično utemeljen splošen kibernetični model upravljanja podjetja in izvede tudi model politično upravnega sistema. Poglavitni odliki sta racionalnost in uporaba servisnega mehanizma, ki naj bi zagotovil, da se sistem upravljanja sam izboljšuje (tudi od znotraj, ne samo od zunaj) glede na rezultate svojega funkcioniranja. Praktična uporaba modela je manj izdelana.

Naslednji je prispevek Leona Gerškovića: »Problemi družbene uprave«. Prispevek je teoretične narave in predvsem obravnava oziroma utemeljuje ločitve politično izvršilnih in upravnih zadev pri nas. Obravnava tudi problem uprave v večstrankarskem, enostrankarskem in brezstrankarskem sistemu.

Edvard Kardelj (»Splošni pogoji in problemi družbenega razvoja v Jugoslaviji«) obravnava splošna vprašanja družbene organizacije v Jugoslaviji in generalne cilje na-

šega samoupravnega družbenega razvoja.

V prispevku štirih sovjetskih avtorjev (M. I. Piskotin, B. M. Lazarev, N. G. Sališčeva, J. A. Tihomirov: »O znanosti upravljanja«) je zanimivo predvsem dejstvo, da so tudi v Sovjetski zvezi na področju upravljanja vsaj teoretično že premagali ideje subjektivizma in voluntarizma. Znanost upravljanja opredeljujejo kot kompleksno znanost o bistvu in vsebini procesa upravljanja državnih in družbenih zadev, o organizaciji upravljanja podjetij in ustanov s področja gospodarstva in kulture, o poteh racionalizacije sistemov in struktur, izpolnjevanju oblik in metod dela upravnega aparata na podlagi dosežkov znanosti in tehnike ter njegovo nadaljnjo demokratizacijo. Dalje opredeljujejo nekaj konkretnih področij dejavnosti upravne znanosti. V naslednjem tekstu F. E. Emery in E. L. Trist obravnavata različne možne odnose med organizacijo in okoljem. Dokazujeta vzročno zvezo med spremembami okolja in uspešnostjo organizacije in obravnavata načine prilagajanja organizacije spremembam v okolju. Posebnega pomena pri tem je anticipiranje sprememb v okolju.

R. M. Cyert in J. G. March sta avtorja prispevka iz knjige »A Behavioral Theory of the Firm«, ki je izšla 1963. leta. Ponatisnjeni in prevedeni tekst je povzetek njune teoretičnega modela sprejemanja odločitev oziroma procesa odločanja v organizaciji. Sprejemanje odločitev analizirata na podlagi spremenljivk, ki vplivajo na cilj organizacije, na pričakovanje o rezultatih, in na podlagi spremenljivk, ki vplivajo na izbiro v organizaciji. Jedro teorije odločanja, ki jo prikazujeta, pomenijo tile »povezujoči« pojmi:

1. reševanje objektivne neusklajenosti,
2. izogibanje negotovosti,

3. iskanje, izzvano s problemom in

4. učenje na temelju pridobljenih izkušenj v organizaciji.

E. Kern navaja v prispevku »Ob današnji problematiki izhodišče upravnega prava« pregled pomembnejših avtorjev s tega področja in tudi povzetke nekaterih najznačilnejših misli. Zastopa stališče, da mora pravna znanost premagati prepad, ki je nastal med družbenimi dogajanjem in pravno konstrukcijo.

Naslednji prispevek V. A. Thompsona (»Uprava in inovacija«) je eden najzanimivejših v vsej knjigi. Avtor definira inovacijo kot sposobnost za spremembo in prilagajevanje, organizacijo pa kot orodje (ali orožje) za doseganje cilja. Dalje poda kritičen prikaz temeljnih odnosov v monokratski organizaciji, za katero ugotavlja, da spodbuja konformnost, ne pa novacije. Članek končuje opis poglobitvinih značilnosti inovativne organizacije predvsem v stališča odnosov med ravnmi in ljudmi v organizaciji.

T. Pirker razvija Engelsovo tezo iz »Razvoja socializma od utopije do znanosti« o tem, da bo namesto upravljanja ljudi prišlo do upravljanja stvari. Za današnje visoko razvite industrijske družbe tudi lahko razlikujemo tri tipe utopij v upravljanju družbe: birokratično, demokratično in kibernetično.

M. Crozier (»O birokraciji kot sistemu organizacije«) poda najprej zgoščeno kritiko različnih »šol« upravljanja: klasične šole, medčloveških odnosov in vpliva. Potem opisuje temeljne sestavne dele birokratske organizacije in

analizira prednosti birokratskega sistema organizacij ter njegovo uporabnost.

P. M. Blau in W. R. Scott obravnavata v prispevku »Dileme formalne organizacije« tri dileme:

— koordinacijo in komunikacijo,

— upravno disciplino in profesionalno strokovnost ter

— načrtovanje upravne dejavnosti in iniciativo.

S. N. Eisenstadt (»Uprava, birokratizacija in debirokratizacija«) izhaja iz opredelitve dveh temeljnih značilnosti uprave:

1. uprava kot orodje aili mehанизem za uspešno in učinkovito uresničevanje določenega cilja in

2. uprava kot instrument oblasti, kot izvajanje nadzora nad ljudmi in različnimi področji družbenega življenja.

Oba elementa sta v dinamičnem ravnotežju. Obdeluje tri tipe tega ravnotežja: prvi tip je tisti, v katerem upravna organizacija obdrži avtonomijo in posebnost; drugi tip je birokratizacija v smislu razširitve sfere dejavnosti in moči birokratskega sistema; tretja alternativa pa je debirokratizacija.

Serijo prispevkov končuje poglavje iz znane Likertove knjige »New Patterns of Management«, kjer avtor razvija svojo teorijo skupinskega odločanja in vodenja s pomočjo prekrivajočih se skupin.

Že tako kratek povzetek vsebine knjige nam dopušča sklep o izredno koristni pobudi njenega avtorja, ki mu je s skrbnim izborom tekstov uspelo v eni sami knjigi približati našemu bralcu vrsto teorij upravljanja in tudi kritiko teh teorij.

B. KAVČIČ

Louis Althusser

Za Marxa

Beograjska založba Nolit oziroma njena zbirka Sazvežđa je vendarle ostala zvesta svojemu načelu, ki ji je omogočilo, da je postala ena najboljših zbirk na jugoslovanskem knjižnem trgu, načelu izdajati dela — povečini novejšega datuma, čeprav to ni nujno — ki so aktualnost in bestseller v svetovnem intelektualnem prostoru. Pravim vendarle, ker je nekaj časa kazalo, da se ob Althusserju¹ to ne bo zgodilo. Althusserjevo najpopularnejše delo »Za Marxa« je dolgo čakalo na uvrstitev v seznam napovedanih izdaj, še dalj časa pa na končno izdajo — potem, ko je doživelo v domovini že šest izdaj, celo švedski in madžarski prevod, in ko je tudi že obsežnejše Althusserjevo delo oziroma delo njegovih sodelavcev »Lire le Capitale« doživelo več izdaj in tudi že skrajšano žepno izdajo. Mimogrede rečeno, »Teorija in praksa« je že zelo zgodaj, že leta 1966 v svoji 6.—7. številki, objavila odlomek iz Althusserjevega predgovora k delu »Pour Marx«; očitno zaradi Althusserjevega podjarjanja, kako nujno je teoretično delo v strogem pomenu besede v marksizmu, ne da bi lahko že takrat precenili mesto, ki ga je

¹ Louis Althusser, »Za Marxa«, Nolit, Beograd 1971 (izvirnik: L. Al, Pour Marx, Maspero, Paris 1965), Strani 288.

imelo ali bo imelo Althusserjevo delo v sodobnih marksističnih razpravah.

Zadrega založbe oziroma urednika pravzaprav ni težko razložiti. Če je Althusserjevo delo doživelo v svetu v marksističnih in nemarksističnih krogih velik odmev in živahne razprave — z živahnim pritrjevanjem, pa tudi nič manj odločnim odklanjanjem — je bil zakasneli odmev v jugoslovanski filozofski publicistiki skoraj soglasno negativen: »nedialektična«, »strukturalistična«, »neodogmatska« ali celo »neostalinistična« interpretacija Marxa, davek pozitivizmu in anti-humanističnim tendencam sodobne buržoazne misli in podobno (reakcije, ki niso bile redke tudi v delu svetovne marksistične javnosti). Take ocene najdemo npr. v kolektivnem delu »Problemi filozofije marksizma« (Rad, Beograd 1967) v Mikecinovem delu »Marx i marksisti«, v novi dopolnjeni izdaji »Istorije marksizma« P. Vranickega, v članku B. Majerja »Človek-struktura-zgodovina« (v reviji »Anthropos«, 1970/II, III—IV). Rezultat te zadrega je viden tudi v sami Nolitovi izdaji. V nasprotju s tradicijo zbirke delo ni izšlo niti z uvodom in komentarjem jugoslovanskega avtorja niti brez komentara, temveč opremljeno s prevodi dveh člankov iz francoske revije »Les Temps Modernes«: s člankom N. Poulantzasa, ki je sicer kritičen, a kljub temu ugotavlja, da ima »Althusserjevo prizadevanje kapitalen pomen« in da pomeni »datum v zgodovini marksistične teorije, ker je že zdaj nujen delovni instrument za vsakega marksističnega raziskovalca«; ter člankom R. Parisa, ki z levo roko zavrača Althusserjeve konceptije, ker pač niso v skladu z njegovo — in tudi sicer razširjeno — vizijo Marxa in marksizma, ne da bi se skušal poglobiti v Althusserjevo mišljenje.

Ob tako soglasno negativni oceni Althusserjevega dela, ki, kot je videti, prevladuje v naši filozofski publicistiki, se seveda postavlja vprašanje, kje in v čem je potem vzrok priznanju ali vsaj živahnim razpravam, ki jih je Althusserjevo delo v svetu vzbudilo. V okviru naše recenzije ni mogoče utemeljeno oceniti Althusserjevega prispevka k marksizmu, še zlasti, ker je obravnavano delo le del njegovega opusa. Zadovoljili se bomo le z bežnim prikazom nekaterih temeljnih idej in tez, ki so bile predmet razprav in sporov — prikazom, ki ne bo skrival težnje, da nakaže, kako je v vprašanih in tezah, ki jih Althusser postavlja, morda le lahko kaj več, kot pa to dopuščajo ocene o njegovem »neodogmatizmu« in »antihumanizmu«.

Delo »Za Marxa« je pravzaprav zbornik Althusserjevih člankov iz let 1960—1965.

Začenja se s sestavkom »Feuerbachovi ‚Filozofski manifesti‘«, kjer Althusser poudarja pomen študija Feuerbachovih del, da se ne bi Marxu pripisovalo avtorstvo pojmov in problematike, ki si jih je dejansko sposodil pri Feuerbachu; da ne bi spregledali, kako je Feuerbachova problematika navzoča pri Marxu tudi tam, kjer sicer govori o stvareh, o katerih Feuerbach ni pisal (o politiki, proletariatu, revoluciji) in ki so videti že specifično marksistične. »Likvidacija naše predhodne filozofske zavesti«, o kateri je govoril Marx, je pomenila ne samo opustitev posameznih Feuerbachovih (in heglovskih) pojmov, temveč tudi same Feuerbachove in Heglove problematike. »Koren človeka je človek sam«, »Filozofija je glava človeške emancipacije, proletariati pa njeno srce«, te in podobne formule so po Althusserju neposredno sposojene od Feuerbacha ali jih je vsaj Feuerbach neposredno inspiriral.

Članek »O mladem Marxu« razvija in razširja zgornjo temo. Marxova misel ostaja feuerbachovska in antropološka tudi v delih o politiki (»Židovsko vprašanje«) ter zgodovini in ekonomiji (»Rokopisi iz 1844«) celo takrat, ko je Marx opustil Feuerbachovo terminologijo, ker ohranja Feuerbachovo antropološko *problematiko*, to je način postavljanja vprašanj, »konkretno determinirano strukturo misli in vseh mogočih misli te misli«. (Vsi citati so iz obravnavanega dela.)

Na staro vprašanje o odnosu »mladega Marxa« do »starega Marxa« Althusser odgovarja, da »absolutno ni mogoče reči, da Marxova mladost pripada marksizmu«, drži pa, da njegova mladost *pelje* k marksizmu zaradi odločnega Marxovega boja, ker je zavrgel vire in iluzije, ki ga je z njimi hranil čas, v katerem je živel. Althusser ne pozna »svetega strahu pred izgubo Marxove integritete in celovitosti«, ki navaja mnoge avtorje ali k branju »Kapitala« skozi »Židovsko vprašanje« ali k branju »Židovskega vprašanja« skozi »Kapital«. Namesto prizadevanja, da bi za vsako ceno našli »dialektične« zveze med različnimi Marxovimi mislimi (ki je nujno pri obravnavanju Marxovih del kot svetih knjig, kjer je vsaka beseda inspirirana od Svetega duha in sveta), Althusser dopušča in odpira možnost, da se v celotnem Marxovem delu prepleta več načinov mišljenja, več problematik, tako stara Feuerbachova in Heglova in nova, ki jo sam z muko šele oblikuje, ne da bi se mu vedno posrečilo formulirati jo izrecno in koherentno.

Članka »Protislovje in naddeterminiranost« ter »O materialistični dialektiki« poskušata (med drugim) pokazati marksistično dialektiko in Marxovo kategorijo protislovja ne le kot na »noge postavljen« Heglov sistem ali metodo, temveč kot ne-

kaj radikalno novega. Marx ni mogel uporabljati heglovske dialektike in njenih kategorij — alienacije, negacije negacije, ukinjanja — ker ni mogel izhajati iz izvorno enotnega in enostavnega (duha, principa ipd.) kot idealist Hegel. Marx je kot znanstvenik delal na že danih kompleksnih strukturah; njegov teoretični problem je bil: kako misliti vpliv, učinek strukturirane celote na njene »sestavne dele«. Specifičnost Marxovega pojmovanja protislovja je v tem, da skuša z njim izražati naddeterminiranost vsakega elementa dane (družbene) strukture po strukturi sami. Pri tem je po sili razmer — nedosledno — uporabljal tudi heglovsko terminologijo in marsikdaj tudi posamezne pojme; od tod tudi nedorečenost in nekoherentnost mnogih mest v Marxovih delih. Naloga marksistične filozofije oziroma teorije je, da te *nove* pojme, ki jih je Marx praktično, »pri delu« uporabljaj, tudi teoretično formulira.

V teh člankih poskuša prikazati spoznavni proces kot posebno obliko družbene prakse. Z razlikovanjem dominantne vloge in vloge, determinirajoče v zadnji instanci, zavrača kot »ekonomizem« vsak poskus, katerikoli družbeni instanci (npr. ekonomiji) enkrat za vselej dati dominantno ali podrejeno vlogo v družbeni strukturi. Determinirajoča vloga produkcijske baze v zadnji instanci je prav v stalnem premeščanju konkretne dominantne vloge med različnimi družbenimi sferami.

Največ prahu je zbudil članek »Marksizem in humanizem«, kjer Althusser meni, da je specifičnost marksizma v tem, da je Marx zavrgel »vsako teorijo, ki zgodovino in politiko utemeljuje na človekovem bistvu«. »Človek«, »človeško bistvo« so ideološki in ne znanstveni pojmi; »človek« zato ne more

rabiti za teoretski pojem, teoretsko osnovo za znanstvene eksplikacije. Marxova misel v »Tezah o Feuerbachu«, da je »človek... celokupnost družbenih odnosov«, ni definicija človeškega bistva, temveč napotek, ki je bil realiziran v celotnem kasnejšem Marxovem delu: če hočemo kaj spoznati o človeškem svetu, nehajmo vrtati po izoliranem posamezniku, človeku kot takem, usmerimo se v proučevanje družbenih odnosov. Te odnose pa je Marx analiziral, ko je ustvaril znanstvene pojme produkcijskih sil, družbenoekonomske formacije itd., ne pa s pomočjo lastnosti človeške narave, bistva in podobnega.

Tak Marxov teoretični ahumanizem oziroma antihumanizem pa »ima za posledico priznanje in spoznanje humanizma — kot ideologije«; na noben način »ne odpravlja zgodovinske eksistence humanizma«. Marx ni nikdar zapadel v ideološko iluzijo, ki veruje, da bi spoznanje nekega predmeta lahko zamenjalo predmet sam. Antihumanizem marksizma kot znanosti ne more *zamenjati* niti uničiti humanizma kot ideologije. »Poznavanje neke ideologije kot spoznavanje pogojev njene možnosti, strukture, njene specifične logike in praktične vloge je hkrati tudi spoznanje pogojev njene nujnosti.« »Ideologija ni zabloda ali slučajen izrastek zgodovine«, je organski del *vsake* družbe. Samo priznanje njenega obstoja in njene nujnosti omogoča, da se ideologija izkoristi oziroma preobrazí v »instrument zavestne akcije v zgodovini«.

Nedvomno že zadnji problem, kot ga je zastavil Althusser, kliče po daljnosežni razpravi. Isto bi lahko rekli za druge, ob tem prikazu navržene teze, in za tiste, ki jih tu nismo niti omenili. Očitno pa je tudi, da misli, ki odpira toliko razprav in ki daje slutiti možnosti mnogih novih poti, ni mogoče (ne

glede na našo kritičnost do nje) odpraviti zgolj s sklicevanjem na razvoj Marxove misli v minulih dveh desetletjih, ki je tekel v drugačni smeri kot Althusserjevo prizadevanje: v poudarjanje humanistične in

etične dimenzije Marxove misli. (Razen seveda, če živimo v iluziji, da so v filozofiji in znanosti katehorični problemi lahko rešeni enkrat za vselej.)

M. KERŠEVAN

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. CLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

AXELOS Kosistas: Marx i Heidegger. Putokaz budućem mišljenju. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 11, str. 1970 do 1998.

JOVIČIĆ Ljiljana: Mandelov doprinos marksističkoj ekonomskoj teoriji. Marksizam u svijetu. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 11, str. 1999—2021.

VRANICKI Predrag: Historija marksizma. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb, Naprijed 1971. 2 knj. — sign. II/12. 663.

II. FILOZOFIJA

GADAMER Hans G.: Problem hermeneutike. Univerzalnost problema hermeneutike. Pitanja, Zagreb, 1971, št. 28, str. 811—818.

SCHULZ Walter: Napomene uz hermeneutiku Gadamera. Pitanja, Zagreb, 1971, št. 28, str. 819—825.

III. SOCIOLOGIJA

ARZENSEK Vladimir: »Konfliktni modeli i struktura jugoslovenskog društva. Konflikt u modernoj sociološkoj teoriji. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 361—374.

BILANDŽIĆ Dušan: O nekim karakteristikama današnjeg društvenog razvoja Jugoslavije (I). Naše teme, Zagreb, 1971, št. 11, str. 1851—1882.

BRAJSA P. & J. Ozimec: Obiteljski aspekt društvenih konflikata. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 499—509.

BROČIĆ Manojlo: Medgeneracijske konfliktosti — tudi vzgib družbenega napredovanja. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

BURIĆ Olivera: Za otroke je odločilno ozračje v družini. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

DŽINIĆ Firdus: Med vzroki navzkrižij: ljudje branijo svoje vloge, ne pa argumentov. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

ERLICH Vera: Porodica i konflikt u društvu. Obespravljena generacija. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, 489—498.

GOLOB Matija: Sociologija naselij tudi za ostarele na vasi? Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

GORIČAR Jože: Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije, Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

JAKOPIĆ-GARBAJS Marinka: Kdo postane toksikoman — in zakaj? Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

JOGAN Maca: Vprašanja vseh ravni in razsežnosti. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

- KOŠEVIĆ Vladimir: Razvoj radnog mjesta. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 11, str. 1910—1932.
- LUKIĆ Radomir: Društveno raslojavanje kao uzrok društvenih sukoba u Jugoslaviji. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 341—361.
- MARTINIĆ Tena: Slobodno vrijeme, kri- za ili obnova slobode? Naše teme, Zagreb, 1971, št. 11, str. 1933—1940.
- MLINAR Zdravko: Društvene vrednosti, razvoj i konflikti. Uloga konflikata u Jugoslaviji: dva tipa situacije. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 375—397.
- MLINAR Zdravko: Znanje o družbi naj gradi ne le komentira. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.
- MOZINA Stane: Poudarek na analizi in reševanju konfliktov v delovnih organizacijah. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.
- MOZINA Stane: Izvori konflikata u rad- nim organizacijama. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 449—460.
- PAVICEVIĆ Svetislav: Društveni položaj umetničkog stvaralaštva. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1403—1413.
- POPOVIĆ Mihailo V.: Heterogenost društvenih sistema i sadašnja kriza jugoslovenskog društva. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 417—425.
- RADOVANOVIĆ Miroslav: Savremeno jugoslovensko društvo u sukobu sa samim sobom. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 399—416.
- RALIĆ Prvoslav: Radikalna socijalna re- volucija — rešenje krize. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1289—1299.
- STANKOVIĆ Jugoslav: Sistemski kon- flikti — vir na ekonomskem področju in v političnem procesu. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.
- SUPEK Rudi: Socijalni konflikti i dru- štveni sistem. Historicitet, sistem i su- kobl. Sociologija, Beograd, 1971, št. 323—340.
- SELIH Alenka: Dezorganizacija družine in njen vpliv na mladinsko prestop- ništvo. Revija za kriminalistiko in kri- minologijo, Lj., 1971, št. 4, str. 251—257.
- TODOROVIĆ Aleksandar: Uslovi i uzroci maloletničkog prestupništva u urba- nim i ruralnim sredinama. Beograd, Institut za kriminološka i kriminalistička ispitivanjima — IDN 1971. 180 str. (Omladina i društvo. 1.) — sign. 12. 762—1.
- TOMSIĆ Vida: Kriminaliteta in socialne spremembe. Na Podlagi gradiva ZN pripravil Boštjan Zupančič. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., 1971, št. 4, str. 244—250.
- ZUPANOV Josip: Konflikti u radnim or- ganizacijama. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 427—447.

**V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — ŠOLSTVO**

- ADAMČIK Stanislav: Tendencije razvoja umetničkog amaterizma. Kulturni ži- vot, Beograd, 1971, št. 12, str. 1087—1098.
- : DVOLIČNOST družbe do rumenega tiska je hujša od njegovih kričavih stolpcjev. Ali lahko zajezimo šund? Komunist, Lj., 18. febr. 1972, št. 7.
- ECO Umberto: Srednji vek se je začel. Današnje čase je mogoče primerjati s srednjim vekom (I). Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.
- FORSTNERIC France — Marijan Kram- berger: »Državljan te deželee«. Pogo- vor . . . Problemi, Lj., št. 103—104, str. 14—17.
- KERMAUNER Taras: Konflikti u kulturi. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 461—471.
- KOJOVIĆ Mirosljub: Stvaranje humane sredine i tehnologija. Komuna, Beograd, 1971, št. 12, str. 21—25.
- : LISTINA o knjigi. Leto 1972 — med- narodno leto knjige. Bilten UNESCO. Naši razgledi, Lj., 11. febr. 1972, št. 3.
- MILIC Vladimir: Nauka, tehnika i ideo- logija u kasnokapitalističkom društvu. Gledišta, Beograd, 1972, št. 1, str. 154—165.
- NOVOSEL Pavao: Samoupravljanje i konflikt kultura. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 483—488.
- PARTOS Judit & Lajoš Varga: Pozorište i njegova publika. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 11, str. 967—983.
- RICHTMAN-AUGUSTIN Dunja: Kul- turni konflikt i valorizacija tradicije. Sociologija, Beograd, 1971, št. 3, str. 473—482.

SARCEVIĆ Abdulah: Iskon i smisao. Čovjek i sudbina kulture Zapada. Sarajevo, Svjetlost 1971. 403+(I) str. (Pogledi, 11.) — sign. 4677—11.

SIFTAR Vanek: Izobraževanje v splošnih aktih gospodarskih delovnih organizacij. Dialogi, Maribor, 1972, št. 1, str. 60—64. (nad. sledi).

TOFLER Alvin: Šok budućnosti. Gledišta, Beograd, 1972, št. 1, str. 166—179.

VIZINTIN August: Dugoročan plan razvoja biblioteka Ljubljane. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 12, str. 1055—1065.

WANEL Paddy & Stewart Hall: Film kao industrija. Kulturni život, Beograd, 1971, str. 954—966.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BERBEROVIĆ Ljubomir: Za humani smisao svjetske politike. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1971, št. 17.

GLIGORIĆ Stojan: Interpretacije socijalizma u arapskim zemljama. (Klasifikacija). Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1387—1402.

KUVACIĆ Ivan: O radikalnoj desnici. Osvrt. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 11, str. 1961—1969.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

—: AKCIJSKI program. (2. seja konferencije ZKJ, 25.—27. jan. 1972.) Komunist, Lj., 4. febr. 1972, Dokumenti.

CETKOVIĆ Vladan: Nova uloga Socijalističkog saveza u razvijanju neposredne demokratije. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1337—1346.

DOLANC Stane: Naloge izvršnega biroja. Komunist, Lj., 11. febr. 1972, št. 6.

DRAGAN Zvone: Gospodarsko-politična (ne)ravnotežja. Naši razgledi, Lj., 11. febr. 1972, št. 3.

GLOBEVNIK Josip: Temeljne pravice človeka in občana v ustavni ureditvi. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

KARDELJ Edvard: Društvena uloga komune i dalji razvoj samoupravnih odnosa u njoj. Komuna, Beograd, 1971, št. 10, str. 2—7.

KARDELJ Edvard: Zahtevne in odgovorne naloge. Komunist, Lj., 18. febr. 1972, št. 7.

KRAIGHER Sergej: Republika kao država i samoupravna zajednica. Komuna, Beograd, 1971, št. 12, str. 3—7.

—: OPSTINA i promene u političkom sistemu. Komuna, Beograd, 1971, št. 11, str. 2—24.

PETKOVSKI Boro: Sindikat i društveno-ekonomski odnosi. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1322—1336.

RAIČEVIĆ Jovan: Reafirmacija klasno-samoupravne orijentacije. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1263 do 1273.

STANOVIĆ Vojislav: Samoupravljanje u radnoj organizaciji i demokratija u globalnom društvu. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1300—1321.

STROBL Majda: Uvodno izlaganje na savetovanju (Stalne konferencije gradova). Komuna, Beograd, 1971, št. 11, str. 26—28.

3. Politični sistemi in organizacije:

BEBLER Aleš: Zgodovinski pomen Bangladeša. Naši razgledi, Lj., 11. febr. 1972.

VLASTOVIĆ Slobodan: Nixon na Kitajskem. Spremembe na svetovnem prizorišču. Komunist, Lj., 18. febr. 1972, št. 7.

VUKADINOVIC Radovan: Američka politička misao o novim tendencijama u odnosima SAD—SSSR. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1373 do 1386.

5. Mednarodni odnosi:

IBLER Vladimir: Međunarodni odnosi. Zagreb, Naprijed 1971. 501+(I) str. (Hrestomatija političke znanosti.) — sign. II/11.607.

PAŠIĆ Najdan: Nacionalni odnosi i samoupravljanje. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, str. 1274—1288.

PIRJEVEC Dušan: Preraščanje in razlika. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

PLETERSKI Janko: Vprašanje naroda v socializmu. Naši razgledi, Lj., 11. febr. 1971, št. 3.

RACE Boris: O osnutku ukrepov v korist slovenske manjšine v Italiji. Dialogi, Maribor, 1972, št. 1, str. 43—46.

RUS VELJKO: Razvojne posebnosti mologa naroda. Pitanja, Zagreb, 1971, št. 28, str. 769—786.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BULAT Stojan: Posledice inflacije. Socijalizam, Beograd 1971, št. 11—12, str. 1347—1363.

DAŠIĆ Dacid: Neke mogućnosti samoupravnog regulisanja materijalnih odnosa između živog i minulog rada. Komuna, Beograd, 1971, št. 10, str. 22 do 25.

ILIĆ Bogdan: Saradnja jugoslovenskih i inostranih privrednih subjekata. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 11—12, stran 1364—1373.

RAIĆ Aleksandar: Samoupravna integracija u privredi, protivrečnosti centralizacije i uloga političkog faktora. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 11, stran 1883—1909.

TADEL Tomo: Politična ekonomija in naša stvarnost. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVESČANJA IN JAVNO MNENJE

BARBIĆ Ana: Dileme u teoriji masovnog komuniciranja. Sociologija, Beograd, 1971, št. 1, str. 43.

—: SREDSTVA masovnih komunikacija i knjiga. (Posvetovanje v Ljubljani, 23. nov. 1971.) Kulturni život, Beograd, 1971, št. 12, str. 985—1037.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

ROTER Zdenko: Religija in konflikti. Naši razgledi, Lj., 25. febr. 1972, št. 4.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

—: ISTORIOGRAFIJA i revolucija. (Diskusija redakcije »Gledišta«) Gledišta, Beograd, 1972, št. 1, str. 7—78.

MUJBEGOVIĆ Vera: Trajnost dela Roze Luksemburg. Gledišta, Beograd, 1972, št. 1, str. 87—95.

ROZMAN FRANC: Še nekaj o Antonu Füsterju. Dopolnilo k poročilu F. Klopčiča o knjigi M. Britovška. Naši razgledi, Lj., 11. febr. 1972, št. 4.

Iz domačih revij

GLEDIŠTA, Beograd, št. 2/1972

JAVNA RAZPRAVA: Kako je danes socializem mogoč?; *Dogajanja*: ANKA BJELOBABA: Socialistične ideje v Srbiji in Pariška komuna; RATKO MARKOVIĆ: Ali sekamo lastne korenine?; DEJAN M. POPOVIĆ: Forum romanum 1972; ARTUR POLACEK: O naravi izrednosti; *Raziskovanja*: MILOJE PETROVIĆ: Kategorija prakse v vrstah jugoslovenskih filozofov; IVAN KUVACIĆ: O izvorih nacionalizma; ERNST BLOCH: Marksizem in naravno pravo; *Pogledi, recenzije, prikazi, anotacije*: DRAGAN STOJANOVIC: Zgodovina književnosti; ALEKSANDER SEKULOVIĆ: Učna knjiga ali horskop; JOHN KENNETH GALBRAITH: Gospodarstvo, mir in smeh (Lazar Pejić); TIHOMIR JOVANOVSKI: Teorija denarnega ravnotežja v socialističnem gospodarstvu (Todor Pop Todrov).

NAŠE TEME, Zagreb, št. 12/1971

Članki in razprave: DUŠAN BILAN-DŽIĆ: Sedanji zgodovinski trenutek in možne smeri družbenega razvoja (II); JOSIP ZUPANOV: Sociologija in samoupravljanje; NIKOLA PASTUOVIĆ: Distribucija vpliva v vaših podjetjih; JOVAN MIRIĆ: Država in pravo v odnosu do občin in posebnih interesov; SAVO PESIĆ: KPJ in naši prostovoljci v španski državljanski vojni; *Pogledi*: ZDRAVKO ZIMA: Che Guevara in Latinska Amerika ali o avtentičnih poteh revolucije; *Esej*: PETER BERGER-STANLEY PULBERG: Postvarjenje in sociološka kritika zavesti; *Dokumenti*: Gradivo ob vprašanju skupine »Delavska opozicija« na XI. kon-

gresu RKP(b); *Razstava knjig*: LJ. in M. Dulović: Memoriranje in iskanje informacij — metode in sredstva (Ante Lešaja); V. VINOGRADOV: Stilistika in poetika (Etel Somborac); *Iz domačih in tujih revij*.

SOCIJALIZAM, Beograd, št. 1/1972

Studije in članki: ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Programatična meja ekonomske politike; BALSJA SPADIJER: Razvoj jugoslovanskega samoupravnega federalizma in ustavni amandmaji; RATKO BOZOVIĆ: Naravnost v ustvarjanju človeških potreb; ZORICA PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ: Teorija partije v komunističnem gibanju Zahoda; *Komentarji*: MILIJA KOMATINA: Razred in avantgarda v luči druge konference ZKJ; *Prispevki*: LAZAR ĐUROVSKI: Prispevek k razpravi o novi ustavni opredelitvi občine; MILAN VUKASOVIĆ: Sindikat v novih pogojih; *Prikazi*: KACUŠA MIJANOVIĆ: Valter Benjamin: Proti kritiki sile; DRAGICA JANJIĆ: Študija Pentagona; O. BABAROVIC-LJ. PALIGORIĆ: Candido Mendes: Gibanje v akciji — katoliška levica v Braziliji;

PREGLED, Sarajevo, št. 2/1972

Članki: ENVER REDŽIĆ: Jugoslovanska državna skupnost v dokumentih vodstva KPJ o vstaji 1941. leta; HAMDIA KAPIDŽIĆ: Položaj Bosne in Hercegovine za časa avstro-ogrške uprave; GRUJICA ŽARKOVIĆ: Kadrovska podoba univerze; DRAGOSLAV MIRKOVIĆ: Učinkovitost študija; SANA SALAHOVIĆ: Znanstveni in tehnično-tehnološki razvoj ter tendence v izobraževanju žena Jugoslavije; *Iz kulturne zgodovine narodov BiH*: NEVENKA GOŠIĆ: Bosenski frančiškani in književno-jezikovna praksa katoliške propagande v Bolgariji; *Mednarodni pregled*: DUŠAN BRKIĆ: Kitajska med včeraj in jutri; *Pogledi*: TAHIR TANOVIĆ: O etiki na sodišču in okoli sodišča; *Prikazi*: ILIJAS BOŠNJOVIĆ: Problemi znanstveno-raziskovalnega dela; TIHOMIR JANOVSKI: Teorija denarnega ravnotežja v socialističnem gospodarstvu (Todor Pop Todorov); SULEJMAN BAKARIĆ: Monografija o gradiščanskih Hrvatih;

UDC 001.89(497.1)

OSREDKAR, prof. dr. Milan: Reflections on research in our country
Teorija in praksa, Vol. 9, No. 3, p. 362—370, Ljubljana 1972

Data from other countries about programming and financing research are of limited use, domestic data do not exist, however. A quick analysis shows that most innovation is imported in this country. For competent import and adaptation to our needs up to date knowledge is required which only scientific school can offer. Its level thus determines the level of innovation. Drawing from world's scientific treasury of knowledge is possible for the competent only. The purpose of fundamental research is to create and to verify the competence. The alternative to own competence is innovation through commercial channels which might be less desired due to the profit oriented motivation of the seller, different from buyers interests. More means are required for science in general and for the university, more stimulus for science — industry cooperation, more guarantees for the appropriate use of means.

UDC 329(497.1)323.3

HAFNER, Vinko: The League of Communists and the Working Class
Teorija in praksa, Vol. 9, No. 3, p. 371—382, Ljubljana 1972

The author speaks about the relations between the League of Communists and the working class from the point of view of the participation of the workers in the social structure of the members of the League of Communists; he establishes that there exists no persuasive proof of a firm connection between the class and its political vanguard as a sufficiently numerous participation of workers and their decisive influence in the League of Communists. He illustrates this too weak connection by data showing that 73 % of employees in Slovenia are workers and 27 % other employees (above all intellectuals), the social structure of the members of the League of Communists of Slovenia, on the other hand, shows an opposite picture. In the League of Communists 34 % of the members are workers and 66 % other employees. With the process of the formation of social layers a new social and ideological and political unity is established in the League of Communists, a unity which is not based upon the social interests of the worker and the working class as a whole but rather on the more narrow interests of its upper layers, middle strata, which today have a large majority and the strongest actual influence in the League of Communists. This gives reasons for the demand for a profound change in the social structure of the members in the League of Communists.

UDC 070.1:378.18:659.4

DZUVEROVIC, Borisav: The Public Opinion of Youth and Press for Youth and Students
Teorija in praksa, Vol. 9, No. 3, p. 487—498, Ljubljana 1972

The author considers the phenomenon of the public opinion of youth and its institutionalized forms, the press for youth and students. Even though the category youth consists of several more or less structured groups with different social positions, it can be regarded as a whole characterized by common anthropological and socially conditioned characteristics. It the conditions of a more intense political life and above all in sharpened conflicts with the concepts of the »old« generation, this public opinion is getting more explicit, this change is also reflected in the press for youth and its influence upon youth. In the time of sharper confrontation there emerges also differentiation within the press for youth. The number of printed copies is no longer the measure of influence, a true political involvement and accordance with the public opinion of youth and students become criteria of influence and response. Periodicals which oscillated between the official views of different forums and a wide youth activism, having insufficient courage to get away from the safe protection of patrons, have remained unknown. This is the worst punishment — their own condemnation.

UDK 001.89(497.1)

OSREDKAR, prof. dr. Milan: Razmišljanje o raziskovalnem delu pri nas
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 3, str. 362—370

Podatki o programiranju in financiranju raziskav iz drugih držav so omejeno uporabni, domačih pa praktično ni. Približna analiza pokaže, da pride v naši družbi pretežna večina inovacije, dobre in neprimerne iz uvoza. Za dober uvoz in prilagoditev na naše razmere je potrebno najsodobnejše znanje, ki ga lahko nudi le znanstvena šola. Njena raven torej določa raven inovacije. Iz svetovne zakladnice znanja črpa lahko le tisti, ki je za to usposobljen. Namen osnovnih raziskav je usposabljanje za črpanje, preverjati znanje. Alternativa lastnim sposobnostim je inovacija po trgovskih kanalih, ki so manj priporočljivi tudi zaradi trgovskih interesov prodajalca, različnih od interesov kupca. Potrebno je več sredstev za znanost na splošno in za univerzo, več stimulacije za povezavo znanosti z gospodarstvom, več zagotovil, da bodo sredstva dobro uporabljena.

UDK 329(497.1)323.3

HAFNER, Vinko: Zveza komunistov in delavski razred
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 3, str. 371—382

Avtor obravnava odnos med ZK in delavskim razredom z vidika udeležbe delavcev v socialni strukturi članstva ZK; pri tem ugotavlja, da ni nobenega bolj prepričljivega dokaza za trdno povezanost med razredom in njegovo politično avantgardo kot je dovolj številna udeležba delavcev in njihov odločilni vpliv v ZK. Preslabotno povezanost osvetljuje s podatki, da je od vseh zaposlenih v Sloveniji 73 % delavcev in 27 % drugih (predvsem umskih delavcev), socialna struktura članstva ZKS pa kaže obratno sliko. V Zvezi komunistov Slovenije je bilo med članstvom 34 % delavcev in 66 % drugih zaposlenih. S procesom socialnega razslojevanja poteka v ZK obenem tudi nova socialna in idejno-politična enotnost, ki ne temelji na socialnih interesih delavstva in delavskega razreda kot celote, temveč na ožjih interesih njegovih gornjih plasti, srednjih slojev, ki imajo danes v ZK izrazito večino in največji dejanski vpliv. S tem je utemeljena zahteva po koreniti spremembi v socialni strukturi članstva ZK.

UDK 070.1:378.18:659.4

DZUVEROVIĆ, Borisav: Javno mnenje mladih in mladinsko-študentski tisk
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 3, str. 487—498

Avtor razmišlja o fenomenu mladinskega javnega mnenja ter njegovih institucionaliziranih oblikah, mladinskem in študentskem tisku. Čeprav sestavlja kategorijo mladih vrsta bolj ali manj strukturiranih skupin z različnim družbenim položajem, lahko gledamo nanjo kot na celoto, za katero so značilne nekatere skupne antropološke in tudi socialno pogojene lastnosti. V razmerah intenzivnejšega političnega življenja, zlasti v zaostrenih spopadih s pojmovanji »stare« generacije, postaja to javno mnenje mnogo izrazitejše, z njim pa tudi mladinski tisk z njegovim povratnim učinkom na mladino. V času ostrejših konfrontacij prihaja tudi do diferenciacije v samem mladinskem časopisju. Naklada kot merilo vplivnosti odpove, kriterij vplivnosti in odmevnosti je resnična politična angažiranost in usklajenost z mladinsko-študentskim javnim mnenjem. Listi, ki so nihali med uradnimi stališči forumov in širokim mladinskim aktivizmom, ki so imeli premalo državljanskega pogauma, da bi se iztrgali iz varnega okrilja mecenov, so ostali brezimni. To pa je najhujša kazen, na katero so se sami obsodili.

Josef Hindels

je avtor, ki je dobro znan v novejši marksistični publicistiki. Rojen je leta 1916 na Dunaju; kot pripadnika leve socialne demokracije ga je avstrofašistični režim preganjal. 1937 je emigriral na Norveško in potem na Švedsko. Leta 1946 se je vrnil v Avstrijo, kjer je član levega krila SPÖ. Bil je sekretar sindikata privatnih nameščencev, danes pa je v vodstvu delavske zbornice. Poleg več člankov je napisal še tele knjige: Hitler ni bil naključje (1962), Ali živi Stalin v Pekingu? (1964) in Kaj je danes levo? Socialistična strategija v poznem kapitalizmu (1970).

Gunnar K. Myrdal

rojen 6. decembra 1898, je znani švedski ekonomist in sociolog, profesor za mednarodno gospodarstvo na univerzi v Stockholmu; bil je predsednik državne komisije za gospodarsko načrtovanje, minister za trgovino in industrijo (1945—1947) ter sekretar ekonomske komisije OZN za Evropo (1947—1957). Napisal je večje število del, med katerimi so zlasti znane: Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations (Azijska drama. Raziskava o bedi narodov, 1968), Challenge to Affluence (Izziv obilju, 1963), Beyond the Welfare State (Onkraj državne blaginje, 1960), Economic Theory and Under-Developed Regions: Rich Lands and Poor (Ekonomska teorija in manj razviti predeli. Bogate in revne dežele, 1957), An International Economy. Problems and Prospects (Mednarodno gospodarstvo. Problemi in perspektive, 1956), Development and Under-Development. The Mechanism of National and International Inequality (Razviti in nerazviti. Mehanizem neenakosti v državnih in mednarodnih razsežnostih), The Political Element in the Development of Economic Theory (Politični element v razvoju ekonomske teorije, 1932), An America Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy (Ameriška dilema. Črnski problem in sodobna demokracija, 1944), Objectivity in Social Research (Objektivnost v družboslovnem raziskovanju, 1970).

iz vsebine naslednjih števil

- **Franc Urevc:** Stabilizacija gospodarstva in zamrznitev cen
- **Marjan Dolenc:** Gospodarski trenutek
- **France Černe:** O nekaterih teoretičnih vprašanjih našega tržnega sistema
- **Okrogla miza:** Dileme o vlogi subjektivnih sil v družbenem razvoju (nadaljevanje)
- **Adolf Bibič:** Položaj in perspektive političnih znanosti v Sloveniji
- **Boštjan Markič:** Kandidiranje kot temeljna sestavina volilnega procesa
- **Kasim Suljevič:** Ustava in etnične kategorije
- **Boris Kidrič:** Boj birokratizmu, karierizmu in drugim nezdravim pojavom (zbrana dela Borisa Kidriča), Govor B. Kidriča na VI. kongresu KMI (zgodovinski arhiv)
- **Josip Globevnik:** Premoženski spori o zahtevih manjše vrednosti
- **Dušan F. Likar:** Armada v luči kibernetike
- **Sveto Kovačević:** Samoupravljanje in vseljudska obramba
- **Peter Gibbon:** Razredna dialektika v Ulstru
- **Mitja Jermol:** Delna in popolna prepoved jedrskih poskusov

teorija in praksa

t